

**LATVIJAS LAUKSAIMNIECĪBAS UNIVERSITĀTES
SOCIĀLO ZINĀTŅU FAKULTĀTE**

**SOCIĀLO ZINĀTŅU FAKULTĀTES
RAKSTI**

III

JELGAVA 2013

ISSN 1691-9920

ISBN 978-9984-48-136-4

GALVENAIS REDAKTORS/ EDITOR – IN – CHIEF

Voldemārs Bariss, asoc. profesors, Dr. phil., LLU

REDKOLĒĢIJA/ EDITORIAL BOARD

Gunārs Brāzma, asoc. profesors, Dr. phil., LLU (Latvija)

Daina Grasmane, asoc. profesore, Dr.paed., LLU (Latvija)

Jānis Ķūsis, asoc.profesors, Dr.hist., LLU (Latvija)

Viola Korpa, docente, Dr.sc.soc., LLU (Latvija)

Jiri Manninen, profesors, PhD, University of Helsinki (Somija)

Romualdas Povilaitis, docents, Dr. phil., Lietuvas Lauksaimniecības universitāte (Lietuva)

Tehniskais noformējums: Linda Feldmane

Visi rakstu krājumā ievietotie raksti ir recenzēti.

Latvijas Lauksaimniecības universitāte (LLU) 2013

Editorial Office: Latvia University of Agriculture, Lielā iela 2, Jelgava, LV-3001, Latvia

phone:+371 630 05628; fax: :+371 630 21821

SATURS

CEĻU SATIKSMES ADMINISTRATĪVO PĀRKĀPUMU SODA PUNKTU SISTĒMA: AUTOVADĪTĀJU UN EKSPERTU SKATĪJUMS	5
ROAD TRAFFIC PENALTY POINTS SYSTEM FOR DRIVING OFFENCES: THE VIEW OF DRIVERS AND EXPERTS	
<i>Diāna Ozola, Laima Barisa</i>	
MOBINGS DARBA VIETĀ	12
MOBBING IN THE WORKPLACE	
<i>Maija Šteinberga, Laima Barisa</i>	
KIBERNOZIEGUMU RISKS PĀRVALDES INSTITŪCIJĀS	19
CYBERCRIME RISK IN THE INSTITUTIONS OF GOVERNMENT	
<i>Alise Gubene, Laima Barisa</i>	
PIESPIEDU DARBS KĀ SODA VEIDS: GAIDAS UN REALITĀTE	26
FORCED LABOUR AS PUNISHMENT: EXPECTATIONS AND REALITY	
<i>Iveta Zirvīte, Laima Barisa</i>	
ALTERNATĪVĀS PAMATIZGLĪTĪBAS NEPIECIEŠAMĪBA LATVIJĀ VECĀKU UN EKSPERTU SKATĪJUMĀ	33
NECESSITY OF ALTERNATIVE PRIMARY EDUCATION IN LATVIA REVIEWED BY PARENTS AND FIELD EXPERTS	
<i>Kadija Līkanse, Laima Barisa</i>	
NAUDA KĀ VĒRTĪBA PAAUDŽU SKATĪJUMĀ	40
MONEY AS A VALUE OF GENERATIONAL VIEW	
<i>Kitija Revina, Laima Barisa</i>	
ZĪMOLA MAIŅA ORGANIZĀCIJĀ: IEGUVUMI UN ZAUDĒJUMI	48
CHANGE OF THE ORGANIZATION BRAND: GAINS AND LOSSES	
<i>Līga Ramone, Laima Barisa</i>	
STARPPAAUDŽU ATTIECĪBAS PAPLAŠINĀTĀ ĢIMENĒ	55
INTERGENERATIONAL RELATIONS IN EXTENDED FAMILY	
<i>Linda Vagale, Laima Barisa</i>	
LABDARĪBA MAZNODROŠINĀTAJIEM: PROJEKTS „PAĒDUŠAI LATVIJAI”	65
CHARITY OF SCANTY MEANS: PROJECT: THE PROJECT „PAĒDUŠAI LATVIJAI”	
<i>Oļesja Arefjeva, Laima Barisa</i>	
E-PAKALPOJUMI PAŠVALDĪBĀ: ZEMGALES PLĀNOŠANAS REĢIONA PIEMĒRS	73
E-SERVICES IN SELF-GOVERNMENT: THE EXAMPLE OF ZEMGALE PLANNING REGION	
<i>Laima Romberga, Laima Barisa</i>	
INTERNETA BALSŌŠANA KĀ INOVĀCIJA LATVIJAS VĒLĒŠANU SISTĒMĀ	81
ONLINE VOTING AS AN INNOVATION IN LATVIAN ELECTORAL SYSTEM	
<i>Ligita Vaita, Laima Barisa</i>	

VESELĪBAS APRŪPES PIEEJAMĪBA UN KVALITĀTE LATVIJAS PIEROBEŽĀ: ALŪKSNES NOVADA PIEMĒRS	91
HEALTH CARE ACCESSIBILITY AND QUALITY IN LATVIAN BORDER AREA: ALUKSNE REGION IS AS EXAMPLE	
<i>Zane Zvejniece, Laima Barisa</i>	

FORMĀLĀ SOCIĀLĀ ATBALSTA PAKALPOJUMU NODROŠINĀŠANA: JAUNO MĀŠU EKSPEKTĀCIJAS	100
PROVISION OF FORMAL SOCIAL SUPPORT SERVICES: EXPECTATIONS OF THE NEW MOTHERS	
<i>Ilva Zvilna – Štrāla, Signe Dobelniece</i>	

CEĻU SATIKSMES ADMINISTRATĪVO PĀRKĀPUMU SODA PUNKTU SISTĒMA: AUTOVADĪTĀJU UN EKSPERTU SKATĪJUMS

ROAD TRAFFIC PENALTY POINTS SYSTEM FOR DRIVING OFFENCES: THE VIEW OF DRIVERS AND EXPERTS

Diāna Ozola, Bc. sc. soc., diana-ozola@inbox.lv
Laima Barisa, Mg.sc.soc., Laima.Barisa@llu.lv

Abstract. Any individual wants to protect itself, its family and people around. There are several safety areas designed to protect people. One of them is traffic safety. Driver must comply with traffic rules, which it should not break. If rules are breached, the safety of all participants of road is at risk. To avoid this, there is a road traffic penalty points system for driving offences, which provides the appropriate penalty for the crime. Does established penalty points system, whose primary function is to maintain the safety of road users, as the penalty form, influence drivers to comply with the rules, protecting both – themselves and other road traffic users from accidents? **Purpose of the study:** to clarify the views of drivers and road safety experts about road traffic penalty points system for driving offenses as a way of penalty, which affects human safety and functioning. **Subject of the study:** the views of drivers and road safety experts about road traffic penalty points system for driving offenses as a way of penalty. **Object of the study:** drivers and road safety experts. An analysis of questionnaires and interviews which revealed: does road traffic penalty points system for driving offenses work as a way of penalty; does it accomplish educational function for traffic offenders; does compliance with rules influence road traffic safety. **The hypothesis** – respondents are considering that traffic penalty points system for driving offenses as a way of penalty makes drivers to follow traffic rules, thereby, promoting safety on the road — was confirmed by surveys of drivers.

Key words: traffic penalty points system for driving offenses, human safety, traffic safety, deviance, punishment.

IEVADS

Pastāv vairākas drošības sfēras, kuru mērķis ir pasargāt cilvēkus. Viena no tām ir satiksmes drošība. **Ceļu satiksmes drošība** - pasākumu komplekss, kuru mērķis ir nodrošināt drošību visiem satiksmes dalībniekiem. (Ceļu satiksmes drošība, Sk. internetā 02.09.2010)

2004. gadā Latvijā tika ieviesti Ceļu satiksmes noteikumu pārkāpumu uzskaites punkti. Ceļu satiksmes noteikumu pārkāpumu uzskaites punktu sistēma tika radīta neilgi pirms Latvijas iestāšanās ES. Tās mērķis ir disciplinēt autovadītājus, veicināt drošu transportlīdzekļu vadīšanu un identificēt tos, kas sistemātiski pārkāpj noteikumus. Šādi pārkāpumu uzskaites punkti, ko ikdienā autovadītāji parasti sauc par soda punktiem, ir visās dalībvalstīs. Kā zina teikt Ceļu satiksmes drošības direkcijas (CSDD) Juridiskās daļas priekšnieka vietnieks Jānis Golubevs, pamatprincips un sistēma visur esot līdzīga, atšķiras viena otra nianse. Piemēram, Francijā punktus nevis pieskaita, bet atskaita no sākotnējiem sešpadsmit, kas piešķirti ikvienam vadītājam, un, kad sasniegta kritiskā robeža, sūta vienu, nevis četrus paziņojumus, kā tas ir pie mums. Savukārt Vācijā punkti tiek reģistrēti katrā reģionā atsevišķi. Tomēr tieši šo abu valstu pieredze un modeļi tika ņemti par pamatu, meklējot Latvijas apstākļiem un satiksmes drošības situācijai piemērotāko variantu. (Vīksna A. 2010, Sk. internetā 25.11.2010.)

Vadot transportlīdzekli, mēs paši izvērtējam, kā rīkoties dažādās situācijās. Dažreiz autovadītājs apzināti pārkāpj ceļu satiksmes noteikumus, apdraudot citus ceļu satiksmes dalībniekus, nedomājot par sekām. Diemžēl iznākums ne vienmēr ir pozitīvs. Ceļu satiksmes dalībniekiem gadās pārsniegt ātrumu, neievērot distanci, apdzīt neatļautā vietā, dažreiz tas notiek apzināti, bet dažreiz neapzināti. Pārkāpjot ceļu satiksmes noteikumus, autovadītājs tiek saukts pie atbildības, piemērojot sodu. Pastāv dažādi soda veidi: soda punktu piemērošana, brīdinājuma izteikšana, naudas sods. Ja autovadītājam piemēro kādu no soda veidiem, tas liek aizdomāties par izdarīto pārkāpumu un izvērtēt savu kļūdu. Nonākot līdzīgās situācijā, autovadītājs aizdomāsies un izvērtēs - pārkāpt noteikumus vai nē! Var apgalvot, ka sods maina cilvēka turpmāko rīcību, līdz ar to kādu laika posmu tiek sekmēta ceļu satiksmes

drošība. Ceļu satiksmes administratīvo soda punktu sistēma veicina vienu no svarīgākajām funkcijām – ceļu satiksmes drošības nodrošināšana. Tā ir soda forma, kas mudina autovadītājus ievērot noteikumus, pasargājot gan sevi, gan citus satiksmes dalībniekus no ceļu satiksmes negadījumiem. Pētījuma laikā aptaujāti gan autovadītāji, noskaidrojot viņu uzskatus par sistēmas nepieciešamību, funkcionēšanu un ievērošanu, gan arī eksperti, kuri pauž savu viedokli par soda punktu sistēmas efektivitāti.

Pētījuma priekšmets: autovadītāju un ekspertu skatījums uz ceļu satiksmes administratīvo pārkāpumu soda punktu sistēmu, kā soda veidu.

Pētījuma objekts: autovadītāji un ceļu satiksmes drošības eksperti

Pētījuma mērķis: noskaidrot autovadītāju un ceļu satiksmes drošības ekspertu uzskatus par ceļu satiksmes administratīvo pārkāpumu soda punktu sistēmas kā soda veida, kas ietekmē cilvēkdrošību, funkcionēšanu.

Hipotēze – autovadītāji uzskata, ka ceļu satiksmes administratīvo pārkāpumu soda punktu sistēma kā soda veids liek autovadītājiem ievērot satiksmes noteikumus, tādējādi sekmējot drošību uz ceļa.

Pētījuma metode: Kvantitatīvā pētījuma pieeja – anketēšana, kvalitatīvā pētījuma pieeja – intervēšana.

Teorētiskais pamatojums

Cilvēkdrošība - brīvība no bailēm un trūkuma. Jēdziens ietver indivīda drošības sajūtu. Drošības sajūta ir iekšēju un ārēju faktoru kopdarbībā izveidojies stāvoklis, kurā cilvēks jūtas droši un nebaidās, ka varētu notikt kas nevēlams. (Pārskats par tautas attīstību, Cilvēkdrošība, 2003:17) Viena no cilvēkdrošības sfērām ir autovadītāju drošība, iesaistoties ceļu satiksmē. Ceļu satiksmes dalībniekiem ir jāievēro noteikumi, lai pasargātu sevi un apkārtējos no negadījumiem.

Ceļu satiksmes drošība - pasākumu komplekss, kuru mērķis ir nodrošināt drošību visiem satiksmes dalībniekiem, **satiksmes dalībnieks** — jebkura persona, kas atrodas uz ceļa vai tieši piedalās ceļu satiksmē. (Ceļu satiksmes likums 1997, Sk. internetā 30.10.2010) Viens no ceļu satiksmes drošības elementiem ir *Ceļu satiksmes administratīvo pārkāpumu sodu punktu sistēma*.

Pārkāpumu uzskaites punktu sistēmas būtība: par dažāda rakstura un smaguma ceļu satiksmes noteikumu pārkāpumiem paredzēts piešķirt pārkāpuma uzskaites punktus no „0” - „8”. Pārkāpuma uzskaites punkti piešķirti par pārkāpumiem, kas rada satiksmes negadījumu draudus.

Satiksmes dalībnieks, piedaloties ceļu satiksmē, atkarībā no dažādām situācijām ne vienmēr ievēro satiksmes drošības noteikumus, tas nozīmē, ka tiek pārkāptas pieņemtās normas jeb likums. Par devianatu uzvedību jeb devianci tiek uzskatīta novirze no sabiedrībā pieņemtajām normām. Plašākā nozīmē deviance izpaužas kā atkāpe no sabiedrības pieņemtajiem uzvedības standartiem (gan pozitīvi, gan negatīvi). Šaurākā nozīmē deviance nozīmē negatīvās uzvedības novirzes no normām. (Korpa V., Paula L., 2010:30)

Bieži par deviantu rīcību saņemams sods. Sods ir tiesisks process, ar kuru ... pārkāpēji tiek sodīti saskaņā ar noteiktām tiesiskām kategorijām un procedūrām. (The sociology of punishment..., Sk. internetā 16.12.11.) Soda mērķis ir vainīgo personu sodīt par izdarīto noziedzīgo nodarījumu, kā arī panākt, lai notiesātais un citas personas pildītu likumus un atturētos no noziedzīgu nodarījumu izdarīšanas.

Pētījuma metodoloģija

Lai sasniegtu bakalaura darbā „Ceļu satiksmes administratīvo soda punktu sistēma: autovadītāju un ekspertu skatījums” izvirzīto mērķi: *noskaidrot autovadītāju un ceļu satiksmes drošības ekspertu viedokli par ceļu satiksmes administratīvo pārkāpumu soda punktu sistēmas funkcionēšanu kā soda veidu* un pārbaudītu hipotēzi: *respondenti uzskata, ka ceļu satiksmes administratīvo pārkāpumu soda punktu sistēma kā soda veids liek autovadītājiem ievērot*

satiksmes noteikumus, tādējādi sekmē drošību uz ceļa, empīriskajā pētījumā izmantots kvantitatīvais pētījuma veids – anketēšana un kvalitatīvo pētījumu pieeja – daļēji strukturētā intervija. Anketēšana izmantota, lai izzinātu autovadītāju uzskatus par Ceļu satiksmes administratīvo pārkāpumu soda punktu sistēmu kā soda veidu, savukārt intervēšana – lai noskaidrotu satiksmes drošības ekspertu skatījumu uz Ceļu satiksmes administratīvo pārkāpumu soda punktu sistēmas kā soda veida darbību un efektivitāti.

Respondentu atbildes detalizēti apkopotas un individuāli izvērtētas. Lai nodrošinātu iespēju respondentiem izteikt savas domas, anketas jautājumi ir gan atvērtie, gan slēgtie.

Bakalaura darba respondentu atlase tika veidota mērķtiecīgi, pēc pieejamības principa no 200 autovadītājiem vecumā no 18 gadiem (kad var iegūt autovadītāja braukšanas apliecību). Anketu aizpildīja 102 vīrieši un 98 sievietes. Lai gan pētījumā nebija tiešs mērķis analizēt apkopotos datus pēc dzimuma, tomēr, konstatējot, ka respondenti pēc šīs pazīmes izlasē veido skaita ziņā divas līdzīgas grupas, tika izdarīta izvēle datus analizēt ne tikai kopā, bet arī dzimumu griezumā.

Pētījuma gaitā intervēti 7 ceļu satiksmes drošības eksperti. (Skat. Tab.1.)

1.tabula

Pētījumā iekļautie eksperti

N.p.k.	Vārds	Darbavieta
1.	Vladimirs	Ceļu policijas inspektors
2.	Aldonis	Bauskas novada sabiedriskās kārtības sargs
3.	Emīls	CSDD kvalifikācijas daļas speciālists
4.	Imants	autoskolas "A" instruktors
5.	Ivars	"Drošas braukšanas skolas" instruktors
6.	Andis	AAS "BALTA" vecākais transporta risku parakstītājs
7.	Vilnis	laikraksta "Bauskas Dzīve" žurnālists

Autovadītāju un ekspertu uzskatu analīze. Aptaujā piedalījās 200 autovadītāji. Apkopojot anketēšanas datus, vispirms visi autovadītāji tika sadalīti grupās pēc autovadītāju stāža intervālos no 0 līdz 4, no 5 līdz 9, no 10 līdz 19, no 20 un vairāk.

Aptaujā piedalījās 102 vīrieši un 98 sievietes. Tika panākta gandrīz vienlīdzīga dzimuma proporcija. Aptaujā piedalījās dažāda vecuma autovadītāji no 18 gadiem. Aptaujā ir piedalījušies vairākums vīriešu, un sievietes, vecumā no 26 līdz 35 gadiem. Respondenti atzīmēja arī savu pašreizējo nodarbošanās veidu. Vislielāko skaitu (60) respondentu veido bezdarbnieki. Aptaujā tika noskaidrots autovadītāja stāžs. Vairākums (70) respondentu atzīmēja, ka viņu autovadītāju stāžs ir no 10 līdz 19 gadiem.

Anketā bija iekļauts atvērtā tipa jautājums, **kāpēc, pēc respondentu domām, autovadītāji pārkāpj ceļu satiksmes administratīvos noteikumus.** Atbildes bija dažādas: daļa respondentu minēja, ka satiksmes noteikumus pārkāpj neapzināti, dēļ steigas un neuzmanības. Vīriešu grupa ar autovadītāja stāžu no 0 līdz 4 gadi, izteica viedokli, ka satiksmes noteikumus autovadītāji pārkāpj šādu iemeslu dēļ: *vēlme padīzoties citu priekšā, pārgalvība, „likumi ir, lai tos pārkāptu”, lai paceltu asinīs adrenalīna daudzumu, ar laiku aizmirstas ceļu satiksmes noteikumi, un ar laiku zūd koncentrācijas līmenis, iestājās pārlieku liela pašpārliecība, par lēna satiksme, tāpēc jāpārkāpj, cilvēciskais faktors, necieņa pret citiem ceļu satiksmes dalībniekiem.* Autovadītāju grupā ar stāžu no 5 līdz 9 gadiem, vīriešu grupa minēja, ka pārkāpj, lai nav garlaicīgi, tā ir bezatbildība, autovadītāji nepietiekami koncentrējas auto vadīšanai (nepamana ceļa zīmes), slinkums un nepacietība, lai izceltos. 10 līdz 19 kā arī 20 un vairāk gadu, autovadītāja stāža vīriešu grupa minēja iemeslus, ka tā ir vieglprātība, vadītāja ētika, tāpēc, viņi uzskata, ka drīkst to darīt, bērnišķīga izrādīšanās, egoistiska pārkāpuma apziņa, noteikumu neloģiskums. Sieviešu grupa ar autovadītāja stāžu 0 līdz 4 gadiem, respondentes atbildēja, ka ceļu satiksmes administratīvos noteikumus pārkāpj, jo tas ir atkarīgs no attiecīgās situācijas. **Cilvēku attieksme pret likumu ir nihilisms –**

sabiedrība likumus neievēro, autovadītāji bieži vien arī neievēro likumus. Neatbilstoša ātruma izvēle, transporta līdzekļa kvalitāte un auto vadītāja psiholoģiskais stāvoklis - ir cilvēki, kas mēdz būt agresīvi, pārgalvīgi un augstprātīgi uzskatot, ka viņi ir ceļa „karaļi”. Ir tādi, kuriem patīk dzīvē balansēt uz robežas starp to, kas ir atļauts un kas nav. Ik pa laikam gadās nosvērties uz nepareizo pusi. Dažu vadītāju grupas varētu domāt, ka likumi priekš tam, lai viņus pārkāptu. Viņi ir augstprātīgi un domā, ka viņiem viss šajā pasaulē ir atļauts, rēķinās ar to, ka varēs no policistiem „atpirkties”. Sieviešu grupa ar autovadītāju stāžu 5 līdz 9, 10 līdz 19 kā arī 20 un vairāk gadu uz uzdoto jautājumu atbildēja: *nogurums, nav braukšanas kultūras, agresijas izpaušana, katram gadījumam ir savs skaidrojums*. Kopumā satiksmes noteikumi tiek pārkāpti divu iemeslu dēļ, kurus var sadalīt divās daļās, tie ir apzinātie pārkāpumi un neapzinātie. Ir autovadītāji, kuri pārkāpj regulāri un pieņem to kā normu, bet tie, kuriem šad tad gadās pārkāpt, tomēr cenšas normas ievērot, vadīt transportlīdzekli ievērojot satiksmes noteikumus. Tas nozīmē, ka ceļu satiksmes administratīvo **soda punktu sistēma ne visos gadījumos pilda savu galveno mērķi** (audzināt un sodīt regulāros pārkāpējus).

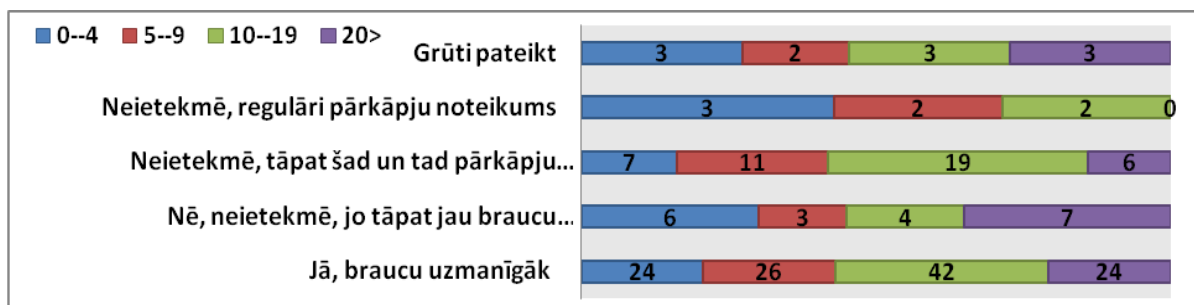
Anketā tabulas formā autovadītājiem tika piedāvāti vairāki **pārkāpumu veidi**, no kuriem respondenti varēja atzīmēt, kādus satiksmes noteikumu **pārkāpumus viņi ir izdarījuši**, kurus pārkāpumus **izdarījuši vairāk kā vienu reizi** un par kuriem pārkāpumiem **viņi tika sodīti**. Dati tika apkopoti gan kopumā par visiem autovadītājiem (skat. 1.att.), gan pēc vīriešu/sieviešu grupu sadalījuma.

1.att. Autovadītāju izdarītie satiksmes noteikumu pārkāpumu veidi (n=200)

1.attēlā var redzēt, kādus pārkāpumus respondenti izdara vairāk. Lai saprastu, kādus pārkāpumus izdara vīrieši un kādus sievietes, dati tika arī apkopoti pēc dzimuma. Vairākums vīriešu un sieviešu atzīmēja līdzīgus pārkāpumu veidus, *ātruma pārsniegšana, drošības jostas nelietošana, apdzīšana neatļautā vietā un auto apstāšanās un stāvēšanas noteikumu pārkāpums*. Šos pārkāpumus izdara regulāri abu dzimuma pārstāvji. Respondentiem tika piedāvāta iespēja ierakstīt savu izdarīto pārkāpumu, ja tas nebija minēts tabulā kā „cits variants”. Vairākums atbildēja, ka *brauc bez tehniskās apskates un bez OCTA, runā pa telefonu vadot transportlīdzekli*. Tika minēti vēl šādi pārkāpuma veidi: *braukšana pa gājēju un velosipēdu ceļu, braukšana ar nederīgām tiesībām (uzvārda maiņa), zīmes „braukt drīkst tikai pa labi” neievērošana (Madonā izbraucot no t/c Maxima), braukšana bez neieslēgtiem lukturiem, veicot manevru neparādot signalizējošo gaismu, ēšana braukšanas laikā, iebraukšana zem „ķieģeļa”, neatbilstošs pasažieru skaits auto, avārijas izraisīšana, „braucu ar basām kājām”*. Pēc apkopotajiem datiem var secināt, ka **satiksmes dalībnieki regulāri pārkāpj satiksmes noteikumus, bet reti tiek sodīti**. Tas nozīmē, ka ceļu satiksmes administratīvo **soda punktu sistēma pilnvērtīgi nepilda savu galveno mērķi** (audzināt un sodīt regulāros pārkāpējus).

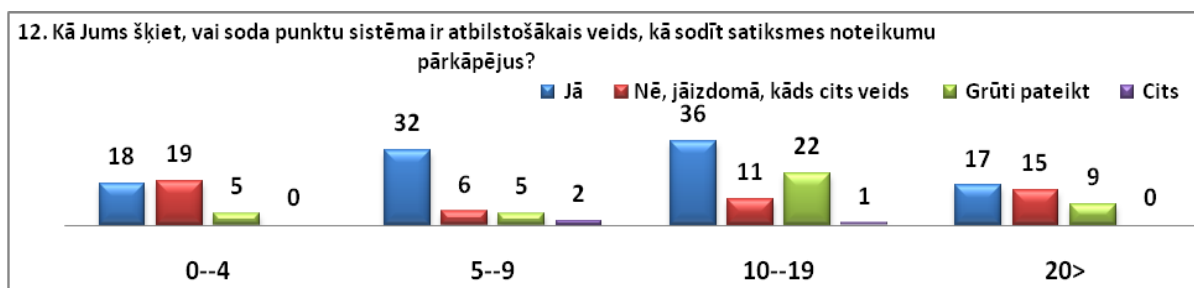
Tālāk respondentiem tika uzdots jautājums, **vai tas, ka par pārkāpumu var piešķirt soda punktus, ietekmē viņu braukšanas paradumus**. Dati tika apkopoti gan pēc kopējā autovadītāju skaita, gan pēc dzimuma un autovadītāju stāža sadalījuma (skat. 2.att.)

2. att. Soda punktu sistēmas iespējama ietekme uz braukšanas paradumiem (n=200)

Respondenti atzīst, ka ietekmējās no tā, ka par pārkāpumiem var saņemt soda punktus un vispār brauc uzmanīgāk, bet ir daļa 19 respondenti, kuri neietekmējās un regulāri pārkāpj satiksmes noteikumus. Apskatot apkopotus datus pēc dzimuma grupām var redzēt, ka gan sievietes, gan vīrieši braukšanas paradums ietekmē tas, ka par pārkāpumiem var saņemt soda punktus un atzīst, ka tomēr brauks piesardzīgāk. Daļa abu dzimumu pārstāvju tomēr uzskata, ka soda punktu sistēma neietekmē braukšanas paradumus, jo tāpat šad un tad pārkāpj satiksmes noteikumus. Pēc apkopotiem datiem var redzēt, **ka soda punktu sistēma, kā soda veids, kura darbības efektivitāte nav pilnīga, satiksmes dalībnieki sistēmu neuztver kā sodu par izdarītiem pārkāpumiem.**

Respondentiem tika uzdots jautājums, **kā viņiem šķiet, vai soda punktu sistēma ir atbilstošākais veids, kā sodīt satiksmes noteikumu pārkāpējus**. Dati tika apkopoti gan pēc kopējā autovadītāju skaita, gan pēc dzimuma un autovadītāju stāža iedalījuma (skat. 3. att.).

3.att. Soda punktu sistēma kā atbilstošākais soda veids (n=200)

Apkopojot datus, var redzēt, ka vairākums aptaujāto **respondentu piekrīt, ka sodu punktu sistēma, ir atbilstošākais veids kā sodīt satiksmes noteikumu pārkāpējus**. Apskatot situāciju pēc dzimuma grupām vairākums, 22 vīrieši un 19 sievietes uz šo jautājumu atbildēja, ka soda punktu sistēma ir atbilstošākais veids, kā sodīt ceļu satiksmes noteikumu pārkāpējus. Var secināt, **ka soda punktu sistēma ir atbilstošākais veids, kā sodīt pārkāpējus.**

Lai noskaidrot, vai ceļu satiksmes administratīvo sodu punktu sistēma darbojas, kā soda veids, kas veicina satiksmes drošību, bija nepieciešams noskaidrot **ekspertu viedokļus šajā jautājumā**. Tika izmantota **kvalitatīvā pētījuma metode**, kurā ar daļēji strukturētas intervijas palīdzību tika gūtas atbildes uz autori interesējošiem jautājumiem.

Intervijā piedalījās ceļu policijas inspektors, Bauskas novada sabiedriskās kārtības sargs, CSDD kvalifikācijas daļas speciālists, autoskolas „A” instruktors, „Drošas braukšanas skolas” instruktors, AAS „BALTA” vecākais transporta risku parakstītājs, laikraksta” Bauskas Dzīve” žurnālists. Ekspertiem tika izstāstīta intervijas būtība. Tika uzdoti dažādi jautājumi par to, kā ceļu satiksmes administratīvo sodu punktu sistēma darbojas kā soda veids.

Intervijā, ekspertiem bija **jāraksturo ceļu satiksmes administratīvās soda punktu sistēma, tās darbību, mērķi un efektivitāti**. Kopumā eksperti uzskata, ka ceļu satiksmes administratīvo soda punktu sistēmas mērķis ir audzināt satiksmes noteikumu pārkāpējus.

Par iemeslu, kāpēc tiek pārkāpti satiksmes noteikumi: *Savdabīgais protests vai piemēram „slepenais dzinums”: redzi kā Es varu!* (Imants, autoskolas „A” instruktors); Neuzmanības jeb steigas dēļ. (Vilnis, laikraksta „Bauskas Dzīve” žurnālists)

Par biežākiem autovadītāju pārkāpumiem: *Drošības jostas nelietošana, ātruma pārsniegšana.* (Vladimirs, ceļu policijas inspektors)

Par soda punktu sistēmas mērķi: *Primārais mērķis, lai autovadītājus audzinātu, īpaši tos, kuri regulāri un atkārtoti pārkāpj noteikumus.* (Emīls, CSDD kvalifikācijas daļas speciālists); *Ļoti laba sistēma! Kādreiz, padomju laikos, tādas nebija, dzērāji šoferi brauca, tad viņus ķēra, viņi tik maksāja sodus un efektivitātes nekādas. Punktu sistēma ir laba, jo katrs pārkāpējs dabūjis pelnīto sodu.* (Aldonis, Bauskas novada sabiedriskās kārtības sargs); *Mērķis viens, no kopējās masas, atdalīt un sodīt, sistemātiskos satiksmes noteikumu pārkāpējus. Var teikt, ka neattiecas uz gadījumu pārkāpējiem. Kopumā šī sistēma strādā efektīvi. Jāpiebilst, ka soda sistēmu, mēs esam ieviesuši no ārzemes. Strādā profilaktiskajā plānā.* (Imants, autoskolas „A” instruktors).

SECINĀJUMI

1. Pastāv vairākas drošības sfēras, kuru mērķis ir pasargāt cilvēkus. Viena no tām ir satiksmes drošība. Satiksmes drošība ir viena no cilvēkdrošības aspektiem. Cilvēkdrošībai ir divas savstarpēji saistītas dimensijas – drošība, drošības sajūta. Jēdzieni ir centrēti uz cilvēkiem. **Drošība ir tas, ka cilvēkam** nekas nekad nedraud, turpretim drošības sajūta ir iekšēju un ārēju faktoru kopdarbībā izveidojies stāvoklis, kurā cilvēks jūtas droši un nebaidās, ka varētu notikt kas nevēlams vai drošība uz ilgāku laiku zust.
2. Lai sekmētu satiksmes drošību, tiek organizēti vairāki pasākumi, kuru mērķis ir nodrošināt satiksmes dalībnieku drošību. Ir izveidota satiksmes drošības programma, kurai viens no stratēģiskiem mērķiem ir pastiprināt ceļu satiksmes noteikumu ievērošanas kontroli. Satiksmes noteikumu ievērošana veicina satiksmes drošību.
3. Pārkāpjot ceļu satiksmes noteikumus, autovadītāji pārkāpj pieņemtās normas. Šādu uzvedību var nosaukt par deviantu. **Deviance** (novirze) - neatbilstība esošajai normai vai normu kopumam, kuras pieņēmusi lielākā grupas vai sabiedrības daļa.
4. Viens no pasākumiem satiksmes drošības sekmēšanai ir *Ceļu satiksmes administratīvo pārkāpumu soda punktu sistēma*, kura paredz par izdarīto pārkāpumu attiecīgo sodu. Soda punktu sistēmas mērķis - organizēt satiksmes noteikumu ievērošanu. Pārkāpumu uzskaites punktu sistēmas būtība: par dažāda rakstura un smaguma ceļu satiksmes noteikumu pārkāpumiem paredzēts piešķirt pārkāpuma uzskaites punktus.
5. Autovadītāji, pārkāpjot satiksmes noteikumus, tiek sodīti. Pastāv dažādi soda paņēmieni: soda punktu piemērošana, brīdinājuma izteikšana, naudas sods. Autovadītājam piemēro kādu no soda veidiem, liekot aizdomāties par izdarīto pārkāpumu un izvērtēt savu kļūdu. Soda mērķis ir vainīgo personu sodīt par izdarīto pārkāpumu, kā arī panākt, lai vainīgais un citas personas pildītu likumus un atturētos no pārkāpumu izdarīšanas nākotnē.
6. Bakalaura darba empīriskās daļas ietvaros tika aptaujāti 200 autovadītāji un 7 ceļu satiksmes drošības eksperti. Aptaujātie uzskata, ka:
 - autovadītāji bieži pārkāpj satiksmes noteikumus neapzināti;
 - pārkāpjot pieņemtās satiksmes normas, autovadītāji apdraud pārējos satiksmes dalībniekus, kuri piedalās ceļu satiksmē, tāpēc nes atbildību par savu rīcību;
 - autovadītāji, saņemot soda punktus, it īpaši tādi, kuriem šie punkti ir vairāki, atzīst, ka brauc piesardzīgāk, un cenšas ievērot satiksmes noteikumus;
 - lai gan autovadītāji respektē soda punktu sistēmu, bet pie iespējas, ja neviens nepiefiksē, tomēr pārkāpj satiksmes noteikumus, problēma ir tāda, ka ne vienmēr autovadītāji, pārkāpjot satiksmes noteikumus, tiek sodīti;
 - eksperti uzskata, ka ir jāpaaugstina naudas sodi, jāuzlabo ceļu kvalitāte, tas disciplinēs autovadītājus un palielinās satiksmes drošību;

- gan autovadītāji, gan eksperti uzskata, ka soda punktu sistēma ir viens no svarīgākajiem faktoriem, ka uzturēt satiksmes drošību un samazināt negadījumu skaitu ceļu satiksmē;
- lai arī autovadītāji atzīst, ka reizēm izmanto iespēju, nevienam neredzot, pārkāpt dažus ceļu satiksmes noteikumus, kopumā aptaujas dalībnieku skatījumā soda punktu sistēma kā soda veids darbojas efektīvi, sekmējot ceļu satiksmes drošību.
- turpmāk būtu jāveic pētījums, lai izprastu, kā autovadītāju rīcību ietekmē arī citi soda veidi, tādi kā brīdinājums un naudas sods.

Izvirzītā **hipotēze** – *autovadītāji uzskata, ka ceļu satiksmes administratīvo pārkāpumu soda punktu sistēma kā soda veids liek autovadītājiem ievērot satiksmes noteikumus, tādējādi sekmējot drošību uz ceļa, apstiprinājās.*

Izmantoto literatūras avotu saraksts

1. Albon R. "Human Security's Many Definitions by Christopher on March 9, 2009. Sk. internetā (29.11.2012.) <http://conflicthealth.com/human-securitys-many-definitions/>
2. Ceļu satiksmes likums (1997), I nodaļa. Sk. internetā (30.11.2010.) <http://www.likumi.lv/doc.php?id=45467>
3. Fuko M. (2001), Uzraudzīt un sodīt, Cietuma rašanās. „AGB”, 294 lpp.
4. Korpa V., Paula L., (2010), Socioloģija. Jelgavas tipogrāfija: 143 lpp.
5. Pārskats par tautas attīstību. Cilvēkdrošība 2002/2003, Rīga 2003. 154. lpp.
6. Uzskaites punktu sistēmas piemērošanas noteikumi. Ministru kabineta noteikumi Nr.551, Ceļu satiksmes likuma 43.¹ panta septīto daļu, pārkāpumu. Sk. internetā (09.01.2012.) <http://www.likumi.lv/doc.php?id=45467>
7. Vīksna A. Autovadītājs un viņa soda punkti. Sk. internetā (25.11.2010.) <http://lv.lv/?menu=doc&id=219868>
8. The sociology of punishment and punishment today. Sk. internetā (16.12.2011.) <http://www.uplink.com.au/lawlibrary/Documents/Docs/Doc10.html>

MOBINGS DARBA VIETĀ**MOBBING IN THE WORKPLACE****Maija Šteinberga, Bc.sc.soc.,** steinberga89@inbox.lv**Laima Barisa, Mg.sc.soc.,** Laima.Barisa@llu.lv

Abstract. Mobbing is a relevant problem nowadays and consequently a current research topic because every person has rights to work in a safe and friendly setting. Mobbing has been paid attention and discussed nowadays but has it been done enough? Mobbing can have negative consequences: emotionally, when a person receives morally abusive admonition, physically – when a person's health condition is in danger and mental type illnesses can turn up. Research goals: to find out how mobbing manifests itself in public and private sector work places, and how to fight with the consequences caused by mobbing. Research object: employees who have suffered from mobbing in public and private sector work places. Research subject: mobbing in public and private sector work places. The paper gives the characteristic and nature of mobbing as well as how it is dealt with in companies in Latvia and also in the private sector. Research consists of four parts; each part has subparts. The first part characterises work and work places from a sociological point of view; the difference between work places in public and private sectors has been described. The second part gives characteristics of mobbing: its nature and types, sociological theories which allow understanding the manifestations of mobbing as well as its causes and consequences in a work place. The third part gives insight how to deal with mobbing. The fourth part, which is the empirical part of the research, describes opinions of employees working in public and private sectors about mobbing in work places. This chapter includes three interviews with the representatives-experts from *Mobbingstop* to find out their experience in work with the victims of mobbing on everyday basis. Research contains 100 questionnaires filled in by employees – 50 from public or the State sector and 50 from the private sector. The final part contains conclusions obtained from the research data. Hypothesis has been set: horizontal mobbing is more typical in the private sector than in the public sector. Hypothesis was approved.

Key words: mobbing, a work place, public and private sectors.

Ievads

Darbs vienmēr ir bijis svarīgs cilvēku dzīvē. Tas pieminēts arī latviešu tautas ticējumos un latvju dainās un ir kā cilvēka pašizteiksmes līdzeklis. Katram cilvēkam darbs ir nepieciešams, lai varētu apmierināt savas vajadzības un iegūt arī peļņu. Darbs ir tikpat atšķirīgs kā darba darītājs, kuram ir savas intereses un prasmes kādā konkrētā jomā. Visizplatītākais ir algots darbs. Tā kā algoto strādājošo ir vairāk, tāpēc viņiem jāpievērš īpaša uzmanība. Par algotu darbinieku uzskata tādu personu, kura darbojas saskaņā ar darba līgumu, kas ir noslēgts ar citu personu – darba devēju, par atlīdzību un ir tiešā atkarībā no viņa. (Darba tiesību procesa dalībnieki un juridiskie avoti, Sk. int. 04.10.2011.)

Mūsdienās darbs ir ļoti attīstījies, darba iespējas ir kļuvušas plašākas un darba vietas izveidotas arvien komfortablākas un modernākas. Latvijā, protams, ir darba devēji, kas nodrošina saviem darbiniekiem ne vien mājīgi iekārtotu darba vietu, bet arī lielas karjeras un izaugsmes iespējas. Uzņēmuma vadītāji rūpējas arī par darbinieka sociālo drošību, piešķirot attiecīgo darba algu un apdrošināšanu. Kā liecina pētījuma „Darba apstākļi un riski Latvijā 2009-2010” dati, ar darbu apmierināti ir 73,9% nodarbināto. (Darba apstākļi un riski Latvijā 2009-2010, Sk. int. 08.12.2011.:25)

Taču ir darbinieki, kuri nav apmierināti ar saviem darba apstākļiem. Rodas pārdomas, kāpēc tas tā ir. Darba aizsardzībā runā par vairākiem faktoriem, kas negatīvi ietekmē darba veikšanu, parasti tie ir fiziskie, bioloģiskie un ķīmiskie faktori. Tomēr ir vēl arī psihosociālie, par ko ikdienā bieži pat neviens neiedomājas. Svarīgs ir labsajūtas līmenis strādājot darba kolektīvā, kā arī attiecības, kas valda starp darbinieku un kolēģiem, tostarp vadītāju, ar ko viņš katru dienu tiekas. Tas ir ļoti nozīmīgi indivīdiem noteiktajā kolektīvā. Attiecības starp kolēģiem ietekmē arī darba efektivitāti. Ja šīs attiecības ir līdzsvarotas un kolēģi atbalsta un uzklausa viens otru, tad nerodas grūtības sastrādāties, un darbs tiek veikts ātri un efektīvi.

Tomēr ne vienmēr kolēģi ir tik saprotoši un saudzīgi viens pret otru. Darbā var rasties konfliktsituācijas, kas izraisa kolēģu un dažkārt arī darba vadītāju savstarpēju sāncensību it visās jomās. Kādreizējie laipnie vai ne tik „laipnie” kolēģi un vadītāji var izrādīt savu agresiju.

Parasti iemesls tam var būt paaugstinājums darbā vai algas palielinājums, kā arī, ja kādu neapmierina kolēģa rakstura iezīmes. Šāda agresīva attieksme tiek dēvēta par mobingu un, ja to dara vadītājs – bosingu, kuru turpmāk darba autore atsevišķi neuzsver, jo to pēc būtības ietver mobingā. Bakalaura darba autore uzskata, ka šī mūsdienās ir ļoti nozīmīga problēma un līdz ar to arī aktuāla pētījuma tēma, jo katram ir tiesības strādāt drošā un cilvēkam piemērotā vidē. Mobingam šobrīd sabiedrībā tiek pievērsta uzmanība, taču – vai pietiekami? Mobings var izraisīt negatīvas sekas: emocionālā nozīmē, kad tiek izteikti morāli aizskaroši pārmetumi, fiziskajā – tiek apdraudēts pat veselības stāvoklis un var rasties arī garīga rakstura saslimšanas.

Mobinga situācijas var būt saistītas ar likuma pārkāpšanu un pat tiesāšanos. Mobings negatīvi ietekmē arī darba efektivitāti, kas ir ļoti svarīgi ne vien konkrētam darbiniekam, bet arī uzņēmuma, kurā strādā darbinieks, vadītājam un visam darba kolektīvam kopumā. Līdz ar to rodas virkne **pētniecisko jautājumu**: Kas ir mobings? Kādi ir mobinga rašanās iemesli? Kā mobings izpaužas publiskā un privātā sektora darba vietās? Kādas ir mobinga sekas? Kā no mobinga var izvairīties vai vismaz to mazināt?

Pētījuma objekts: 1) Ar mobingu saskārušies publiskā un privātā sektora darbinieki.

2) Ar mobinga jautājumiem strādājoši eksperti

Pētījuma priekšmets: Mobings darba vietā privātajā un publiskajā sektorā.

Mērķis: Noskaidrot, kā mobings izpaužas publiskā un privātā sektora darba vietās un kā cīnīties ar tā radītajām sekām.

Hipotēze: Privātajā sektorā strādājošie biežāk atzīst, ka sastopas ar horizontālo mobingu.

Pētījumā izmantota kvantitatīvā pētniecības pieeja, datu vākšanas metode – anketēšana un kvalitatīvā pētniecības pieeja- datu iegūšanas metode – daļēji strukturēta intervija

Pētījuma metodes

Pētījumā „Mobings darba vietā” darba autore izmanto jaukto metožu pieeju - tiek vākti, analizēti un integrēti gan kvalitatīvie, gan kvantitatīvie dati. (Mārtinsone K., 2011:128) Kā kvantitatīvā pētījuma metode izmantota anketēšana un kvalitatīvā pētījuma metode - daļēji strukturētas intervijas.

Pētījumā tika pielietota anketa rakstiskā formā, aptauja tika veikta neklātienē, sadarbojoties ar iestāžu vadītājiem. Izmantotas individuālās aptaujas procedūras un jautājumu forma ietvēra gan atvērtus, gan slēgtus un daļēji atvērtus jautājumus. Lai nepārkāptu indivīdu ētikas principus, jo tēma var būt cilvēkiem ļoti personiski aizskaroša, anketas tika kodētas - tās varēja aizpildīt anonīmi.

Kvalitatīvā pētījuma metode tika izmantota ekspertu intervēšanai. Veiktas daļēji strukturētas intervijas, kas deva iespēju intervijas laikā uzdot papildjautājumus. Viena intervija tika veikta klātienē un divas, ekspertu saspringtās nodarbinātības dēļ, kā attālinātās intervijas - viena bija caur e - pastu un viena telefonintervija. (Mārtinsone K., 2011:172) Darba autore, izmantojot šo kvalitatīvo pētījuma metodi, izvēlējās veikt ekspertu intervijas, kuri strādā ar mobinga situācijām ikdienā, tādējādi „no malas” uzzinot, iesaistīto personu pieredzi šajā sakarā.

Anketēšanai kā ģenerālā kopa bija algotie strādājošie, no kuriem tika veidota nevarbūtīgā izlase un izmantota vislīdzīgāko un visatšķirīgāko ģenerālās kopas elementu grupēšanas metode. (Mārtinsone K., 2011:72) Tādējādi darba autore atlasīja privātajā un valstiskajā sektorā strādājošos, lai izpētītu, kādas ir darbinieku zināšanas un attieksme pret mobingu, lai varētu salīdzināt, kurā no darba sektoriem ir lielākas iespējas sastapties ar mobingu.

Respondenti bija gan sievietes, gan vīrieši vecuma grupā no 19 - 69 gadiem Tika izdalītas 100 anketas – 50 valsts sektorā strādājošajiem un 50 privātajā sektorā strādājošiem. Anketu aizpildīšanas procesā bija jāaskaras ar grūtībām respondentu neatsaucības dēļ, jo daudzi tomēr atteica un vajadzēja meklēt citus.

Ekspertintervijas tika veiktas 2012. gada martā. Kā norāda eksperta definīcija, eksperts

ir persona, kas ir kompetenta specifiskā jomā, pamatojoties uz zināšanām, kas iegūtas izglītības vai personiskās pieredzes ceļā. (Black's Law Dictionary: 578, Sk. int. 13.03.2011) Tāpēc darba autore izvēlējās 3 ekspertus, no kuriem 2 bija Latvijas mobinga apkarošanas biedrības „Mobingstop” pārstāvji un 1 eksperts bija psihoterapeits. (Skat. 1. tabulu)

1. tabula

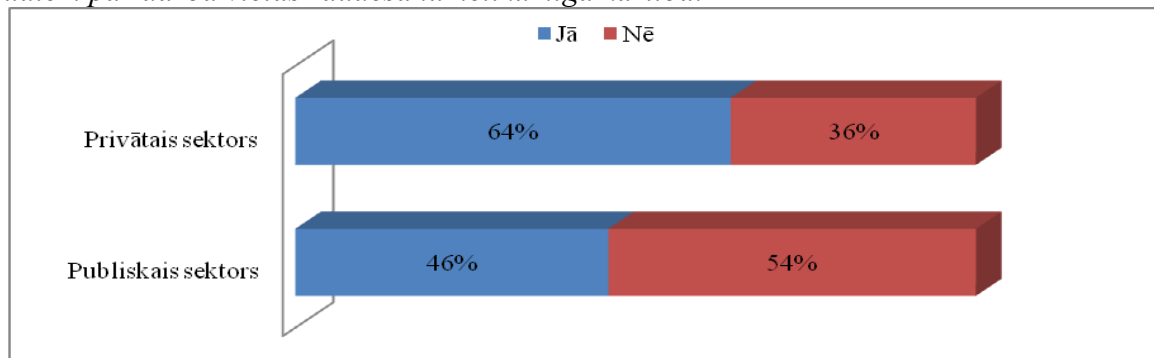
Ekspertu raksturojums

Nr.	Vārds Uzvārds	Amats/ profesija
1.	Aija Juhna	Psihoterapeite
2.	Ieva Keiča	Juriste („Mobingstop” biedre)
3.	Inese Sileniece	Psihologs („Mobingstop” vadītāja)

Rezultāti un diskusija

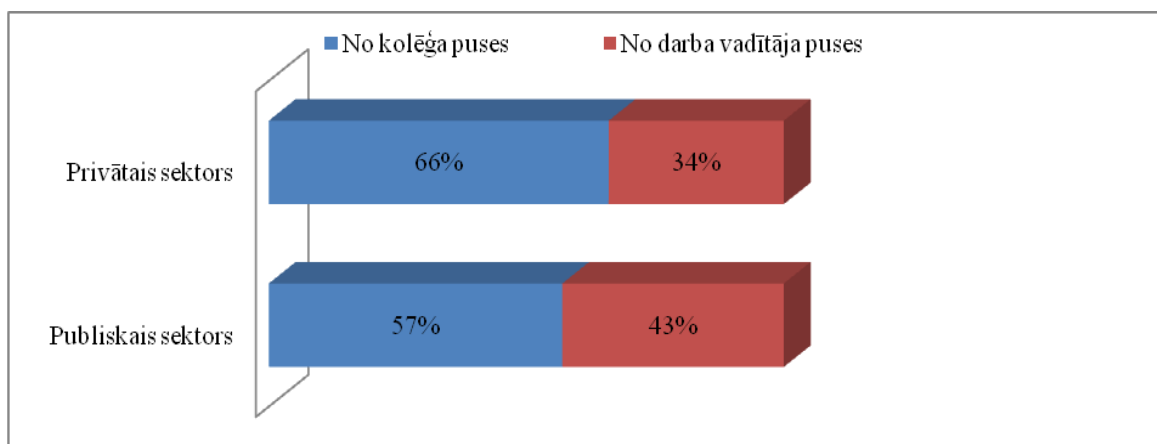
Algotie strādājošie uzskata, ka pret mobingu ir jācīnās un galvenokārt par to ir jāizstāsta vadībai, kā arī jāiejaucas konfliktsituācijās un konflikti jāizšķir, nevis jāignorē vai pašiem tajos jāiesaistās. Publiskajā sektorā mobings tiek uztverts negatīvi, atbildes parāda, ka vairāk respondentu ar mobingu strādājot publiskajā sektorā nav sastapušies, taču daļa ir to sajutuši un atzīmē, ka sekas ir ļoti negatīvas, citi pat ir paši kļuvuši par moberiem.

Mobings, pēc speciālistu domām, ir kolēģu vai darbinieku aizskaršana un izturēšanās pret kolēģi nicīgi, ko veic darba devējs, vai kolēģi. Tiek izmantota vara pār vājāko, lai varētu šo cilvēku nostādīt neizdevīgā situācijā un atņemt viņam spēkus cīnīties pret vajātāju, tādējādi viņš var pat pamest savu darba vietu. I.K.: „*Mobings ir pastāvīga nicīga izturēšanās pret darbinieku, ko veic darba devējs (fiziska persona vai juridiskas personas pārstāvis/-ji) vai citi darba ņēmēji*”. Psihoterapeite Aija Juhna (turpmāk tekstā A.J) „*Mobings būtu emocionāla, fiziska vai seksuāla, pakļauto vai sadarbības līmenī esošu kolēģu ietekmēšana, izmantošana, izmantojot savas varas pozīcijas.(...)*”. **Mobingam var būt vairāki izpausmes veidi** un personas, kas šo mobingu veic, līdz ar to mainās. Tāpat mainās arī izpaušanās veids. Tas var būt darba devējs, kas atļaujas izturēties pret saviem darbiniekiem kā vien tīk. Viņš var apvainot savus darbiniekus un uzlikt papildus pienākumus. Savukārt kolēģi var individuāli ignorēt, neuzrunāt, vērt intrigas vai izplatīt baumas personai nemaz neredzot. I. S.: „*(...) Parasti izpaužas kā konflikti - nerisināti konflikti. Visbiežāk viņš ir padotais un izpaužas no priekšnieku puses. (nopūšas) Katram individuāli.*”. I.K.: *Autoritārs priekšnieks ar kundzisku izturēšanos pret padotajiem; Priekšnieks ir vienmēr neapmierināts par padarīto, vērojama pastāvīga tieksme visās neveiksmēs meklēt vainīgos un vainot darbiniekus, kā arī visas neizdošanās pārspīlēt; Kolēģi ar pieaugoši naidīgu uzvedību attiecībā ar citu kolēģi.*” Pastāv situācijas, kad padotie paši var neuzklaust savu vadītāju, sevišķi, ja viņš šajā amatā ir nesen un viņam vēl nav vajadzīgās pieredzes kā uzņēmumu vadīt. I.K. „*Padotie ignorē savas struktūrvienības vadītāja norādījumus, izturas pret šo vadītāju uzsvērti nievājoši*” Ļoti svarīgi ir tas, ka šīs izpausmes iedarbojas uz cilvēku gan emocionāli gan psiholoģiski un var tikt izteikti fiziski draudi. A.J.: „*Nerunājot, protams, jau par tiešu un ļaunprātīgu emocionālu ietekmēšanu, kas grauj tā darbinieka psihisko stāvokli. Vai par fiziskiem draudiem vai draudiem par darba vietas zaudēšanu nelikumīgā kārtībā.*”

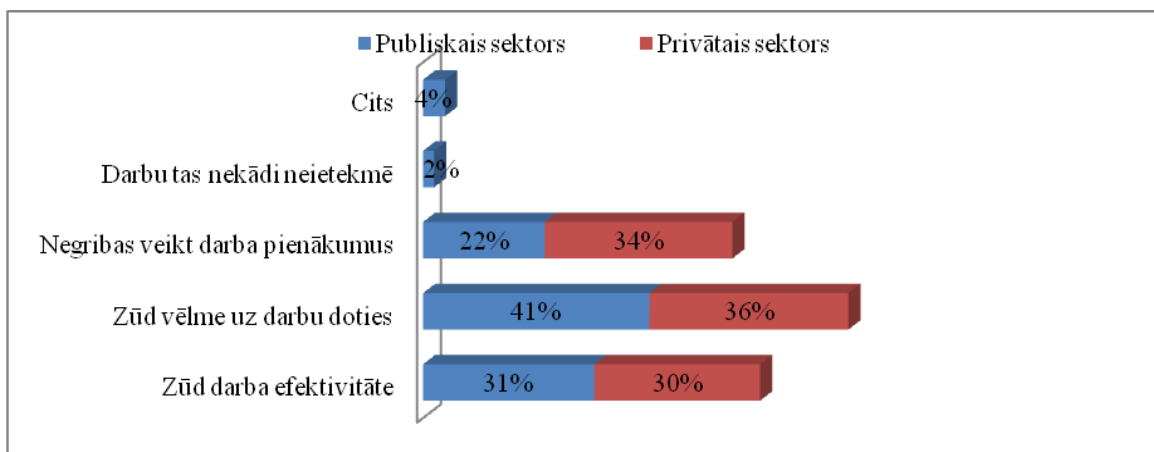
1.att. Darbā novērotas mobinga situācijas (n=100)

Darbā novērotas mobinga situācijas (Skat. 1. attēlā) Galvenais pētījuma jautājums ir par mobinga situācijas novērošanu darba vietās. Attēlā redzams, ka mobings kā parādība nemaz nav tik nereāla. Tāds tiešām pastāv arī valsts jeb *publiskā sektora* darba iestādēs. Kaut gan lielākā daļa ir atbildējusi, ka mobings darbā nav novērots, tomēr, ja raugās attēlā, redzams, ka tie, kuri nav ar mobingu darba vietā saskārušies (54%), ir tikai nelielā pārsvarā pār tiem cilvēkiem, kas mobingu savā darba vietā ir novērojuši (46%). Tas liek aizdomāties, ka mobings kļūst aizvien spēcīgāks un parādās aizvien biežāk. Darba autore uzskata, ka tas ir „palīgā sauciens” speciālistiem un darba arodbiedrībām un inspekcijām. Cilvēkiem ir nepieciešama aizsardzība un atbalsts, lai mobingam stātos ceļā un nepieļautu tā postošās sekas. Kā redzams 1.attēlā, arī privātajā sektorā strādājošie ar mobingu darba vietās ir sastapušies. To apstiprina 63% respondentu. To, kuri mobingu darbā nav redzējuši, ir mazāk-36%. Tomēr tas, ka uzņēmumu vada vadītājs, kurš lielākoties nosaka kārtību un vada darbu pēc saviem ieskatiem, maina situācijas būtību. Arī publiskajā sektorā rādītāji tuvojas līdzīgai robežai, bet te redzams, ka tā apgalvo vairāk kā puse, kas ir ļoti liels daudzums, salīdzinot ar publiskā sektora strādājošo sniegtajām atbildēm.

2.att. Mobinga izpaušanās (n=100)

Valsts sektorā galvenokārt **mobings izpaužas** no kolēģu puses, kā uzrāda lielākā daļa (57%) *publiskā sektora* respondentu viedokļu (Skat. 2.attēlā). Nedaudz mazāk kā puse (43%) atbildējusi, ka mobings var izpausties no vadītājas puses. Tomēr, kā parādījās pētījuma analīzē, valsts sektorā darbu regulē likumi un valsts pilnvaras, kas samazina iespēju vadītājiem nekorekti izturēties pret saviem darba ņēmējiem. Pārkāpjot kādu no likumiem, arī sods var būt bargs. *Privātajā sektorā* darbinieki atzīst, ka, lai gan mobings darba vietā sastopams, parasti tas ir no kolēģu puses (66%). Tas arī ir saprotams, jo parādās darbinieku konkurence. Šī brīža ekonomiskajā situācijā, par ko runā arī eksperti, cilvēkiem ir svarīgi nepazaudēt darbu. Vēlme papildīt savas vajadzības un iegūt trūkstošos resursus, pēc sociologu domām, ir normāla parādība. Cilvēkam pats galvenais ir izdzīvot, un tādēļ var aizmirst pār citiem un censties pārņemt varu savās rokās.

3.att. Mobinga ietekme uz darbu (n=100)

Mobings var ietekmēt arī darba procesu un līdz ar to arī rezultātu (Skat. 3.attēlā) *Publiskajā sektorā strādājošie* visbiežāk (41%) min, ka zūd vēlme doties uz darbu. Ekspertintervijās to minēja arī I. Sileniece, kas stāstīja, ka cilvēki konfliktsituāciju dēļ var paši aiziet no darba un pēc tam justies kā zaudētāji un pazemināt ar to savu pašvērtējumu. Tāpat strādājošie min, ka negribas veikt darba pienākumus. Bija viedokļi, ka tas ir nomācoši, darbiniekam rodas kompleksi un neiespējams komandas darbs, parādās neuzticība. Protams, tas ienes nervozitāti arī mājās. Ir arī respondenti, kuri uzskata, ka darbu tas neietekmē (2%). Galvenais, kā **mobings ietekmē darbu**, pēc *privātā sektora* respondentu domām, ir, ka zūd vēlme uz darbu doties (36%). Neviens nevarētu izturēt sistemātisku pazemošanu vai izsmiešanu. Tāpēc nereti cilvēki izvēlas vieglāko no variantiem un neapmeklē darbu, nevis stājas pretī ar savu pārliecību moberim un pātrauc viņa pārestības pret sevi vai savu kolēģi vai draugu u.c. Mobings, iespējams, nemaz neparādītos, ja to neveicinātu vairāki faktori. (Skat. 1.tabulu)

1.tabula

Biežākie mobinga rašanās iemesli

N. p. k.	Mobinga iemesli	Biežuma novērtējums Publiskajā sekt.	Biežuma novērtējums Privātajā sekt.
1	Vajātājs cenšas iegūt varu pār vajājamo	2	1
2	To izraisa konkurences apstākļi	7	5
3	Nepieciešamo resursu trūkuma dēļ	8	6
4	To nosaka indivīdu raksturs	1	4
5	To nosaka situatīvie apstākļi	5	3
6	Darbā ir sava kultūra, kas to nosaka	6	8
7	Vēlme palielināt savu statusu un pakāpties augstāk hierarhijā	3	2
8	Neatrisināta konflikta dēļ	4	7

Visbiežākie no mobinga rašanās iemesliem. 1. tabulā redzams, ka publiskajā sektorā ir viedoklis, ka vajātājs cenšas iegūt varu pār vajājamo. Visretāk kā mobinga rašanās iemesls tiek piesaukta darba kultūra un, kas šo kultūru nosaka. Par to runā arī psihoterapeite ekspertintervijā. Par rakstura īpatnībām uzsver gan strādājošie, gan eksperti, jo katram ir savādākas rakstura īpašības, katrs ir personība. Vēlme pakāpties augstāk hierarhijā varētu būt saistīta ar to, ka indivīdiem piemīt vēlme pārņemt varas pozīcijas. Kā vienmēr, visa sākumā var būt neatrisināts konflikts, kas situāciju sarežģī. *Privātajā sektorā* strādājošie atbildēja, ka **visbiežāk mobiga rašanos nosaka** indivīdu raksturs, taču eksperti apstiprināja, ka tas ir mīts, un būtībā ne vienmēr tiek aizskarts raksturā vājākais cilvēks, bet gan tieši pretēji, tas, kuram ir lielāks resursu krājums. Vara tiešām parādās kā viens no galvenajiem aspektiem, tāpat arī pieminētā statusa iegūšana un pakāpšanās augstāk hierarhijā.

Mobings var atstāt ietekmi uz sabiedrību kopumā, kaut arī liela daļa respondentu no *publiskā sektora* - 43% no aptaujātajiem, uzskata, ka sabiedrību kopumā tas neietekmē. Pretējās domās ir 22% respondentu. Strādājošie to apstiprina arī ar argumentiem: " *Jā, ar materiāliem un cilvēkresursu zaudējumiem*", „*Esam sadrumstaloti, nevaram vienoties par kopīgu mērķi*". „*Jā, jo arvien vairāk ir depresīvo cilvēku, kuri savas problēmas risina ar alkohola un narkotiku palīdzību*". Vai mobings var atstāt ietekmi uz sabiedrību kopumā vai nē, grūti pateikt bijis 35% respondentu. Mazākā daļa (24%) no *privātajā sektorā* strādājošajiem minējuši, ka **mobings ietekmē visu sabiedrību kopumā**. Viedokļi, kāpēc tā ir, bija šādi: " *Tas varētu ietekmēt arī apkārtējos cilvēkus, jo, ja šis cilvēks jūtas slikti vai nav garastāvokļa, tad to arī izjūt apkārtējie cilvēki*". „*Ja moberis sabojā dienu cilvēkam, tad viņš vērsas arī pret apkārtējiem ar tādu pašu attieksmi*". Vairāk *privātajā sektorā* strādājošo (36%) uzsver, ka tas neietekmē visu sabiedrību, vai arī nevar izdomāt kādu konkrētu atbildi un atbild ar *grūti pateikt* - 40% Tātad var secināt, ka mobings var ietekmēt ne tikai kādu konkrētu individu, bet arī visu sabiedrību kopumā, radot cilvēkiem kā finansiālas, tā arī emocionāla rakstura problēmas.

Sabiedrība, galvenokārt, nav informēta, ka mobinga problēma pastāv, un kur vērsties pēc palīdzības. Trūkst arī statistikas datu par mobinga situācijā cietušajiem, jo par šo problēmu nevēlas runāt. Ar šī pētījuma datu palīdzību varētu vērst sabiedrības uzmanību uz problēmas nozīmīgumu un aktualitāti. Galvenokārt nozīme ir tam, ka, nezinot par šo problēmu, agresori jeb moberi var plaši izpaust savu darbību un par savu rīcību nesāņemt nosodījumu.

Secinājumi

1. Darbam var būt vairākas nozīmes – peļņas avots, pašapliecināšanās veids, sabiedriskā statusa celšana. Darba vietai ir liela nozīme, izvēloties darbu. Latvijā darba vietu var izvēlēties publiskajā vai privātajā sektorā, bet jāreķinās ar to atšķirīgajām pazīmēm, un līdz ar to atšķirībām darbu veicot.
2. Publiskajā sektorā pārsvarā darba organizēšanu nosaka valsts likumdošana. Savukārt privātajā sektorā darba koordinēšanas lomu veic uzņēmuma vadītājs.
3. Mobings ir psiholoģisks terors – uzbrukums, kas var izpausties no vadītāja puses (bosings) vai kolēģu puses (mobings). Mobingu pret individu var vērst klātienē - atklātais mobings, un arī slēpti – baumot, izvēlētajam mobinga upurim nedzirdot. Tas var izpausties arī konfliktu un strīdu veidā kā melnais mobings un intrigu veidā, ko dēvē par balto mobingu.
4. Visbiežākie mobinga cēloņi, no teorijas viedokļa, ir vēlme pēc varas un augstāka statusa iegūšanas vai sava veida aizsardzība pret kādu, kurš vēlas iegūt amatu. Visbiežāk sastaptās mobinga sekas ir stress, depresija, un pat pašnāvība. Tāpat tas var negatīvi ietekmēt cilvēka dzīvi mūža garumā un var skart mobinga upura ģimeni.
5. Pret mobingu iespējams cīnīties ar likumdošanas palīdzību, var izmantot arī biedrību palīdzību (viena no tādām Latvijā ir „Mobingstop”), kā arī griezties pie psihologiem un psihoterapeitiem.
6. Speciālisti uzskata, ka mobings ir kolēģu ietekmēšana, izmantojot varas pozīcijas, un var izpausties, piemēram, radot kolēģiem neizdevīgus darba apstākļus, kā arī emocionāli ietekmējot individu, kas kaitē viņa garīgajai un fiziskajai veselībai.
7. Galvenā problēma ir tā, ka sabiedrība nav informēta, kur vērsties pēc palīdzības mobinga gadījumos Sabiedrībā netiek arī aktualizēts, ka šī problēma vispār pastāv, lai gan cilvēki sastopas ar mobingu. Trūkst arī statistikas datu par mobinga situācijā cietušajiem, jo par šo problēmu sabiedrībā nevēlas runāt. Ar šo datu palīdzību varētu vērst sabiedrības uzmanību uz problēmas nozīmīgumu un aktualitāti. Galvenokārt nozīme ir tam, ka, nezinot par šo

problēmu, arī agresori jeb moberi, var plaši izvērst savu darbību un par savu rīcību nesaņemt nosodījumu.

8. Algotie strādājošie uzskata, ka pret mobingu ir jācīnās un, galvenokārt, par to ir jāizstāsta vadībai, kurai konfliktsituācijas ir jārisina, nevis jāparāda sava vienaldzība pret organizācijā notiekošo. Respondenti atzīst, ka mobinga sekas var kaitēt kā indivīdam, tā sabiedrībai kopumā.
9. Privātajā sektorā mobings novērots biežāk, salīdzinot ar valstisko sektoru. To var skaidrot ar to, kā darbs tiek organizēts un cik liela ir kontrole par organizācijā notiekošo. Vairāk mobings izpaužas no kolēģu puses, bet var parādīties arī no vadītāju puses. Palīdzība pārsvarā netiek meklēta un līdz ar to rodas apziņa, ka situāciju nevar atrisināt.
10. Publiskajā sektorā mobings tiek uztverts negatīvi, tomēr šajā sektorā tas nav tik bieži sastopams kā privātajā sektorā. Taču ir indivīdi, kas to ir redzējuši vai pieredzējuši paši savā darba vietā. Tāpat kā privātajā sektorā, tas izpaužas no kolēģu puses. Apzinoties, cik nopietnas var būt sekas, palīdzība ir meklēta institūcijās, kas var mobinga problēmu risināt.

Hipotēze – Privātajā sektorā strādājošie biežāk atzīst, ka sastopas ar horizontālo mobingu – apstiprinājās.

Izmantoto literatūras avotu saraksts

1. Black's Law Dictionary, 578. Sk. internetā (13.03.2011) <http://termini.lza.lv/term.php?term=expert>
2. Darba tiesību procesa dalībnieki un juridiskie avoti, Sk. internetā (04.10.2011.).
3. Darba apstākļi un riski Latvijā 2009-2010, Sk. internetā (08.12.2011:25.).
<http://osha.lv/lv/research/darbaapstakliunriskilatvija2009-2010.pdf>
4. Mārtinsons K., (sast.) (2011) Ievads pētniecībā :stratēģijas, dizaini, metodes., Rīga:Raka,2011,284lpp.

KIBERNOZIEGUMU RISKS PĀRVALDES INSTITŪCIJĀS**CYBERCRIME RISK IN THE INSTITUTIONS OF GOVERNMENT****Alise Gubene, Mg.sc.soc.,** alisegubene@inbox.lv**Laima Barisa, Mg.sc.soc.,** Laima.Barisa@llu.lv

Abstract. The aim of the paper is to describe cybercrime risk in the institutions of government and to clarify views of the representatives of the institutions of government as well as views of the cybercrime experts about them. In the first part of the paper authors have studied the theoretical aspects of the cybercrime, such as: definition problems of the cybercrimes, views of the cybercrimes in the understanding of the concepts of the information security, specific features and types of the cybercrimes and also author has looked into the theories of the deviance. In the second part of the paper authors have gained an insight for the analysis while studying ideas of the risk concept in general in the context of the cybercrime risk in the institutions of government and also has discussed sociologists Ulrich Beck's theory of the risk society. His theoretical ideas were supplemented with author's examples from cybercrime risk in the institutions of government. In the third part of the paper authors have focused on the governance system history, value in general and also gives an insight of the governance system and institutions, ruled in the Republic of Latvia. The qualitative research carried out by authors forms the research part of the thesis. To achieve the put forward aim of the research work, the author has used partially structured interview method. Hypothesis: the results of the research showed that cybercrime risk in the directed institutions of government was assessed as low, therefore author believes that the existing mechanism of the IT security matches the existing social reality.

Key words: cybercrimes, risk, institutions of government.

Ievads

Mūsdienu sabiedrībā aizvien lielāka ietekme ir dažāda veida tehnoloģijām. Divdesmit pirmo gadsimtu dēvē arī par informācijas laikmetu, taču būtiska nozīme ir tikai tai informācijai, kura tiek iegūta savlaicīgi. Ātrajam un dinamiskajam dzīves tempam ir raksturīga strauja informācijas nomaiņa. Lai informācijas aprīte noritētu pēc iespējas ātrāk, tās nodošanas un saņemšanas procesā īpaši svarīgas ir jaunās informāciju tehnoloģijas (turpmāk tekstā IT).

Līdz ar IT attīstību par neatņemamu sociālās realitātes sastāvdaļu ir kļuvis internets. Virtuālā vide un komunikācija organizācijās tiek balstīta, veidojot noteiktas informāciju krātuves – datu bāzes, kas atvieglo darbu organizācijās, tāpat e-pasts ir kļuvis par neatņemamu sastāvdaļu, daudzām organizācijām ir izveidotas mājas lapas.

Internets paver daudz plašākas iespējas, kādas bijušas līdz šim. Ar internetā ievietoto informāciju vienlaicīgi spēj iepazīties dažādu valstu iedzīvotāji. Šai parādībai nav fizisku ierobežojumu kā laiks un telpa, tas ir globāls fenomens, kas vienā brīdī spēj ietekmēt dažādus procesus atšķirīgos kontinentos, kur mīt neskaitāmu kultūru pārstāvji.

Informācija ir šodienas pasaules atslēgas vārds. Kam ir pieeja šim resursam, tiem ir vara – zināma kontrole pār informācijas plūsmu, spēja noteikt, ko ar to darīt, kurus informēt, bet kurus atstāt „informatīvajā badā”, nolemjot tos atpalcēju lomai vispārējās konkurences apstākļos.

Kā raksta Maija Kūle: „*Informācijas kontrole ir spēks, kas pieder varas pārstāvjiem, gluži kā kādreiz izrakteņi, zemes īpašumi un dārglietas*” (Kūle 2006:182).

Informācija, kas plūst pa esošā tehnoloģiskā progresa radītajiem komunikāciju kanāliem, ir tikai kaut kā atspoguļojums – faktu, datu, notikumu u.tml., taču šo līdzekli savu mērķu sasniegšanai var izmantot atšķirīgi, respektīvi, IT reversa puse ietver sevī noteiktu risku par to, kādam nolūkam iegūtā informācija tiks izmantota.

Funkcionāli raugoties, sabiedrība ir sastrukturēta sīkākās vienībās, izmantojot gan formālas, gan neformālas saites, tīklus, veidojot apvienības un dažāda tipa organizācijas. Respektīvi, organizāciju veidošana ir līdzeklis, lai nodrošinātu noteiktu kārtību, kādā pastāv un mijiedarbojas sabiedrības locekļi, turklāt, šādi līdzdarbojoties, kopā tiek maksimizētas iesaistīto indivīdu kvalitātes, radot sinerģijas efektu.

Par primāri svarīgiem tiek uzskatīti tādi formāli veidojumi, kas ir atvasināti no pašas sabiedrības locekļu vidus, veidojot valsts pārvaldes sistēmu, nosakot likumiskās normas, izveidojot noteiktas procedūras, tādējādi radot kopēju sistēmu.

Kibernoziegunu risks ir globāla parādība un autore saprot, ka draudus, ko tie sevī ietver, nav iespējams kaut kādā mērā ierobežot laikā un telpā, taču izpētes fokuss ir vērsts uz valsts pārvaldes institūcijām, jo valsts pārvaldes esamība un pastāvēšana lielā mērā ietekmē sabiedrības pilnvērtīgu funkcionēšanu. Nesankcionētas darbības var radīt neatgriezeniskas sekas, kuras var ietekmēt visus sabiedrībā dzīvojošos indivīdus.

Piemēram, 1998. gadā Latvijas valsts iestādēm tika nodarīti zaudējumi, kas radās CIH „Černobiļa” datorvīrusa rezultātā. Precīzs zaudējuma apmērs netika noteikts, taču pēc šī precedenta tika pieņemts lēmums izstrādāt informācijas sistēmu drošības politiku. (Ķinis 2007:44)

Minētais piemērs liecina, ka sākotnēji netika izprasts pastāvošais risks, ko sevī ietver IT un interneta izmantošana. Jaunas tehnoloģiskas izmaiņas ir radījušas tādas deviantās parādības kā mājas lapu „uzlaušanu”, dažādu datorvīrusu programmu izstrādāšanu utt. Uzskaitītās deviantās aktivitātes jau ir klasificējamas kā noziegums, šajā gadījumā ir runa par īpašu noziegunu veidu – kibernozieguniem.

Likumu un dažādu noteikumu izstrāde un ieviešana determinē konkrētu uzvedības veidu, kas sabiedrībai ir pieņemams, cenšoties izslēgt novirzes no normas, lai integrētu indivīdu un padarītu par daļu no sociāli strukturēta veseluma. Tehniskais progress rada izmaiņas esošajā sociālajā realitātē un ne vien nodrošina jaunas iespējas, bet vienlīdz satur sevī risku, kas ne vienmēr būs redzams, bet gluži pretēji – latents.

Kibernoziegunu risks ir saistīts ar virtuālo vidi un, lai arī valsts pārvaldes institūcijām IT ir kā atbalsta funkcija, tā tiek izmantota pamatfunkciju nodrošināšanai – sociāli strukturēta veseluma pastāvēšanai un kārtības nodrošināšanai. Gadsimtā, kad IT ir līdzeklis, kā to izdarīt un sasniegt, risks, kas varētu rasties apdraudot šīs funkcijas veikšanu, zināmā mērā apdraud arī esošās kārtības pastāvēšanu.

Sabiedrībai attīstoties arvien diferencētāks kļūst sabiedrības pārvaldīšanas mehānisms un ar to arī valsts pārvaldes sistēma kopumā. Ja sistēmu apdraud izmantoto līdzekļu kopums, ar to domājot IT, ir nepieciešams pētīt, kādā veidā tas ietekmē sabiedrības pārvaldes mehānismu. Mēģinājumi izvairīties no riska un deviantām personām, kas draudus varētu īstenot, iespējams liktu veidot līdz šim neaprobētus aizsardzības mehānismus, kas gala rezultātā pat varētu radīt izmaiņas visā sociālajā struktūrā. Līdz ar to ir nepieciešams pētīt kibernoziegunu risku valsts tiešās pārvaldes institūcijās, lai sasniegtu **pētījuma mērķi** – raksturot kibernoziegunu risku tiešās valsts pārvaldes institūcijās un noskaidrot tiešās valsts pārvaldes institūciju pārstāvju, kā arī ekspertu viedokli par tiem, autore **izvirza šādus pētnieciskos jautājumus:**

- 1) Kāds ir tiešo valsts pārvaldes institūciju pārstāvju un ekspertu viedoklis par to, kāda ir kibernoziegunu riska izpratne tiešajās valsts pārvaldes institūcijās?
- 2) Kāds ir tiešo valsts pārvaldes institūciju pārstāvju un ekspertu viedoklis par risku (augsts/zems/vidējs) saistībā ar kibernozieguniem?
- 3) Kāds ir tiešo valsts pārvaldes institūciju pārstāvju un ekspertu vērtējums par to, vai un kādus preventīvus pasākumus ir iespējams veikt, lai izvairītos no kibernoziegunu riska?

Pētījuma priekšmets:

Kibernoziegunu risks tiešās valsts pārvaldes institūcijās.

Pētījuma objekts:

Tiešo valsts pārvaldes institūciju pārstāvji, ar kibernozieguniem saistīti eksperti.

Iepriekš nospraustā mērķa sasniegšanai izvirzīti uzdevumi:

1. Kibernoziegunu specifiskas izpēte un analīze;
2. Kibernoziegunu juridiski reglamentējošās bāzes apskats un analīze;
3. Kibernoziegunu izpēte deviances teoriju kontekstā;

4. Kibernoziēgumu analīze riska teorijas kontekstā;
5. Pārvaldes institūciju raksturojums (valsts pārvaldes mehānisma nozīme un LR pārvaldes sistēmas apskats);
6. Tiešās valsts pārvaldes institūciju pārstāvju, kā arī ekspertu viedokļu noskaidrošana par kibernoziēgumu risku tiešajās valsts pārvaldes institūcijās, izmantojot kvalitatīvās pētniecības metodes – daļēji strukturētās intervijas.

Andris Rubenis, runājot par tehnikas ciešo sasaisti ar kultūru, uzsver: „*Giljotīnu var izmantot augļu sagriešanai, un tas, ka praksē to šim nolūkam nelieto, nozīmē, ka tehniku nevar izraut no sociālā konteksta.*” (Rubenis 2004:364).

Citātā minētais apgalvojums it kā liekas pašsaprotams, taču runājot par „tehnoloģiju kaitīgumu”, ir svarīgi atcerēties, ka indivīds ir tas, kurš tās rada, lai arī pastāv mijiedarbība starp radīto produktu un indivīdu, kas to ir radījis. Šajā gadījumā par tehnoloģiju radīto ietekmi atbildība ir jāuzņemas indivīdam un sabiedrībai kopumā.

Pētījuma metodoloģija

Savā pētījumā autore informācijas iegūšanai izmanto daļēji strukturētās intervijas, ko nosaka vairāki aspekti. Pirmais aspekts ir tas, ka formālā intervijā jautājumu loks ir jau iepriekš stingri noslēgts, bez būtisku pārmaiņu ieviešanas tajā. Citiem vārdiem sakot, pētījuma saturs un izvirzītais mērķis noteica konkrētās metodes pielietošanu, jo gan kibernoziēgumu eksperti, gan valsts pārvaldes institūciju pārstāvji darbojas katrs savā jomā. No tā izriet, ka jautājumiem ir jābūt pietiekami elastīgiem, lai tos spētu piemērot atbilstoši katrai intervijai.

Otrais aspekts ir saistīts ar to, ka pētāmā joma ir attiecināma uz mikrosocioloģiju lai spētu atklāt cilvēka izpratni par sociālo realitāti, tās uzbūves un konstrukcijas principiem, ir nepieciešams veikt daļēji strukturētās intervijas. (Ядов 2003:388)

Daļēji strukturētās intervijas metode ir ērta arī pašam pētniekam, jo pieļauj radošu aktivitāšu veikšanu, piemēram, mainot jautājumu secību, ievirzīt sarunu vajadzīgajā gultnē, ja informants novirzās no tēmas, ir mazrunīgs vai pārlietu detalizēti atbild uz jautājumiem. Intervējamais arī jūtas brīvāk, tādējādi iegūtajai informācijai ir lielāka ticamības pakāpe un analizējamais materiāls tiek iegūts pilnīgāks, objektīvāks. (Silverman 2008:114)

Tika izvēlēta mērķtiecīgā izlase, jo pētījuma dalībniekiem ir jābūt personīgai pieredzei attiecībā uz pētījuma tēmu un viņiem ir jāspēj paust viedokli par to, tādējādi tiek atlasīta visproduktīvākā izlase (Cimdiņa 2011:107).

Autore, balstoties uz Nacionālās drošības likumu, ar kuru kritiskā infrastruktūra tiek aizsargāta, lai tādējādi valstij un sabiedrībai nodrošinātu būtisku pamatfunkciju veikšanu, izvirzīja pazīmes, pēc kurām atlasītas ministrijas un to pakļautībās esošās institūcijas, kas realizē konkrētu pamatfunkciju veikšanu valstī.

Pētījumam izvēlēti tādi ar kibernoziēguma jomu saistīti eksperti, kā: informācijas tehnoloģiju drošības incidentu novēršanas institūcijas (CERT.LV) vadītāja Baiba Kaškina, Uldis Ķinis (piedalījies gan starptautiskās konferencēs par kibernoziēgumu jautājumiem, gan arī bijis Eiropas Padomes Kibernoziēgumu ekspertu komisijā), Aleksandrs Buko (Valsts policijas Kibernoziēgumu apkarošanas nodaļas priekšnieks), kā arī Liene Kreicberga (IT drošības konsultante – auditors).

Autore vēlas **noskaidrot šādus aspektus saistībā ar kibernoziēgumu risku pārvaldes institūcijās:**

- Kibernoziēgumu riska izpratne/uztvere pārvaldes institūcijās;
- Kibernoziēgumu riska likumiskais ietvars pārvaldes institūcijās;
- Kibernoziēgumu riska īstenošanās pārvaldes institūcijās;
- Kibernoziēgumu riska reducēšana pārvaldes institūcijās.

Informanti, kas piedalījās pētījumā, tika iepriekš informēti par intervijas laikā iegūto datu izmantošanu, atbilstoši maģistra darbā uzstādītajiem mērķiem un uzdevumiem, kur šo iegūto informāciju paredzēts apkopot un izmantot konkrētu citātu veidā, atsaucoties uz

intervijās pausto viedokli. Daļēji strukturētās intervijas tikai veiktas, izmantojot diktofonu, par ko intervējamie iepriekš tika brīdināti.

Runājot par anonimitāti, daļa intervēto indivīdu (eksperti) ir publiskas personas, daļa ir valsts pārvaldes institūciju pārstāvji. Sakarā ar pētījuma specifiku – kibernetikas riska atklāšanu un to pastāvēšanu pārvaldes institūcijās, autore vienojās ar pārvaldes iestāžu pārstāvjiem, ka maģistra darba izstrādes ietvaros nenotiks viņu vārda un uzvārda publiskošana, ne arī konkrētās tiešās valsts pārvaldes institūcijas nosaukuma atklāšana.

Pētījums tika veikts 2013. gadā laika posmā no marta vidus līdz aprīļa vidum. Ar informantiem sākotnēji notika virtuāla saziņa, izmantojot interneta sniegtās iespējas, kas nodrošināja iespēju abām pusēm apmainīties ar kontaktinformāciju, lai varētu vienoties par intervijas norises laiku un vietu. Vienas intervijas ilgums bija no 45 minūtēm līdz 1,5 h. Kopumā tika aptaujātas desmit personas: četri eksperti un seši pārvaldes iestāžu pārstāvji.

Pētījuma rezultāti

Pirmā jautājumu bloka mērķis ir noskaidrot kibernetikas riska izpratni/uztveri pārvaldes institūcijās, tāpēc jautājumu loks, kas iekļauti šajā blokā, ir vērsti uz to, lai uzzinātu, kāds ir konkrētās tiešās valsts pārvaldes institūcijas viedoklis par jautājumiem, kas saistīti ar riska kategorizēšanu, mēģinot identificēt un noteikt, kas ir svarīgs un būtisks, lai pēc tam ieviestu noteiktus principus, kā šo informāciju sargāt. Viņiem tiek jautāts, kā viņi to dara, cik lielu uzmanību pievērš jautājumiem, kas saistīti ar risku. Tas tiek skatīts kontekstā gan ar esošo finansējumu un tā nodrošinājumu, gan jautājumiem, kas skar darbinieku izglītošanu un instruēšanu konkrētajā institūcijā, kā arī ar pašu IT darbiniekiem, kas strādā un nodrošina institūcijas funkcionēšanu, vēlmi izglītoties un attīstīt savas prasmes. Informantiem tiek jautāts par nākotnes tendencēm, kas varētu mainīties un attīstīties šajā jomā, kā arī aplūkota riska varbūtības iestāšanās pakāpe privātajā un publiskajā sektorā, mēģinot rast atbildi uz jautājumu, cik liels ir potenciālais risks, par kādu var runāt, attiecinot to uz tiešās valsts pārvaldes institūcijām. Pirmā un otrā bloka jautājumi ir veidoti ar mērķi, lai atbildētu uz to, kāda izpratne tiešās valsts pārvaldes institūcijām ir saistībā ar kibernetikas riska potenciālo risku.

Kopumā ņemot, kibernetikas riska izpratni tiešās valsts pārvaldes institūcijās veido, galvenokārt, pieredze, no tās izriet IT drošības sistēmas izveide, koncepcijas veidošana, risku pārvaldīšana, izmantojot riska matricas, riska analīzes u.c. paņēmienus. Tehnoloģijas attīstās ātrāk par sabiedrības locekļu spēju reaģēt un pielāgoties jaunajiem riskiem, ar kuriem nākas saskarties līdz ar IT parādīšanos, tāpēc joprojām aizsardzības mehānismi tiek bāzēti tradicionālajā izpratnē, veidojot normatīvos aktus un likumus.

Otrā jautājumu bloka mērķis ir vērsts uz normatīvo aktu un likuma bāzi, jo tie ir instrumenti, ar kuriem sabiedrība ir deleģējusi valdībai tiesības to pārvaldīt. Jautājumi ir orientēti uz izpratni par noteiktu principu un noteikumu reālo devumu kontekstā ar viņu ikdienas darbībām, lai tādējādi izvairītos no potenciālā riska. Autore vēlējās noskaidrot, vai viņi orientējās prasībās un pārziņa noteikumus, vai izstrādātie normatīvie akti un likumi ir efektīvi un tajos nav nepieciešami uzlabojumi un cik savietojami tie ir ar esošos sociālo realitāti. Likumiskais ietvars tiek skatīts ar mērķi, lai atbildētu uz to, kāda izpratne tiešās valsts pārvaldes institūcijām ir saistībā ar kibernetikas riska potenciālo risku.

Rezumējot autore uzskata, ka pilnīgi pārlicinoši atbildēt uz jautājumu, cik lielā mērā konkrētu prasību ievērošana ir samērojama ar centralizācijas un decentralizācijas tendencēm, konkrētās tiešās valsts pārvaldes iestādes darbības profilu un iekšējās vides tradīcijām, kultūru, lai sekmētu efektīvāko veidu kā adekvāti nodrošināt stabilu un atbilstoši ārējās vides prasībām pielāgoties spējīgu modeli ar pēc iespējas mazākiem finanšu izdevumiem un maksimāliem ieguvumiem, nav iespējams sniegt vienu noteiktu atbildi. Tam ir jābūt atvērtam dialogam, kurā ir iespējams dažādēt un savietot atšķirīgus uzskatus, pieejas un metodes, tanī pat laikā atceroties, ka kibernetikas risks pārvaldes institūcijās pastāv un lielā mērā no

iestādē strādājošo izpratnes dziļuma ir atkarīga proporcija starp kibernetizācijas riska īstenošanos un tā reducēšanu pārvaldes iestādēs.

Trešā jautājumu bloka mērķis ir noskaidrot atbildi uz otru izvirzīto pētniecisko jautājumu, respektīvi, kāds ir tiešo valsts pārvaldes institūciju pārstāvju un ekspertu viedoklis par risku (augsts/zems/vidējs) saistībā ar kibernetizāciju. Šajā blokā ir ietverti jautājumi, kas saistīti jau ar reāliem drošības incidentiem, ar ko ir saskārušās pētījumā iekļautajām iestādēm. Tiek jautāts par reakciju, kāda tā bijusi, saskaroties ar šādu situāciju, ja tāda ir bijusi. Tāpat autore turpina analizēt teorētiskā un praktiskā modeļa saderību un to, vai ir kādas pretrunas un potenciālas problēmas aizsardzības mehānismā, lai nodrošinātos pret potenciālajiem kibernetizācijas riska draudiem. Bez tā, ka tiek apskatīts, kāda saskare tiešās valsts pārvaldes institūcijām bijusi ar riska draudiem, autore aplūko arī viņu viedokli kontekstā ar preventīvu pasākumu veikšanu, iespēju objektīvi noteikt riska lielumu, analizēt potenciālās sekas, īstenoties riska draudiem.

Skatot U. Beka nākotnes attīstības skatījumu, un, sakot, ka progress ietver sevī ne vien to, ka notiek sabiedrības locekļu attīstība, gan pilnveidojot esošos pārvaldes mehānismus, pārskatot normas un radot jaunas, bet notiek arī risku attīstība. Cenšoties riskus ierobežot, var nonākt otrā galējībā, kad viss pārvēršas par risku un šādam uzstādījumam kļūstot par dominējošo, kad apdraudējums ir sociālās realitātes sastāvdaļa, nākamais solis ir, ka riski tiek uztverti kā tirgus iespēja, nevis kā „iespēju tumšā puse”. Attīstoties tehnoloģiskajai infrastruktūrai, kļūstot tai par daļu no īstenības, esošajā realitātē paliekošu vietu ieņemt, piemēram, bezpilota lidmašīnas u.tml. ir jāsecina, ka neesam nemaz tik tālu no iespējamības, kad notiks tirgošanās ar riskiem.

Ceturtnā un noslēdzošā jautājumu bloka mērķis ir rast atbildi uz trešo nosprausto pētniecisko jautājumu, proti, kāds ir tiešo valsts pārvaldes institūciju pārstāvju un ekspertu vērtējums par to, vai un kādus preventīvus pasākumus ir iespējams veikt, lai izvairītos no kibernetizācijas riska. Šajā blokā iekļautais jautājumu loks ir vērsts uz to, lai noskaidrotu, kas tiek darīts, lai tiešās valsts pārvaldes institūcijā risks tiktu samazināts līdz tādām drošības līmenim, ko varētu uzskatīt par atbilstošu un pietiekamu, ņemot vērā iestādes darbības profilu. Cik efektīvs ir drošības pasākumu komplekss, kurā ietilps gan auditoru piesaiste objektīvākam reālās situācijas novērtējumam, vai IT drošības noteikumu izveide palīdz mazināt iekšējās vides draudus? Tāpat autore izjautā informāciju par viņu domām saistībā ar Latvijas IT drošības stratēģiju, par to, cik skaidri definētas ir atbildības jomas attiecībā uz kibernetizācijas riska reaģēšanu, atbildīgajām personām pašā iestādē un institūcijām, skatot to valsts mērogā.

Skatoties kopumā par kibernetizācijas risku tiešās valsts pārvaldes institūcijās, tad izpratne par potenciālo apdraudējumu veidojas pakāpeniski, gan ņemot vērā iestādē strādājošo speciālistu pieredzi un arī pašas organizācijas kultūru un tradīcijas, kas veicina vai tieši pretēji – nerada labvēlīgus apstākļus izpratnes veicināšanai un nostiprināšanai. Situācijā, kad kibernetizācijas riska draudi netiek vērtēti kā augsti, kaut gan nākotnē tiek prognozēts, ka IT apdraudējums palielināsies, tāpat arī uzbrukumi virtuālajā vidē, izmantotie līdzekļi un instrumenti, kas nodrošina risku reducēšanu tiešajās valsts pārvaldes institūcijās, tiek izmantoti atbilstoši izpratnes līmenim un sociālajai realitātei.

Autore prognozē, ka sabiedrības locekļiem pieejamo un izmantojamo e – pakalpojumu, ko piedāvā valsts iestādes, klāsts paplašināšanās (iespējams iekļaujot arī e – balsošanu) un notiks pāreja uz aizvien sarežģītākām un progresīvākām tehnoloģijām un automatizētajām sistēmām, kā rezultātā radīsies nepieciešamība izstrādāt jaunus aizsardzības mehānismus pret risku īstenošanos. Jau tagad tiek realizēta ideja par kibernetizācijas vienības izveidi, kas būtu uzskatāms kā pirmais solis jaunu risinājumu meklēšanā uz maksimāli iespējamās drošības garantēšanu.

Secinājumi

1. Kibernoziegumu salīdzinoši nesēnā parādīšanās un arvien jaunu šo noziegumu paveidu un izpausmju dēļ nepastāv vienota kibernoziegumu definīcija. Tāpat netiek lietots viens un tas pats jēdziens, lai apzīmēto šo parādību.
2. Likumiskais ietvars, kas vērsts uz jauno tehnoloģiju radīto potenciālo riska apdraudējumu, vērtējams kā atbilstošs. Pozitīva ir šo regulējošo dokumentu savstarpējā sasaite, kā arī tas, ka ir izveidoti Latvijas MK noteikumi, kuri precīzāk paskaidro izstrādātos likumus to realizācijai praksē.
3. Ar kibernoziegumiem saistītajā reglamentējošajā likumdošanā pastāv arī savas nepilnības, kas apgrūtina likumu ievērošanu vai potenciālā soda mēra piespriešanu sakarā ar skaidri nenodefinētiem terminiem.
4. T. Hirši delinkvences/kontroles teorijas skaidrojums kibernoziegumu kontekstā ir cieši saistīts ar racionalitāti. Indivīds, apzinoties savas rīcības iespējamās sekas, izvēlas pārkāpt noteiktās normas, ja, tās pārkāpjot, potenciālais ieguvums ir lielāks par varbūtējiem zaudējumiem.
5. Sabiedrības dzinējspēks ir dažāda veida apdraudējumi, kas indivīdiem liek organizēties, lai spētu pastāvēt, tādējādi notiek dažādu institūciju izveide, morāles un likumīgo normu noteikšana.
6. Sabiedrības attīstības rezultātā rodas arvien jauni riski, līdz ar to tiek determinētas arvien jaunas funkcijas un aizsardzības mehānismi. Apdraudējums veidojas līdz ar kopienas progresu kā negatīvo blakus parādību apkopojums.
7. Risks parasti tiek izprasts kā racionāla kalkulācija, mēģinot izvairīties no iespējamās nedrošības un briesmām, ar ko nāktos saskarties. Ulrihs Beks riskus uztver gan kā reālus, gan sirreālus pieņēmumus par nenotikušo, tādējādi risks vienlaicīgi ir gan reāls, gan sociāli konstruēts.
8. Jebkura darbība dabiski satur arī riska elementu (-us), kā rezultātā sabiedrība ir spiesta dzīvot bailēs par nākotni, kaut tā vēl nemaz neeksistē. Taču esošā sociālā realitāte nespēj nodrošināt stingru attiecību dalījumu laika kategorijās starp pagātņi un tagadni, un tagadni un nākotni, tas noved pie „baiļu kultūras” izveidošanās, kas „online” režīmā gaida iespējamā riska seku īstenošanos.
9. Viens no kibertelpas apdraudējumiem ir ļaunprātīgi „savi cilvēki” (*malicious insiders*), tāpēc institūcijai ir nepieciešams domāt, kā novērst šādas situācijas iestāšanos, gan izstrādājot IT drošības noteikumus, gan nodrošinoties pret biežu personāla maiņu, skaidri sadalot atbildības līmeni, un, veicinot darbinieku lojalitāti pret konkrēto iestādi, lai tādējādi veidotu izpratni par kibernoziegumu risku tiešajās valsts pārvaldes iestādēs.
10. Izpratnes veidošana ir pasākumu komplekss, process, kurš ir jāpilnveido un jāattīsta, jo tehnoloģijas attīstās nepārtraukti un pieredze par to, kādus iespējamus riskus un potenciālos draudus ietver inovatīvās tehnoloģijas, neveidojas proporcionāli ātrumam, ar kādu jaunās tehnoloģijas mainās un ienāk sociālajā realitātē, līdz ar to indivīdu apziņā nav pietiekoši aprobētas esošās, kad jau jāsatopas ar jaunām.
11. Kibernozieguma riska izpratni tiešajās valsts pārvaldes institūcijās veido galvenokārt pieredze, no tās izriet IT drošības sistēmas izveide, koncepcijas veidošana, risku pārvaldīšana, izmantojot riska matricas, riska analīzes u.c. paņēmienus.
12. IT novēršanas institūcijas – CERT.LV darbības mērķis nav vērsts tikai uz valsts pārvaldes institūcijām (primāri tās ir būtiskākas par citām sabiedrībā pastāvošajiem elementiem), jo tiek rīkoti izglītojošie pasākumi arī skolās, neizpaliek sadarbība arī ar privātā sektora pārstāvjiem, tādējādi atklājas riska sabiedrības viena no būtiskākajām iezīmēm, proti, izzūd risku robežas, jo riskam vairs nav pakļautas konkrētas grupas vai kategorijas.

13. Būtiskākās problēmas, domājot par likumisko ietvaru, skatāmas kontekstā ar precīza un skaidra definējuma trūkumu, likumos un normatīvajos aktos nepieciešams ieviest vienotu terminoloģiju, iestrādāt arī precīzākus skaidrojumus.
14. IT tehniskie parametri jāsaista ar juridiskās izpratnes tradīcijām, kā arī jāievieš noteikta gradācijas sistēma, pēc kuras būtu iespējams noteikt, cik svarīgs ir konkrētais risks, ņemot vērā vispārējus sabiedrības funkcionēšanas un sociāli ekonomiskās labklājības pamatprincipus, lai saprastu, kāds ir pārkāpuma apjoms, vērtējot izdarīto pēc konkrētām sekām, kas ir iestājušās.
15. IT drošības incidenti pastāv un tiešās valsts pārvaldes iestāžu līmenī ir izplatīti, taču lielākoties definējami kā zemas prioritātes gadījumi. Šādos apstākļos jāatzīst, ka kibernetiskā drošība tiešās valsts pārvaldes institūcijās vairāk tiek uztverta kā teorētiski pastāvoša perspektīva, ar nelielu varbūtību, ka šāda situācija reāli varētu iestāties, tādējādi ietekmējot iestādes darbību un arī apgrūtinot sabiedrības funkcionēšanu.
16. U. Beka rakstījis, ka arvien jaunu draudu parādīšanās veicina nedrošības intensitāti izplatību, taču realitātē lielākā daļa institūcijās strādājošo tieši nesaskaras ar potenciālajiem kibernetiskā drošības riska draudiem, līdz ar to uz institūciju kopumā un viņu darbu redzamu ietekmi tas neatstāj, kaut gan pēc būtības par drošību ir atbildīgi visi institūcijā strādājošie, jautājums, vai viņi to vienmēr apzinās.
17. Informanti piekrīt U. Beka izteiktajai tēzei par to, ka sabiedrību rada draudi un jo attīstītāka sabiedrība kļūst, jo ar nopietnākiem riskiem nākas saskarties. Vistuvākais no globālā veida apdraudējumiem, kuri būtu saistāmi ar kibernetiskā drošības fenomenu, tiek nosaukts variants par masu iznīcināšanas līdzekli, taču tas tiek saprasts diezgan futuristiskā skatījumā.
18. Riska sabiedrības teorijā izvirzītā ideja par to, ka riska sabiedrībā dzīvojošajiem kontrolēt riskus, nosakot gan preventīvu kompleksu kopumu attiecībā uz risku pārvaldīšanas paņēmieniem, gan to, kādā veidā izmērīt un prognozēt sekas, kas saistītas ar riska varbūtības īstenošanos, ir samērā sarežģīti un tas rada papildus grūtības, informanti neapstiprināja.
19. Lai tiešās valsts pārvaldes institūcija būtu spējīga nodrošināties pret potenciālajiem kibernetiskā drošības riska apdraudējumiem, svarīga ir speciālistu sagatavotība un prasmju līmenis. Situāciju uzlabotu īpaši šajā virzienā vērstu augstskolu programmu izveide, jo nereti pieredze ir reālais balsts, kas nodrošina darboties spējīgas drošības koncepcijas izveidi un pastāvēšanu.
20. Būtisks jautājums ir atalgojuma nodrošinājums un institūcijās strādājošo indivīdu iniciatīvas, jo ne vienmēr ir nepieciešamas nodrošināties ar īpaši dārgām, vai tehniski sarežģītām aizsardzības sistēmām, lai izvairītos no potenciālā riska.
21. Apstākļos, kad pagaidām kibernetiskā drošības risks tiek vērtēts kā zems, pastāvošais drošības mehānisms un tā principu realizēšana tiešās valsts pārvaldes institūcijās IT drošības jautājumos ir atbilstoša.
22. Sasaistot U. Beka ideju par jauna veida aizsardzības mehānismiem, kas varētu palīdzēt novērst potenciālos riska draudus, jāmin kibernetiskā drošības vienības izveides projekts, lai gan realitātē, lielākoties, aizsardzības mehānismi tiek bāzēti tradicionālajā izpratnē, veidojot normatīvos aktus un likumus.
23. Informanti norādīja, ka valstiskā mērogā IT drošības modelis ir izveidots atbilstoši sociālās realitātes prasībām.
24. Balstoties uz intervijās iegūtajiem datiem, **izvirzīta hipotēze:**
Kibernetiskā drošības riska draudu īstenošanās tiešajās valsts institūcijās vērtējama kā zema, līdz ar to izveidotais IT drošības aizsardzības mehānisms ir atbilstošs sociālās realitātes prasībām.

Izmantoto literatūras avotu saraksts

1. Cimdiņa R. (red.) (2011) Ievads pētniecībā: stratēģijas, dizaini, metodes, Rīga: Raka, 284 lpp
2. Kūle M. (2006) Eirodzīve. Gulbene: Vītola izdevniecība, 4351 lpp.
3. Ķinis U. (2007) Kibernoziēgumi. Rīga: Turība, 413 lpp
4. Rubenis A. (2004) 20. gadsimta kultūra Eiropā. Rīga: Zvaigzne ABC, 456 lpp..
5. Silverman D. (2008) Interpreting qualitative data. London: Sage publication 428 p.
6. Ядов В. А. (2003) Стратегия социологического исследования. Москва: „Добросвет” 595 с.

PIESPIEDU DARBS KĀ SODA VEIDS: GAIDAS UN REALITĀTE FORCED LABOUR AS PUNISHMENT: EXPECTATIONS AND REALITY

Iveta Zirvīte, Bc.sc.soc., ivetazirvite@inbox.lv

Laima Barisa, Mg.sc.soc., Laima.Barisa@llu.lv

Abstract. In today's society as one of the most frequently applied methods of punishment of serious infringements are punish by imprisonment. There are a lot of reasons, why imprisonment is not always the most appropriate form of punishment. Firstly, prisons and prisoners are kept on the societies tax payers money, secondly, in prisons individuals are isolated from society, for a specified period of time by placing individuals in an environment where they are in close contact with other offenders and in the society adopted rules is no longer apply. In addition, sometimes, when prison sentence ends, individual has accepted the rules in prison and are no longer able to participate in society. This is the reason, why alternatives for prison are being searched. one of them is forced labour. The aim of the paper: to find out, what are the expectations from forced labour introduction in Latvia and how real situation looks like. Research questions:

1. How does labour work as punishment express?
2. Why was introduced forced labour as punishment in Latvia?
3. Are expectations made in reality - is forced labour effective punishment?
4. Can forced labour be an alternative for prison?

There are three groups of respondents interviewed in the paper - experts who are involved in realization and control of forced labour, and convicted persons with forced labour. The sample was selected by the principle of availability, making it possible to answer the questions every representatives of target groups who wanted it. Hypothesis: 1. In reality forced labour as punishment comply with expectations. 2. Forced labour is alternative punishment to prison.

Key words: punishment, the nature of punishment, forced labour, expectations, reality.

Ievads

Katrā sabiedrībā ir vispārpieņemtas normas un vērtības, kam būtu jānodrošina sabiedrībā noteikta kārtība, lai tajā dzīvojošie justos droši. Tomēr sabiedrībā ir diezgan liels skaits indivīdu, kuri dažādu iemeslu dēļ negrib vai nevar iekļauties šajā kārtībā, pārkāpjot pieņemtās normas, tādējādi ar savu devianto uzvedību apdraudot sevi un līdzcilvēkus. Lai to novērstu vai vismaz ierobežotu, pārējiem sabiedrības locekļiem ir jāmeklē risinājumi, kas būtu ne vien kā sodīšanas līdzeklis, bet arī kā pārdomas rosinošs līdzeklis, motivējot indivīdu laboties.

Atkarībā no pārkāpuma smaguma sabiedrības attīstības gaitā pārkāpējiem ir tikuši piemēroti visdažādākie sodi - neformāls – līdzcilvēku nosodījums, kā arī formāls – dažādu sociālās kontroles iestāžu uzliktais sods, kas variē atkarībā no pastrādātā pārkāpuma smaguma – sākot ar brīdinājumu vai naudas sodu par vieglāka rakstura pārkāpumiem, beidzot ar cietumsodu vai nāves sodu – kad indivīds ir pastrādājis smagu vai ļoti smagu noziegumu.

Mūsdienu sabiedrībā kā viens no visbiežāk piemērotajiem soda veidiem smagu pārkāpumu gadījumā ir sods ar brīvības atņemšanu – cietumsods. Vairāku iemeslu dēļ cietumsods ne vienmēr ir piemērotākais soda veids. Pirmkārt, ieslodzījuma vietas un ieslodzītie tiek uzturēti par sabiedrības maksāto nodokļu naudu, otrkārt, ieslodzījuma vietās indivīdi tiek izolēti no pārējās sabiedrības uz noteiktu laika periodu, ievietojot indivīdu vidē, kur viņi ir ciešā saskarsmē ar citiem likumpārkāpējiem un sabiedrībā pieņemtās normas vairs nav spēkā. Turklāt dažkārt pēc cietumsoda izciešanas indivīds ir pieņēmis cietumā pastāvošās normas un vairs nav spējīgs iekļauties sabiedrībā. Tāpēc tiek meklētas dažādas alternatīvas cietumsodam Viena no tām ir piespiedu darbs.

Tā kā Latvijas cietumi ir pārpildīti un cietumsods ne vienmēr dod paredzēto rezultātu, tā vietā, lai mēģinātu samazināt piespriežamos soda termiņus ieslodzījuma vietās, vairāk būtu jāpiemēro alternatīvi soda veidi. Tāpēc Latvijā ir ļoti svarīgi attīstīt sodus, kas nebūtu saistīti ar brīvības atņemšanu. Tas arī palīdzētu samazināt nodokļu maksātāju naudas izdevumus ieslodzīto uzturēšanai ilgtermiņā. Ieslodzīto skaita ziņā Latvija ieņem vienu no vadošajām vietām Eiropā - 360 ieslodzīto uz 100 000 iedzīvotājiem salīdzinājumā, piemēram, ar 120 Lielbritānijā un 50-60 Skandināvijas valstīs. (Alternatīvie sodi. Skat. int. 27.11.2011.)

Kopš 1999. gada Latvijā tiesas piemēro jaunu kriminālsoda veidu – piespiedu sabiedriskos darbus. Tas paredz, ka likumpārkāpējam var uzlikt par pienākumu nostrādāt vietējās sabiedrības labā no 40 līdz 280 stundām. Darbi ir jāveic par brīvu, no algotā darba un mācībām brīvajā laikā. Tādējādi persona reāli atlīdzina sabiedrībai nodarīto kaitējumu un ļauj ietaupīt valsts un pašvaldību finanšu līdzekļus.

Piespiedu darbs kā soda veids tiek piemērots personām, kas tiesātas par zādzību, krāpšanu un piesavināšanos nelielā apmērā; par transportlīdzekļa vadīšanu alkohola, narkotisko, psihotropo, toksisko vai citu apreibinošu vielu ietekmē; par svešas mantas tīšu iznīcināšanu vai bojāšanu; par narkotisko un psihotropo vielu neatļautu izgatavošanu, iegādāšanos, glabāšanu, pārvadāšanu un pārsūtīšanu un citiem pārkāpumiem.

Piespriežot indivīdam piespiedu darbu kā soda mēru, sabiedrība sagaida, ka tādejādi indivīds saņems pelnīto sodu un, neiztērējot lielus līdzekļus, tiks mazināts sabiedrībai nodarītais kaitējums un pārkāpējs labosies, bet vai un kā tas atspoguļojas realitātē?

Pētnieciskie jautājumi:

1. Kā izpaužas piespiedu darbs kā soda veids?
2. Kāpēc tika ieviests piespiedu darbs kā soda veids Latvijā? (kas no tā tika sagaidīts?)
3. Vai gaidas ir īstenojušās realitātē – vai piespiedu darbs ir efektīvs soda veids?
4. Vai piespiedu darbs var būt alternatīva cietumsodam?

Bakalaura darba **mērķis**: Noskaidrot, kādas ir gaidas saistībā ar piespiedu darba kā soda veida ieviešanu Latvijā un kāda ir realitāte.

Pētījuma objekts:

1. Ar piespiedu darba organizēšanu, norisi un kontroli saistīti eksperti: probācijas dienesta darbinieki un darba devēji;
2. Ar piespiedu darbu notiesātie;

Pētījuma priekšmets: piespiedu darbs kā soda veids: gaidas un realitāte.

Pētījumā izmantota kvalitatīvā pētniecības pieeja, kā datu iegūšanas metode – intervijas.

Pētījuma metodoloģija

Lai iegūtu respondentu viedokli par piespiedu darbu kā alternatīvu cietumsodam, par tā ieviešanas gaidām un reālo situāciju, tika izvēlēta kvalitatīvā pētniecības metode - intervijas.

Daļa interviju – ar darba devējiem un ar probācijas dienesta darbiniekiem tika veidotas daļēji strukturētas, tādejādi ļaujot ekspertiem savā jomā par jautājumiem savu viedokli izteikt plašāk un pilnīgāk. Anketas ar atvērtajiem jautājumiem ar piespiedu darbu notiesātajiem tika veidotas strukturētas, uzdodot konkrētus jautājumus, tādejādi saņemot precīzas atbildes uz interesējošiem jautājumiem.

Šī pētniecības metode tika izvēlēta, lai pēc iespējas dziļāk būtu iespēja izzināt respondentu viedokļus par attiecīgo jautājumu.

Lai sasniegtu pētījuma mērķi un izpildītu uzdevumus, tika veikta viena probācijas dienesta darbinieka, kas tieši iesaistīts piespiedu darba organizēšanā intervija, un četras darba devēju intervijas, kas nodrošina ar darbu notiesātos ar piespiedu darbu. Ar piespiedu darbu notiesātajiem viedokļa izteikšanai tika piedāvās anketas ar atvērtajiem jautājumiem, kas notika, izmantojot probācijas dienesta starpniecību. Sakarā ar to, ka sodāmība pieder pie sensitīvajiem datiem, un informācija nedrīkst tik izpausta nepiederošām personām, darba autorei pieeja pie šiem notiesātajiem tika liegta.

Kopumā probācijas dienesta Jelgavas struktūrvienībā ir nodarbināti 17 cilvēki, no kuriem divi nodarbojas ar piespiedu darba realizēšanu, norīkošanu. Probācijas dienesta Jelgavas struktūrvienībai ir līgumi ar vairākiem darba devējiem, kas nodrošina darbu ar piespiedu darbu notiesātajiem. Ar darba autori piekrita tikties un piedalīties intervijā seši darba devēji. Šobrīd ar piespiedu darbu Jelgavā ir notiesātas vairākas personas, visiem tika dota iespēja atbildēt uz intervijas jautājumiem, piedalīties darba izstrādā un atbildēt uz jautājumiem piekrita desmit respondenti.

Izlase tika veidota pēc pieejamības principa. Uz jautājumiem atbildēt bija iespēja visiem darba devējiem, kuri bija ar mieru, pēc probācijas dienesta darbinieces aicinājuma, ar darba autori tikties, abām probācijas dienesta darbiniecēm, kuras nodarbojas ar piespiedu darbu organizēšanu notiesātajiem, bet viena no viņām atradās atvaļinājumā, un probācijas dienesta darbiniece anketas piedāvāja aizpildīt visiem ar piespiedu darbu notiesātajiem.

Intervijas jautājumi tika sastādīti, lai tiem veidotos saikne ar utilitāristu un M. Fuko teorijās akcentētajām atziņām par sodu. Pētīšanas instrumenta mērķis ir palīdzēt noskaidrot to, vai piespiedu darbs kā soda veids pēc tā izciešanas būs devis kādu labumu, mācību notiesātajiem. Ir svarīgi noskaidrot, vai notiesātais ar šī soda veida palīdzību var sabiedrības locekļu priekšā izpirkt savu vainu, tādejādi atlīdzinot viņiem kaut nedaudz no tā, ko viņš ir paveicis. Ar instrumenta palīdzību ir jānoskaidro arī tas, vai pēc šī soda izciešanas notiesātais būs spējīgs tālāk dzīvot sabiedrībā ievērojot tajā pieņemtos likumus, vai šis soda veids uz indivīdu, kurš viņu izcieš, atstāj paliekošas sekas, vai ar šī soda veida palīdzību indivīds var laboties.

Intervijas ar darba devējiem, kas nodrošina ar darba vietām notiesātos ar piespiedu darbu, un probācijas dienesta darbinieci notika respondentu darba vietās iepriekš sazinoties un piesakot intervijas laiku un mērķi. Tie respondenti, kuri piekrita uz intervijām bija ļoti laipni, atsaucīgi un pretimnākoši.

Arī ar piespiedu darbu notiesāto viedokļu noskaidrošana sākotnēji tika iecerēta ar interviju palīdzību, taču tā kā darba autorei probācijas dienestā tika norādīts, ka ar viņiem personīgi nebūs iespējas tikties un neviens no probācijas dienesta darbiniekiem neapņēmas intervijas veikt, plānotās intervijas nācās pārveidot anketu ar atvērtajiem jautājumiem veidā. Anketu nodošanai mērķgrupas pārstāvjiem tika izmantota probācijas dienesta palīdzība.

Visas intervijas un anketas – darba devējiem, probācijas dienesta darbiniecei, gan pašiem notiesātajiem – tika strukturētas četrās daļās. Pirmajā daļā tika iekļauti jautājumi, kas ir saistīti ar piespiedu darbu kopumā, to kā tas tiek organizēts, par nostrādāto stundu skaitu un pienākumiem, kas katrai pusei jāveic, saistībā ar piespiedu darbu organizēšanu. Otrajā intervijas jautājumu daļā jautājumi saistījās ar piespiedu darba kontroli, to, kādi kurai pusei pienākumi jāveic attiecībā uz soda izciešanas kontroli un iesaistīto pušu rīcība, gadījumā ja soda izpildes gadījumā tiek konstatēti pārkāpumi. Nākamā jautājumu grupa tika saistīta ar jautājumiem, kas saistīti ar gaidām no šī soda veida. Par to, kas tikai sagaidīts ieviešot šādu soda veidu valstī, par to, vai šāds soda veids ir kā alternatīva cietumsodam un par gaidām, kas tiek saistītas ar to, ko šī soda veida varētu sagaidīt sabiedrība kopumā un ko paši notiesātie, tas ko šis soda veids dod iesaistītajām grupām. Un noslēdzošā jautājumu grupa tika veidota saistībā ar realitāti, kāda ir reālā situācija attiecībā uz šo soda veidu. Par to vai pēc respondentu domām vispār ir pareizi piemērot šādu soda veidu par dažādiem pārkāpumiem, vai šis soda veids izmaina notiesātos, vai ar šī soda veida palīdzību notiesātie labojas, un vai kopumā šis soda veids ir efektīvs.

Rezultāti un diskusija

Sods socioloģijā tiek apskatīts no vairāku socioloģisko teoriju skatu punkta. Soda socioloģijas pārstāvji uzskata, ka persona ir jāsoda, ja tā ir pastrādājusi kādu pārkāpumu, kas sabiedrībā nav pieņemams. Tiek uzskatīts, ka pastrādātais pārkāpums ir pietiekams iemesls, lai vainīgais tiktu sodīts. Sods tiek skatīts no strukturālā funkcionālisma perspektīvas, tā pārstāvji apgalvo, ka sods sabiedrībā atspoguļo kolektīvo apziņu, sirdsapziņu un sods sabiedrībā ir kā svarīgs sociālās iekļaušanas elements. Konflikta teorijas pārstāvji sodu aplūko kā vienu no kontroles formām. Tādi konflikta teorijas pārstāvji kā Rušē (*Rusche*) un Kirheimers (*Kirchheimer*) soda attīstīšanos sabiedrībā skata caur darba tirgus attīstību. Piemēram, pieaugot nepieciešamībai pēc strādniekiem, dažādi miesas sodi (pēršana) tika aizstāti ar darbu fabrikās, kas bija nepieciešams kapitālisma uzplaukuma veicināšanai. (Marsh I., 2009) Arī utilitārisma pārstāvji skata sodu. Pēc viņu teiktā, sods ir atbalstāms vienīgi tad, ja tas novērš tālāku noziedzību, un tādā gadījumā, ja sabiedrībai ar šo sodu tiek nests maksimāli

liels labums. Postmodernisma pārstāvis Mišels Fuko skata soda veidošanos, tā attīstību un dažādu soda viedu piemērošanas būtību un gaidas no tā piemērošanas. Darba autore savā bakalaura darbā sīkāk apskata un pētījuma instrumenta izveidi balsta uz utilitāristu un Mišela Fuko idejām, kas izteiktas saistībā ar to, kas tiek sagaidīts no jebkāda soda veida piemērošanas indivīdam par dažādiem pārkāpumiem.

Pēc strukturālā funkcionālisma pārstāvju domām, gaidas tiek definētas kā cerības sagaidīt no cilvēka noteiktu uzvedību, kura izriet no viņa pozīcijas sociālajā sistēmā. Tās ir saistītas ar indivīda ierasto dzīvesveidu, sociālo uzvedību, sociālo statusu, kā arī mūsdienu sabiedrības raksturīgajām iezīmēm. (Национальная социологическая энциклопедия. Sk.int.12.03.2012.) Savukārt personas stāvokli sociālajā hierarhijā var interpretēt kā viņa paša darbības rezultātu, sabiedrības gaidas attiecībā uz viņu, kā arī indivīda paša personīgās gaidas, kas izriet no viņa mijiedarbības ar līdzcilvēkiem, viņam piemērojamajām sociālajām sankcijām vai stimuliem. Sabiedrībā valdošajām ekspektācijām neatbilstoša uzvedība tiek koriģēta ar tādām negatīvām sankcijām, kā nopēlums, noraidījums un sods. (Vārdnīca..., 205. lpp., Sk. int. 01.03.2012.)

Gaidas palīdz definēt lomas, precizēt pienākumus, palīdz radīt kopēju formu, no tā ko var sagaidīt, turklāt palīdz sagatavoties jaunām iespējām un riskiem. Gaidas var tikt definētas kā turpmāko notikumu attīstības paredzējums, tomēr tajā pašā laikā to var definēt kā reālā laikā pastāvošu nākotnes situāciju un iespēju paredzēšanu. (Borup, 2006: Skat.int. 12.03.2012.)

Latvijā pirms piespiedu darba kā soda veida ieviešanas bija jāparedz, kā šī sistēma darbosies, kā tai ir jāfunkcionē un kas šai sistēmai ir jānes sabiedrībai. Pirms šī soda veida ieviešanas tika nedefinēts, kas no soda veida tiks sagaidīts un kā tas ir panākams. Gadījumā, ja šis soda veids nenestu gaidīto rezultātu, tiktu veiktas dažādas izmaiņas attiecībā uz piespiedu darbu kā soda veidu – pārveidojot tā būtību vai ierobežojot šī soda veida darbību.

Lai redzētu un izprastu, vai tas, kas tika sagaidīts, ir piepildījies, ir jāaplūko reālā situācija, kas izveidojusies pēc jauninājumu ieviešanas, šajā gadījumā – reālā situācija, kāda izveidojusies pēc piespiedu darba ieviešanas.

Sociālā realitāte tiek skatīta kā sociālās pasaules esamība: reāli esošās sociālās parādības un procesi. Sociologi vēl līdz galam nav vienojušies par tiešu sociālās realitātes nozīmi, un visbiežāk tā tiek lietota kā sinonīms runājot par „sabiedrību”, „sabiedriskajiem procesiem” un „sabiedrisko dzīvi”. Šobrīd terminam *sociālā realitāte* ir divas nozīmes: ontoloģiskā – tā atspoguļo visus objektīvi esošos sociālos procesus un parādības un epistemoloģiskā – kas ir konkrētu sociāli humanitāro zinātņu un teoriju priekšmets. E. Dirkhems sociālo realitāti iesaka skatīt kā sociālos faktorus, izslēdzot indivīda apziņu. Pēc Dirkhema domām, tur kur cilvēki ir savstarpējā mijiedarbībā rodas jauns realitātes līmenis, kas ir ārējs attiecībā uz viņiem un viņu darbību kontroli. Šī realitāte sevī ietver divas parādības. 1. Tā ir rīcības spēja, domāšana, sajūtas, kas attiecībā uz indivīdu ir ārējas, tiem piemīt ietekmes spēja un pateicoties tas indivīds tiek kontrolēts un vadīts. 2. Tie ir fakti, kuriem nav patstāvīgas formas, bet tie ir tik pat objektīvi un svarīgi katram indivīdam. Šie faktori saucas „sociālā straume”. (Национальная социологическая энциклопедия. Sk.int.12.03.2012.)

Izejot no plānotā, kam būtu jābūt, ieviešot piespiedu darbu kā soda veidu Latvijā un salīdzinot ar reālo situāciju, jānosaka, vai gaidas, kas tika saistītas ar šī soda veida ieviešanu ir īstenojušas vai nav.

Piespiedu darbs kā soda veids iekļauj visus trīs sociālās kontroles veidus – gan formālo, kur indivīds saskaras ar policiju – izmeklēšanas laikā, ar tiesu – sprieduma pasludināšanas procesā, ar probācijas iestādēm, saņemot sava sprieduma izpildījumu – attiecīgo darba vietu. Šajā soda veidā indivīds saskaras arī ar neformālo kontroli – tas ir, sabiedrības nosodījumu soda izciešanas laikā, jo šis soda veids tiek izciests indivīdam atrodoties ierastajā vidē un strādāšana notiek sabiedriskā vietā. Kā arī paškontrolē – ja sods uz

indivīdu ir veiksmīgi, lietderīgi iedarbojies, tad turpmāk savu uzvedību un vēlēšanos pārkāpt likumu indivīds būs spējīgs pats kontrolēt.

Kā vienu no sankcijām, kuras tiek piemērotas indivīda uzvedības regulēšanai un deviances novēršanai, var minēt sodu. Soda galvenās funkcijas ir sodīt vainīgo personu par tā pastrādāto noziedzīgo nodarījumu, pārmācīt vainīgo – tas ir, mainīt viņa uzvedību, pasargāt apkārtējo sabiedrību daļēji ierobežojot vai pilnīgi izolējot no apkārtējās vides vainīgo, kā arī mācīt pārējo sabiedrības daļu, kas tiem sagaidāms rīkojoties līdzīgā veidā. Viena no funkcijām ir arī panākt to, lai pats notiesātais un arī pārējie sabiedrības locekļi ņemtu vērā, rīkotos atbilstoši likumiem un savā rīcībā izvairītos no noziedzīgu nodarījumu pastrādāšanas. Galvenais mērķis soda izpildē ir mazināt turpmāku noziedzību.

Apkopojot visu **respondentu viedokļus** saistībā ar bakalaura darbā ietvertajiem būtiskākajiem jautājumiem, var izdarīt secinājumus, ka, ieviešot piespiedu darbu kā soda veidu Latvijā, pēc respondentu domām, lielākais uzsvars likts uz to, ka turpmāk tik ļoti netiks noslogotas ieslodzījuma vietas, būs jauns soda veids, ar kuru varēs sodīt pārkāpējus, kuri pārāk neapdraud sabiedrības drošību, tādēļ mazāks skaits notiesāto tiks nosūtīti uz ieslodzījuma vietām. Otrkārt, ieviešot piespiedu darbu, tiek sagaidīts tas, ka vainīgais tiešām sapratīs, ka viņam piespriests sods un darīs visu iespējamo, lai savu uzvedību mainītu.

Pēc darba devēju un probācijas dienesta darbinieces domām, šis soda veids notiesātajiem dod tādu iespēju kā soda izciešana atrodoties ierastajā vidē, neatraujot notiesātajam iespēju strādāt vai uzlabot savas līdzšinējās darba spējas, atrasties ģimenes lokā un sabiedrībā. „*Cilvēks nav atrauts no savas ierastās vides, jo mēs esam ļoti pretimnākoši, ja cilvēks strādā oficiālā darbā viņam nav jāzaudē šī darba vieta, savi ienākumi, viņš var uzturēt savu ģimeni, un savu pamatdarbu var strādāt, un audzēkņi, kas turpina iegūt savu izglītību arī nav atrauti, viņi šo piespiedu darbu var veikt pēc mācību stundām vai brīvlaikā*” (Probācijas dienesta darbiniece). Notiesātajiem tiek dota iespēja saprast par to, kas seko sabiedrības locekļiem nepieņemamas uzvedības gadījumā. Lai gan paši notiesātie uz jautājumu, ko sagaida no piespiedu darba, uzskata, ka piespiedu darbs viņiem neko nedod, neskatoties uz to viņi atbildēs uz citiem jautājumiem min, ka tomēr nejūtas labi par paveikto, ir kauna sajūta un cenšas neizdarīt vēl kādus pārkāpumus, jo problēmu un nepatīkšanu jau tāpat pietiek, tas liecina, ka uz notiesātajiem šis soda veids tomēr iedarbojas, izraisot nožēlu un vainas apziņu, kas ir svarīgs motivējošs faktors, lai pamudinātu indivīdu uz labošanu. Piespiedu darba būtību respondenti izprot tā, ka cilvēks strādā sabiedrības labā bez atlīdzības, darot vietējai sabiedrībai noderīgus darbus. Sava vaina sabiedrības priekšā ir jāizpērk, jāatstrādā.

Attiecībā uz to, ko sabiedrība sagaida no šī soda veida un ko tas sabiedrībai var dot, iezīmējas divi galvenie aspekti. Pirmkārt, respondenti uzsvēra, ka šāds soda veids notiesātajam ir kā motivācija laboties. Jo ar piespiedu darbu notiesātajam tiek dota iespēja turpināt ikdienas dzīvi, ierastajā vidē un soda izciešana notiek neizmainot ierasto vidi pret ieslodzījumu. Otrkārt, respondenti uzsvāru lika uz līdzekļu lielu ietaupījumu. Pašvaldībām liela iespēja izmantot bezmaksas darbaspēku, tādejādi līdzekļus var atvēlēt citām prioritātēm un valstij kopumā līdzekļu ietaupījums veidojas no tā, ka izpaliek daļa ieslodzīto uzturēšanas ikdienā ieslodzījuma vietās. Piespiedu darbs kā soda veids ir izdevīgs, jo sodīšana notiek bez papildus naudas līdzekļu izdošanas. Turklāt, vēl kā papildus ieguvums sabiedrībai ir sakoptāka vide, ko notiesātie ar savu darbu panāk. Sods var būt kā mācība, brīdinājums ne tikai pašam notiesātajam, bet arī pārējiem sabiedrības locekļiem. „*Tas, ka sabiedrība redz notiesāto, varbūt kāds arī aizdomājas, ka nu tak man arī tā var gadīties, un galvenais jau tas, ka neko sliktu tas tomēr arī nenodara, tie teiksim nav papildus izdevumi, bet tas cilvēks vēl veic kaut kādu papildus pienesumu sabiedrībai kopumā*” (Intervija ar 3. darba devēju).

Par soda veida efektivitāti, respondenti piekrīt, ka tas visbiežāk ir efektīvs, tomēr ļoti atkarīgs no cilvēka. Uz citiem iedarbojas kā ļoti laba mācība, un vairs nekad negribēs pieļaut to pašu kļūdu, bet citi no šāda soda negūst neko un atgriežas pēc laika atpakaļ, lai gan tādu skaits ir neliels. Lai sods būtu efektīvs galvenais ir saprast un apzināties, kas tas tiešām ir sods. „*Tas ir labāk nekā sēdēt cietumā, jo tur cilvēki paliek par zvēriem*” (Intervija ar 7. ar

piespiedu darbu notiesāto) Ar šo soda veida notiesātie piespiedu darba efektivitāti vairāk salīdzina ar citiem soda veidiem, sakot, ka tas noteikti ir efektīvāks nekā cietumsods.

Respondenti piekrīt, ka notiesātie soda izciešanas laikā izmainās, varbūt ne pārāk izteikti un strauji, bet pakāpeniskas izmaiņas novērojamas, izmainās attieksme un uzvedība. Daudz kas atkarīgs no cilvēka un no tā, kā katrs sodu uztver. Visbiežāk tomēr – kā mācību.

Respondenti noteikti atbalsta piespiedu darba piemērošanu par dažādiem pārkāpumiem, uzsverot, ka tas ir efektīvs soda veids, noderīgs sabiedrībai gan no finansiālā, gan no praktiskā viedokļa un uzskata, ka ne jau visi būtu izolējami no sabiedrības, ir jādod cilvēkiem iespēja laboties. „*Ne jau visi jāliek aiz restēm, tikai tāpēc, ka reizēm varbūt gadās kļūdīties... mēdz būt nejaušības, kad piespiedu darbs būtu pats labākais no iespējamajiem sodiem*” (Intervija ar 1.darba devēju).

Apkopojot respondentu sniegtās atbildes uz interviju un anketu jautājumiem un salīdzinot ar teorētiskajā daļā izteiktajām atziņām, var secināt, ka piespiedu darbs kā soda veids dod savu ieguldījumu sabiedrības labā. Sodam, pēc utilitāristu domām, ir jābūt savam derīgumam un savai vērtībai – piespiedu darbs kā soda veids iekļauj gan derīgumu, gan vērtību. No respondentu teiktā izriet, ka sodam ir derīgums, jo indivīds tomēr tiek sodīts, lai arī tas nav cietumsods, kur indivīds tiek izolēts no sabiedrības, tas tomēr ir soda veids, ar kura palīdzību pārkāpējs tiek pārmācīts. Šim sodam ir arī sava vērtība – sabiedrībai dotais labums, ko indivīds ar savu darbu paveic sabiedrības labā, ir lielāks kā sabiedrībai nodarītais ļaunums. Kā uzsver probācijas dienesta darbiniece, ka ar šo soda veidu netiek sodīti sabiedrībai bīstami pārkāpēji, tāpēc labumus, ko viņi ar savu darbu devuši ir pārāks par nodarījumu.

Tas sasaucās ar M. Fuko teikto, ka sodam ir jālabo sabiedrībai nodarītais ļaunums, un ka sods ir kā atlīdzība, ko vainīgais sniedz sabiedrībai. Sakārtojot un uzlabojot apkārtējo vidi, kas galvenokārt ietilpst notiesāto pienākumos, vainīgais tādejādi rada visai apkārtējai sabiedrībai patīkamāku dzīves vidi, tai skaitā arī sev un savai ģimenei.

Viena no soda funkcijām ir tā, ka sodam indivīds ir jādara par tādu, kurš ne tikai grib dzīvot, bet arī ir spējīgs dzīvot savā sabiedrībā ievērojot tās normas un vērtības, kas tur valda. Piespiedu darbam kā soda veidam galvenais ir tas, ka indivīds netiek izolēts no sabiedrības, viņam ikdienas dzīves vide nav izmainīta, viņš var turpināt strādāt savā ikdienas darbā, atrasties kopā ar savu ģimeni, tādi ne tikai pats gūstot kādu mācību no šī soda, bet arī apkārtējiem sabiedrības locekļiem liekot aizdomāties par sodu, par to nodarījumu un par to, vai arī pašam ir vēlēšanās nonākt vainīgā lomā.

Galvenie secinājumi, kas izriet no pētījuma teorētiskās daļas:

- Kopš eksistē saprātīgs cilvēks, sabiedrībā par pārkāpumu izdarīšanu tiek piemērots sods.
- Sodī, kādi tiek piemēroti katrā sabiedrībā, atspoguļo vietējās sabiedrības izpratni par sodu nepieciešamību un to atbilstību pastrādātajam pārkāpumam.
- Sodam ir jābūt tādām, lai ar tā palīdzību varētu ne tikai sodīt likumpārkāpēju un sekmēt tā veiksmīgu atgriešanos sabiedrībā pēc soda izciešanas, bet arī, lai sods būtu par brīdinājumu pārējiem sabiedrības locekļiem.
- Visbiežāk piemērotākais soda veids ir cietumsods, kurš ne vienmēr sniedz gaidīto rezultātu – notiesāto labošanas, tādēļ sabiedrībā tiek meklētas dažādas alternatīvas cietumsodam.
- Kā viena no šādām alternatīvām ir piespiedu darbs un galvenā piespiedu darba funkcija ir indivīdu integrēšana sabiedrībā, nevis izolēšana no tās.
- Piespiedu darba izpildi koordinē probācijas dienests savā darbībā piesaistot dažādus uzņēmumus un sabiedriskās organizācijas, lai nodrošinātu darba vietas ar piespiedu darbu notiesātajiem. Arī šī soda veida kontrole tiek veikta sadarbojoties probācijas dienestam un darba devējiem.

- Piespiedu darbs ir sabiedrībā izciešams soda veids, kurš veicams no darba un mācībām brīvajā laikā, veicot vietējās sabiedrības labā noderīgus darbus, tas tika ieviests, lai ietaupītu nodokļu maksātāju naudu un lai tiktu palielināta sodu efektivitāte.

Secinājumi

1. Piespiedu darbs Latvijā tika ieviests tāpēc, lai atslogotu ieslodzījuma vietas no notiesātajiem un tāpēc, ka ne visi nodarījumi ir tādi, kuri prasa izolēt indivīdu no sabiedrības.
2. Piespiedu darbs kā soda veids izpaužas tādejādi, ka vainīgais indivīds savas vainas izpirkšanai strādā sabiedrības labā, savas dzīves vietas rajonā, sakārtojot apkārtējo vidi.
3. No piespiedu darba kā soda veida tiek sagaidīts, ka tas motivēs indivīdu laboties, labāk izprast sabiedrību, cienīt citu darbu un pēc soda izciešanas darīs indivīdu spējīgu dzīvot sabiedrībā pēc tur pieņemtajām normām.
4. Lai gan izņēmuma gadījumos piespiedu darbs tiek piespriests atkārtoti (sods nav devis gaidīto rezultātu), tomēr pamatā piespiedu darba ieviešanas gaidas attiecībā uz notiesātajiem īstenojas realitātē, jo piespiedu darbs kā soda veids liek viņiem pārdomāt savu rīcību un nākotnē nenonākt līdzīgā situācijā.
5. Piespiedu darbs kā alternatīva cietumsodam var būt tādos gadījumos, kad pastrādātais nodarījums un līdz ar to likumpārkāpējs ar savu uzvedību nerada draudus apkārtējai sabiedrībai.
6. Piespiedu darbam kā soda veidam ir jāpalīdz notiesātajam integrēties sabiedrībā (jāmazina notiesāto sociālā atstumtība pēc soda izciešanas), jāsamazina uz ieslodzījuma vietām nosūtītais notiesāto skaits un jāieekonomē nodokļu maksātāju līdzekļi ieslodzījuma vietu uzturēšanai un pašvaldību darbos.
7. Piespiedu darbs kā soda veids sniedz notiesātajam iespēju izpirkt savu vainu sabiedrības labā, atrodoties sev ierastajā vidē un saglabājot esošos sociālos kontaktus un darba spējas.

Balstoties uz empīriskajā pētījumā iegūtajiem datiem, izvirzītas divas **hipotēzes**:

1. Realitātē piespiedu darbs kā soda veids atbilst sabiedrības gaidām.
2. Piespiedu darbs ir alternatīvs soda veids cietumsodam.

Izmantoto literatūras avotu saraksts

1. Alternatīvie sodi. Piespiedu darbi. Skat. internetā (27.11.2011) <http://www.sodi.lv/index.php?id=117&sadala=91&PHPSESSID=85e4f2b8c1ea9b>
2. Borup. M. (2006) The Sociology of Expectations in Science and Technology. Technology Analysis & Strategic Management. Vol.18, 285 – 298 p. Skat. internetā (13.03.2012.) <http://www.utwente.nl/mb/steps/people/scientific/konrad/Editorial.pdf>
3. Fuko M. (2001) Uzraudzīt un sodīt. Cietuma rašanās Omnia mea, 2001, 294 lpp
4. Garland D (1991) Sociological perspectives on punishment. Crime and Justice. Vol. 14 (1991), 115 – 165 p. Skat. internetā (27.02.2012) <http://www.jstor.org/discover/10.2307/1147460?uid=3738496&uid=2129&uid=2&uid=70&uid=4&sid=55830169173>
5. LR Tieslietu ministrijas Valsts Probācijas dienests (2004) Pētījums: Kriminālsoda – piespiedu darbs – realizēšana Latvijas teritorijā. Rīgā, 2004, 71 lpp
6. Marsh I. (2009) Sociology: Making sense of society. Fourth edition. Sociological theories of punishment. Skat. internetā (19.11.2011.)
7. Национальная социологическая энциклопедия. Skat. internetā (12.03.2012.) <http://voluntary.ru/dictionary/568/word/yekspektacija>
8. Valsts Probācijas dienests (2012) Skat. internetā (28.02.2012.) <http://www.probacija.lv/page.php?id=37>
9. Vārdnīca. Skolēni un narkotikas. Rokasgrāmata skolotājiem. Skat. internetā (01.03.2012.) <http://www.un.lv/down/undcp/Vardnica.pdf>

ALTERNATĪVĀS PAMATIZGLĪTĪBAS NEPIECIEŠAMĪBA LATVIJĀ VECĀKU UN EKSPERTU SKATĪJUMĀ

NECESSITY OF ALTERNATIVE PRIMARY EDUCATION IN LATVIA REVIEWED BY PARENTS AND FIELD EXPERTS

Kadija Likanse, Bc.sc.soc., kadija.likanse@inbox.lv

Laima Barisa, Mg.sc.soc., Laima.Barisa@llu.lv

Abstract. Survey shows that most part of society is not satisfied with current system of Education in the country. The learning process is consistent and it directly affects the formation of personality. Yet educational system in our country is constantly being changed making it unstable and leaving most influence on pupils and teachers. The traditional model of education does not offer sufficient attention to each students personal need, it is mainly caused by high amount of students, exceeding learning speed and over focusing on theoretical knowledge leaving pupils with poor practical skills. These are the reasons why students suffer from lack of motivation towards learning process. To maintain healthy interest toward studies it is essential to provide adequate environment that support good student and teacher interaction. **Main thesis:** What are the characteristics of current education system in Latvia have? That would be the main aspects of new alternative education system and how is developing at the moment? Would parents and field experts prefer new alternative system to the existing one and what future they would forecast to it? The **aim** of thesis is to establish the opinion of majority of citizens and field experts about necessity of alternative education system. The **hypothesis** is provided based on data collected.

Keywords: Education, alternative education, primary education, school, traditional education.

Ievads

Izglītība cilvēkam dod zināšanas, veido inteligentu, spriest spējīgu, patstāvīgu cilvēku. Tā attīsta prāta spējas un palīdz cilvēkam adaptēties apkārtējā realitātē izmantojot iepriekšējās paaudzes pieredzi. Izglītība ir daudzveidīgs process, ar kura palīdzību tiek iegūti uzvedības modeļi, kas ir nepieciešami, lai labāk iekļautos sabiedrības dzīvē. Nepieciešamo pamatzināšanu un pamatprasmju apguves gaitā veidojas arī cilvēka vērtību orientācija. Katram cilvēkam mācīšanās jēga jāizprot kā sava potenciāla bagātināšana.

Latvijā pašreiz izglītība ir vairāk orientēta uz sasniegumiem, ātrāku un efektīvāku priekšmetisko rezultātu nevis uz procesu. Mācību priekšmetu apguve dažkārt ir vairāk dogmatiska, nevis profesionāli ievirza un ieinteresē, nereti tā aplāpē skolēnu motivāciju mācīties un, iespējams, var dažkārt pedagoģiski neprofesionāli virzīt jauno cilvēku. Jauno tehnoloģiju atklājumu laikmetā mēs, paši nemanot, esam zaudējuši humānās rakstura īpašības. Skolās ir novērojama tendence zināšanas pakārtot komercvajadzībām, satura uzlabošanai, modernizācijai un jaunu tehnoloģiju pārzināšanām, bet tas nevar būt vienīgais cilvēka attīstības mērķis. Izglītošanās veids, kāds šobrīd tiek piedāvāts bērniem neliecina par gudras, nobriedušas, stabilas un apmierinātas personības veidošanu.

Tradicionālā izglītība cenšas pievērst galveno uzmanību zināšanu ieguvei, nepiegiežot pienācīgu vērtību prasmēm un attieksmēm. Ir nepieciešamas pārmaiņas un izpratne par kvalitatīvu izglītību kā resursu, kas veido pilnvērtīgu cilvēka dzīvi. Mūsdienā sabiedrībā, kad izglītība tiek kritizēta, ir nepieciešamas pārmaiņas, tai skaitā pamatzglītības līmenī. Pastāv iespēja izmantot novitātes izglītībā, atrast individuālu pieeju uz sadarbību veicinošu mācīšanos. Izglītības pasūtītāji – vecāki un skolēni mūsdienās vairs nesamierinās ar jebkuru rezultātu.

Izeja no šīs situācijas var būt alternatīvā izglītība. Pietiekami liela izvēles iespēja – dažādas skolas ar dažādām programmām, satura daudzveidību, metodēm, un individualizētām mācībām dotu iespēju realizēt savu izvēli izglītības jomā ikvienam. Ar eksperimentālu, netradicionālu principu, metožu kopumu ir iespēja sasniegt sistematizētu zināšanu un prasmju apguvi. Alternatīvā izglītība ir inovatīva, tās izglītošanas procesi rit saskaņā ar cilvēka attīstību. Alternatīvā izglītība dod iespēju skolēnam un skolotājam daudz vieglāk pielāgoties jaunām situācijām. Pārmaiņas izglītībā dotu iespēju pedagogiem vairāk individuāli strādāt ar

skolēnu un daudz radošāk pievērsties mācību procesa organizēšanai. Latvijas šī brīža pieredze alternatīvās izglītības jomā ļauj to apgalvot.

Sabiedrībai trūkst informācijas par alternatīvās izglītības iespējām, kas būtu risinājums pastāvošās izglītības problēmām. Informācijas trūkuma dēļ rodas neizpratne, šaubas un neticība inovatīvai izglītībai Latvijā.

Tradicionālās un alternatīvās izglītības sakarā rodas virkne **pētniecisko jautājumu**:

1. Kas raksturīgs šobrīd Latvijā esošajai tradicionālajai pamatizglītībai?
2. Kāda ir alternatīvās izglītības būtība un kāda ir šīs izglītības pašreizējā attīstība Latvijā?
3. Vai vecāki un izglītības eksperti uzskata, ka alternatīvā izglītība Latvijā ir nepieciešama un kāda varētu būt tās nākotne?

Lai rastu atbildes uz pētnieciskajiem jautājumiem, izvirzīts **mērķis**: noskaidrot vecāku un izglītības ekspertu uzskatus par alternatīvās pamatizglītības nepieciešamību Latvijā. Pētījumā izmantota kvalitatīvā pētījuma pieeja, datu iegūšanas **metode** - strukturētās intervijas, kas sastādītas izglītības ekspertiem un vecākiem, lai noskaidrotu dažādus uzskatus par alternatīvās pamatizglītības nepieciešamību Latvijā.

Rezultāti un diskusija

Socioloģija lielu uzmanību pievērš izglītības institūtam, kura ietvaros cilvēki iegūst dzīvē nepieciešamās zināšanas. Pētījumā tiek apskatīts izglītības institūts, kur tiek gūts pilnīgāks priekšstats par izglītības iegūšanas aspektiem kopumā, kas savukārt ir pamats alternatīvās izglītības kā viena no izglītības virzieniem mūsdienās izpratnei. Izglītības kā sociāla institūta attīstību un funkcionēšanas likumsakarības, tās mijiedarbību ar sabiedrību pēta izglītības socioloģija. Sabiedrības evolūcija – tas ir sociālo institūtu dabīgās atlasē process, kas veidojas reaģējot uz stimuliem, kurus rada ārējās izmaiņas. Secinājums: sociālais institūts - sabiedrības iekārtojuma pielāgošanās, kas izveidota, lai apmierinātu tās vajadzības un regulētu ar sabiedriskajām normām. (Добреньков, Кравченко, 2003:91)

Modernās sabiedrības vērtību pasaulē kvalitatīvas izglītības pieejamība ir nozīmīgs arguments kultūras konkurētspējai sociālajā realitātē. (Laķis, 2002:71;73) Izglītību asociē ar valsts izstrādātu izglītības saturu un oficiālām, valsts akreditētām, savstarpēji saistītām izglītības iestādēm, kuras kopā veido izglītības sistēmu. Latvijas Republikas Izglītības likumā termins „izglītība” definēts kā sistematizētu zināšanu un prasmju apguves un attieksmju veidošanās process un tā rezultāts.

Pamatizglītība ir izglītības pakāpe – izglītības sistēmas organizatoriska vienība un personas iegūtās izglītības raksturojums, kas nosaka un raksturo pēc sarežģītības secīgu izglītības ieguvu. (Broks, 2000:107;108) Pamatizglītībā notiek sagatavošanās izglītībai vidējā pakāpē vai profesionālajai darbībai, dzīvē nepieciešamo pamatzināšanu un pamatprasmju apguve un vērtību orientācijas veidošanās. Mūsdienās gan pamatizglītībā, gan vispārējā vidējā izglītībā mācību programmu mērķi ir saistīti ar sabiedrības vērtībām – kultūru, mūzikā, personības attīstību u.c. Izglītības uzdevuma motīvi pamatizglītības efektivitātes jomā ir - tās atbilstība izglītojamo spējām, veselības stāvoklim un attīstības līmenim. Mūsdienu pamatizglītības programmu mērķi Latvijā ir definēti Valsts pamatizglītības standartā (2000) Programmās salīdzinoši mazāk uzmanība tiek veltīta skolēnu individuālo spēju attīstībai un mācību priekšmetu vienotībai, saskaņotībai un līdzsvarotībai. (Andersone, 2007:11)

Izglītību kā dažādu mācību formu sistēmu, kas nepieciešama personības veidošanās procesā, vada un organizē skolotāji. Šobrīd izglītības sistēmā ir nepieciešamas pārmaiņas, lai ar daudzveidīgo mācību programmu izglītojamais netiktu pārslogots, bet tā spētu sagatavot cilvēku sabiedriskajai un personiskajai dzīvei. Izglītības saturam jābūt mācīties motivējošam, lai skolēni varētu radoši izausties un skolotājs radoši organizēt savu darbu. Mūsdienās skolās tiek pieņemti standarta mācību plāni visiem, bet reakcija mācoties ir dažāda, kas ir atkarīga no dažādiem faktoriem, kurus nevar ietekmēt skolotājs. Izglītības sistēma ne vienmēr ir gatava demokrātisku ideju pieņemšanai. Mūsu sabiedrībai ir nepieciešams pieņemt lēmumus, kas

ietekmētu pārmaiņas izglītības sistēmā un dotu iespēju audzināt brīvu, patstāvīgi domājošu cilvēku, kurš spējīgs patstāvīgi veikt intelektuālus meklējumus un radošus risinājumus.

Pārmaiņas vispārējā izglītībā ir gan nepieciešamas, gan iespējamas, bet, lai tās nestu pozitīvu rezultātu – plašākas iespējas iegūt kvalitatīvu izglītību katram bērnam Latvijā – sākumā vajadzīgs stratēģisks skatījums, ieguldījumi un partneru sadarbība. (Golubeva, Sk. int. 15.09.2011.) Mainoties izglītības pieejai vērstai uz izglītojamo, veidosies daudzpusīga izpratne un spēju attīstīšana vairākās jomās. Cilvēki izglītības pārmaiņu rezultātā būs ar daudzpusīgākām un praktiskākām interesēm, kā arī komunikablāki. Sociālās pārmaiņas motivē cilvēkus uz kopīgu uzvedību un sociālajām kustībām. Vienojoties kopīgās idejās rodas pārmaiņas, kas var ietekmēt sabiedrību, to vienot un virzīt uz kopīgu mērķi. Izglītībā pārmaiņas varētu veidoties ieviešot jaunas metodes, inovatīvu, radošu skatījumu uz izglītošanās paņēmieniem. Alternatīvā izglītība būtu piemērs jaunu ideju radīšanā. Apskatot alternatīvo izglītību kā pārmaiņu iespēju, sabiedrība varētu spriest par tās būtību un nepieciešamību, kā arī gūt jaunas idejas par atšķirīgu izglītības iegūšanas veidu. Pastāvošās tradicionālās izglītības sistēmas problēmas būtu iespējams risināt ar alternatīvās izglītības palīdzību. Skolēnam, lai veiktu sekmīgi un apgūtu zināšanas ir jātiek galā ar slodzi, stresu, savstarpējo komunikāciju. Ne visi skolēni var apgūt mācību vielu prasītajā tempā, lielākā daļa informācijas tiek ātri vien aizmirsta, skolēns nespēj visā orientēties. Neizpaužas pašrealizācija, zināšanas neatspoguļojas praktiskās darbībās. Visi skolēni nekad nebūs vienādi un izglītības programmu nevarēs apgūt pēc skolās vispārpieņemtajiem noteikumiem. Valstī ir nepieciešamas dažādas izglītības apguves iespējas, kas noteiktos izglītības programmas pamatpriekšmetus apgūst tradicionālajai izglītībai alternatīvā veidā. Alternatīvā izglītība – mērķis atrast citus resursus, veidus, attiecības vienam no iespējamajiem attīstības virzieniem. Tā veido radošas, patstāvīgas darbības stimulāciju, attīstību, organizēšanu, kā arī attiecas uz apmācāmo un skolotāju savstarpējās mijiedarbības organizēšanu. Latvijā dibinās "tautas" skolas un vecāku klubi, kas meklē alternatīvas iespējas pamatizglītībai, lai glābtu bērnus no prāta standartizācijas. Mācību process virzīts uz to, lai bērns iemācītos mācīties. Alternatīvo skolu darbs ir zināšanu apguve caur sadarbību, intelektuāliem un radošiem procesiem: darba metodēm, mācību izpratni, savu tiesību un pienākumu zināšanu, kritiska vērtējuma apzināšanos un prasmju apguvi. Cilvēka dzīves pamatvērtību apzināšana katrā bērnā ir alternatīvo skolu pamatā kā ārzemēs tā arī Latvijā.

Pētījuma „Alternatīvās pamatizglītības nepieciešamība Latvijā ekspertu un iedzīvotāju skatījumā” **empīriskās nodaļas izstrādei** ir pielietota kvalitatīvā pētījumu metode - strukturētās intervijas. Ar interviju palīdzību ir iespēja iegūt pilnīgāku informāciju par iedzīvotāju un izglītības ekspertu uzskatiem saistībā ar pētījuma mērķi noskaidrot alternatīvās pamatizglītības nepieciešamību Latvijā.

Pamatojoties uz darba mērķi un pētnieciskajiem jautājumiem, tika sastādīti 17 strukturēti jautājumi izglītības ekspertiem un 20 strukturēti jautājumi iedzīvotājiem. Jautājumi ir veidoti secībā, kas atklāj informantu subjektīvo viedokli par tradicionālo izglītību un alternatīvo pamatizglītību Latvijā gan no personīgās pieredzes, gan novērojumiem izglītības iestādēs. Intervijas notika tieši, ierakstot audio, vai telefoniski. Interviju norises vieta bija informantu dzīvesvieta, bibliotēka un kafejnīca, kā arī tās notika attālinātā veidā. Intervijas ilgums bieži bija atkarīgs no dalībnieka zināšanām un informētību par izglītības sistēmu Latvijā, kā arī par alternatīvās izglītības būtību un nepieciešamību, kas ir vieni no pētnieciskā darba galvenajiem jautājumiem.

Pētījuma **mērķa grupu** dalībnieki tika izvēlēti pēc pieejamības principa:

- 1) **Eksperti izglītības nozarē**- esošie un bijušie skolotāji izglītības iestādēs Latvijā.
- 2) **Vecāki**, kuru bērni jau apgūst pamatizglītību vai tuvākajā laikā uzsāks izglītošanos pamatizglītības līmenī.

Kopā tika veiktas 27 intervijas, kur piedalījās 10 izglītības eksperti un 20 vecāki. Izglītības eksperti: 2 skolotāji strādā izglītības iestādēs ar mākslas novirzienu, 4 tradicionālās izglītības skolotāji, 3 skolotāji, kuriem ir vai ir bijusi saistība ar alternatīvo izglītību un viena

akadēmiskās izglītības doktore, profesore. Informanti atklāti sniedza informāciju un izteica viedokļus gan no personīgās pieredzes, gan iegūtas informācijas par alternatīvo izglītību un tradicionālo izglītību Latvijā.

Pēc informantu domām, izglītības sistēmai Latvijā trūkst stabilitātes un sakārtotības. Informanti uzsver teorētiskās mācību vielas pārākumu pār praktiskajām un radošajām nodarbībām, lielo mācību slodzi skolēnam, kas nav adekvāta iegūtajām zināšanām, kā arī mācību programmas neatbilstību pamatskolas skolēnam.

„Šobrīd sistēma ir morāli novecojusi. Arī mācību saturs lielākoties nav aktuāls. Mācām ļoti fragmentēti, formāli un faktoloģiski, atrauti no dzīves.” (inf. I.B.)

Pētījums liek secināt, ka iedzīvotāji nav apmierināti ar esošo izglītības sistēmu, jo, eksperimentējot ar novitātēm, skolotājam trūkst laika individuāli strādāt ar skolēnu. Vecāki vēlas, lai izglītojamajiem tiktu veltīta lielāka uzmanība. Vecāki Latvijas izglītības sistēmā vēlas saskatīt mūsdienīgu apmācību, kas atbilst bērna vecumam un spējām, kā arī vēlas, lai tiktu novērtēti skolotāji:

„Pavirša. Skolotāja darbs netiek novērtēts un rodas atgriezeniska saite uz bērniem.” (inf. A.K.)

Pēc autore domām, izglītības eksperti Latvijas izglītības sistēmā saskata biežas eksperimenta tipa pārmaiņas, kurām paši tiek pakļauti. Savukārt iedzīvotāji – skolēnu vecāki izglītošanās rezultātu redz bērnos, kas ne vienmēr ir gaidītais rezultāts. Šeit saskatāms pārmaiņu teorijā minētais neparedzētais nevēlamais rezultāts. Izglītības **eksperti** pamatizglītības mācību programmu uzskata par neatbilstošu vai daļēji atbilstošu attiecīgā vecuma skolēniem. Pārsvarā tiek minēts teorijas pārākums, kā rezultātā trūkst radošas nodarbības, kas attīsta prasmes un atklāj talantus.

„Pamatizglītības mācību programmas ir nepiemērotas skolēnu vecumam, pārāk sarežģītas. Bērnam reālajā dzīvē nepielietojamas.” (inf. M.F.)

Ekspertu vērtējumā, daudzpusīga mācību programma ir labvēlīga, bet esošajā tradicionālajā izglītībā tā ir sadrumstalota. Līdz ar to neveidojas lietu saistības, trūkst zināšanu pakārtošanas praktiskām nodarbībām, kas attīstītu skolēnos prasmes. Svarīgi ir pielietot korekcijas apgūstamajai informācijai, pretējā gadījumā rodas pārspīlētu zināšanu rezultāta gaidas. **Mācību programmai būtu jābūt skolēnu motivējošai mācīties**, bet ne vienmēr tas ir novērojams. Vecākus satrauc bērna vienaldzība attiecībā pret izglītošanos. Skolēniem jāizprot mācību viela, lai rastos interese apgūt jaunas zināšanas. Informanti uzskata, ka liela loma ir skolotājam, kā tiek pasniegta mācību viela, kāda ir attieksme pret izglītojamajiem, kāda savstarpējā saikne mācību procesā. Darba autore par **motivējošu mācību programmu** uzskata uz sadarbību vērstu, pētniecisku un skolēnu interesēm pietuvinātu mācību programmu.

Apskatot mūsdienu tradicionālās izglītības galvenās tendences var saskatīt trūkstošo un pārlietu uzsvērto esošajā izglītībā. Atgriežoties pie pārmaiņu teorijas var teikt – pārmaiņas var notikt, bet kvalitāte var palikt iepriekšējā. Ņemot vērā atbildes uz iepriekš uzdotajiem interviju jautājumiem, arī šajā jautājumā informanti izsaka nepieciešamību, mācību teorētisko daļu savienot ar praktisko apmācību.

Lai skolēns būtu sagatavots sabiedriskajai un personiskajai dzīvei, izglītības **eksperti** domā, ka nepieciešamas ir – zināšanas par sabiedrībā notiekošajiem procesiem, prasmes domāt kritiski, domāt patstāvīgi, pielietot iegūtas zināšanas radoši. Mācību priekšmeti nedrīkst sniegt tikai teorētiskas priekšstatu.

Apskatot izglītības institūtu kā vienotību noteiktā sistēmā, redzamā mijiedarbība pamatojas uz sapratni un noteiktu uzvedību. Mijiedarbībā skolēniem rodas priekšstats, kā iegūtas zināšanas un prasmes pielietot sabiedriskajā dzīvē. Pēc autore domām, komunicējot ar vienaudžiem un skolotāju, zināšanas un prasmes, kas būtu nepieciešamas sabiedriskajā dzīvē, skolā var apgūt daļēji. Liela nozīme ir izglītības iestādei, skolēnu skaitam klasēs, praktisko nodarbību nodrošinājumam. Lielākā daļa informantu uzskata, ka mazajās skolās izglītojamajiem ir labvēlīgāka vide mācībām. Nelielais skolēnu skaits klasē ir labvēlīgs

efektīvākai mācību vielas apgūšanai. Pamatojoties uz pārmaiņu teoriju, noteiktā vidē ienākot inovācijām, var veidoties gan pretreakcija pret jauninājumu, gan esošās sistēmas izteikta aizstāvēšana, kā arī novitātes izpēte un pakāpeniska iekļaušana esošajā sistēmā. Kā izriet no intervijās iegūtajiem datiem saasinātāka novitāšu pieņemšana ir lielajās skolās, jo mācību vide tiek pakļauta lielākam stresam un laiks, ko skolotājs velta izglītojamajam, ir ierobežots. Mazajās skolās (lauku skolas, alternatīvās izglītības skolas) pārmaiņu izglītības pieņemšana notiek daudz pakāpeniskāk, jo skolotāji vairāk velta laiku skolēnam.

Latvijas izglītībā, tai skaitā pamatizglītībā, par pārmaiņu nepieciešamību izglītības eksperti ir pārliecināti. Pēc **ekspertu** domām, ir jāpārskata mācību programmas, kur ir daudz nevajadzīgas informācijas skolēniem, ir nepieciešams, lai būtu kompetenti cilvēki izglītības jomā, kas prastu izvērtēt pārmaiņu nepieciešamību konkrētā virzienā. Pēc **iedzīvotāju** domām, būtu nepieciešams ieviest jaunus mācību priekšmetus, kas ļautu skolēnam izprast sevi. Pārmaiņām izglītībā jānotiek kopumā, nevis periodiski, kā tas notiek Latvijas izglītības sistēmā šobrīd. Jauna domāšana, attieksme, uzvedība un dzīves uztvere veidojas pārmaiņu izglītības iespaidā.

Viens no galvenajiem uzskatiem ir cilvēku neapmierinātība ar esošo tradicionālo izglītību. **Izglītības eksperti** akcentē to kā dažādības nepieciešamību, vēlmi iegūt labāku izglītošanos un vēlmi iegūt zināšanas daudz humānākā, radošākā un interesantākā veidā.

„Tas ir veids, kā parādīt, ka mācīties var arī savādāk, skolēnam interesantāk, radošāk un mācību rezultāti nav sliktāki kā parastajās skolās.” (inf. Z.R.)

Alternatīvās izglītības skolām būtiska ir sadarbība ar vecākiem. Par ļoti pozitīvu iezīmi autore uzskata vecāku aktivitātes skolu veidošanās procesā, šādi apvienojoties līdzīgi domājošiem cilvēkiem tiek sasniegts mērķis. Visbiežāk ar informāciju par alternatīvajām skolām saskaras cilvēki, kas dzīvo alternatīvo skolu tuvumā vai kuriem ir bijusi saskarsme ar šīm skolām. Informanti uzskata, ka minimālās informācijas rezultātā bieži vien izveidojas maldīgs priekšstats par alternatīvajām skolām. Izglītības eksperti **alternatīvo skolu darbību vērtē** pozitīvi, jo notiek attīstība un tas liecina, ka skolas pierāda savu ieguldījumu skolēnu izglītošanā ar alternatīvām metodēm. Alternatīvajām skolām trūkst valsts atbalsts.

„...Skolas turpina darboties, tātad, turpina īstenot savu pārlicību un idejas.” (inf.K.R.)

Autore uzskata, ka alternatīvo skolu darbība ir stabila, jo sabiedrībai tās ir nepieciešamas, to pierāda arvien aktīvāka ģimeņu iesaistīšanās izglītošanās procesos. Par labu piemēru var minēt Tukuma novada Praviņu pamatskolu, kas tika slēgta, bet to veiksmīgi pārņēma alternatīvās izglītības skola „Dzīvā skola”. Līdz ar to tuvākās apkārtnes bērni varēja turpināt apgūt tradicionālo izglītību alternatīvā veidā.

Par **nepieciešamību plaši informēt sabiedrību par alternatīvās izglītības būtību un iespējām Latvijā** izglītības eksperti nešauboties atbildēja, ka tā ir ļoti svarīga un noderīga informācija. Sabiedrība ir maz informēta par šādu iespēju iegūt izglītību alternatīvā veidā. Sabiedrība ir maz informēta par šādu iespēju iegūt izglītību alternatīvā veidā. Par alternatīvās izglītības būtību un iespējām Latvijā informācija un sava veida darbības pieredze ir jāiegūst jau augstākās izglītības iestādēs. Pēc autores domām, izpratne par atšķirīgu izglītības iegūšanu veidu rodas pārbaudītas informācijas sniegšanā ko nodrošina šīs jomas kompetenti pasniedzēji.

Alternatīvās skolas veidojas, realizē savas idejas un **ieguvumus no alternatīvās izglītības, salīdzinājumā ar tradicionālo izglītību**, izglītības eksperti akcentē šādus: labvēlīga vide skolēnam, patstāvību, talantu attīstīšana, humānāka attieksme. Tiek novērtēts interesantais mācību process, skolēna izglītošana pēc viņa mācīšanās spējām, radošo spēju attīstīšana un vecāku dalība skolu darbībā. Alternatīvā izglītība ar izkopto sadarbības metodi izglītojoties palīdz katram skolēnam pilnvērtīgāk apgūt mācību vielu. Izglītojoties tiek meklēti dažādi veidi problēmu risinājumiem, kas rada izpratni par iegūto zināšanu un prasmju pielietošanu sabiedriskajā dzīvē. Atšķirīgās mācību metodes ļauj lietās apskatīt no cita skatupunkta.

Skolēns gūst no alternatīvās izglītības savādāku skatījumu uz lietām, padziļināti ir iespēja izkopt savu talantu, ar individuālāku skolotāja pieeju apgūst mācību vielu pēc savām mācīšanās spējām. **Vecāki** uzskata, ka radošās darbības, prasmes, saskarsme ar dabu veido labāku dzīves pieredzi alternatīvo skolu piedāvātajā pamatizglītības līmenī nekā tradicionālās izglītības pamatskolās. Skolēni iegūst labus mācību rezultātus ar alternatīvu izglītošanu. Interviju gaitā eksperti izrādīja interesi par iespēju papildināt savas zināšanas, arī informēja par savu darbību alternatīvās izglītības attīstīšanas veicināšanā.

Lai **izvēlētos alternatīvās izglītības skolu** respondenti izteica savu viedokli, ņemot vērā dažādus faktorus. Informantiem ir svarīga skolas atrašanās vieta, izglītošanās norise. Informanti izrādīja šaubas par skolas izvēli, jo trūkst informācijas, kas sīkāk izklāstītu alternatīvās izglītības skolu darbību. Līdz ar to nav izpratnes, kā bērns, pabeidzot alternatīvās izglītības skolu, iejutīsies kādā no turpmāk izvēlētajām skolām. Informanti, kas atbildēja pārliciecināti, ka dotu iespēju savam bērnam apmeklēt alternatīvo skolu, pamatoja vēlmi rast lielāku saskarsmi ar dabu, brīvāku mācību vidi. Bērnam ar atšķirīgu uztveri šāda skola ir nepieciešama un bērna attīstība noris līdzsvarotākā mācību vidē.

Alternatīvās izglītības nākotne, gan **Latvijā ekspertu**, gan **iedzīvotāju** skatījumā, būs progresējoša, jo atšķirīgu metožu izglītība būs nepieciešama vienmēr. Bērni ir dažādi un kā skolēniem ir svarīgi izglītību iegūt sev piemērotākā veidā. Pēc ekspertu domām, valstij būtu jāatbalsta alternatīvo skolu un izglītības attīstība, lai arvien vairāk bērniem būtu iespēja apmeklēt šīs skolas. Alternatīvās izglītības atpazīstamībai nepieciešama informācija, reklāma, lai cilvēki to iepazītu un atbalstītu. Izglītības eksperti gribētu redzēt bezmaksas alternatīvās skolās. Tiek pausta pārliciecināti, ka sabiedrība par alternatīvo izglītību uzzinās savstarpēji apmainoties ar informāciju, jo daudz radoši cilvēki ir ieinteresēti tās nākotnes attīstībā. Alternatīvā izglītība attīstās meklējot dažādus resursu veidus mērķa sasniegšanai. Autore uzskata, ka motivācija mācīties, kas tiek radīta izglītojoties, saglabā stabilu alternatīvās izglītības pastāvēšanu. Informanti uzskata, ka tieši šajās skolās skolēni izaug par patstāvīgi domājošiem un pozitīva rakstura cilvēkiem.

„Nākotni redzu ļoti tālejošu. Skolas noteikti būs vairāk. Tās ir nepieciešamas, lai tradicionālo skolu pārstāvji vairāk pievērstu uzmanību alternatīvajai izglītībai un pārņemtu no tās labas idejas.” (resp. Z.U.)

Pēc autores domām, alternatīvās izglītības un skolu darbība ir stabila ar mērķi sasniegt alternatīvo skolu pieaugumu un pieejamību pēc iespējas vairākās vietās Latvijas. Alternatīvās izglītības skolas ir atvērtas pārmaiņām, tās ir arī pozitīvu pārmaiņu veicinātājas

SECINĀJUMI

Teorētiskās daļas pamatojums liek secināt:

- Izglītības institūta ietekme ir svarīga personības attīstībā.
- Izglītības institūts sabiedrībā regulē izglītošanās procesu, kas saistās ar kopīgo izglītības sistēmu.
- Izglītojoties cilvēkam vieglāk iekļauties apkārtējā realitātē, izmantojot zināšanas un prasmes.
- Pamatskolas līmeņa izglītības sistēmas stabilitāte ir svarīga skolēna attīstībā. Izglītības sistēmas stabilitāti raksturo tās struktūras sakārtotība.
- Pārmaiņu teorija skaidro pārmaiņas cilvēka domāšanā, pašu pārmaiņu nepieciešamību un zināšanu nozīmi pārmaiņu īstenošanai, lai sabiedrībā tiktu sasniegts vēlamais rezultāts.
- Alternatīvā izglītība ar netradicionālo izglītošanās procesu un mācību metodēm ir pretstatā valstī pastāvošajai tradicionālajai izglītībai.

Pētījuma rezultāti sniedz atbildes uz izvirzītajiem pētnieciskajiem jautājumiem. **Latvijā esošajai tradicionālajai pamatizglītībai ir raksturīgs:**

- Izglītība orientēta uz rezultātu, pamatā teorētiskās zināšanas, kas neapmierina iedzīvotājus. Trūkst cilvēka prasmju un radošuma attīstīšana.

- Sadarbība skolotājam ar skolēnu izglītošanās procesā ir nepietiekama, lai veidotos teorētisko zināšanu izpratne praktisko nodarbību gaitā.
- Standartizētā mācību programma ierobežo skolēnu pilnvērtīgai mācību vielas apgūšanai. Trūkst iespējas izpausties radoši skolēna talantu attīstīšanai.
- Tradicionālās izglītības iestādēs izglītojamo mācību slodze neatbilst gūtajiem zināšanu rezultātiem. Raksturīgs arī atbilstošā vecumposma pamatskolas skolēnu mācību programmas stabilitātes trūkums, kas izveidojies Latvijas izglītības sistēmas dažādu pārmaiņu rezultātā.

Alternatīvās izglītības būtību raksturo:

- Principi un idejas - skatīties uz lietām no cita skatu punkta, izglītošana ar alternatīvām un eksperimentālām metodēm, kas balstītās uz skolēna pieredzi un interesēm.
- Pietuvināta reālajai dzīvei - balstoties uz pētījumiem un radošām nodarbībām skolēns tiek motivēts mācīties. Galvenā vērtība ir cilvēks.
- Orientēta uz sadarbību izglītošanos pielāgojot cilvēka spējām. Izglītības ievērojamākā iezīme ir atklāt skolēna talantus.

Alternatīvās izglītības pašreizējā attīstība Latvijā:

- Alternatīvā izglītība saņem minimālu valsts atbalstu, kā arī masu mediji neizrāda aktīvu interesi par šīs izglītības attīstību.
- Alternatīvās izglītības skolas balstās uz pašu gūtajiem līdzekļiem un pilnveidojas no ārzemēs esošajām inovatīvajām skolām.
- Attīstība ir stabila un galvenie informācijas nesēji ir kompetenti šī virziena pārstāvji. Izglītošanās pamatā ir panākt valstī esošās tradicionālās izglītības apgūšanu ar alternatīvām metodēm.

Vecāku un ekspertu uzskati par alternatīvās izglītības nepieciešamību Latvijā:

- Alternatīvās izglītības nepieciešamībai ir vairāki iemesli - skolēnu atšķirīgās mācīšanās spējas, humānāka pieeja izglītošanās procesā, mācību vides pietuvinātība reālajai dzīvei un dabai, individuālas izglītošanās iespējas, plašākas radošuma attīstības iespējas, skolēna attīstībai piemērota izglītība, zināšanu un prasmju attīstīšana un pielietošana praktiski.
- Pastāv neapmierinātība ar valstī esošās izglītības apgūšanu tradicionālajās skolās ir būtisks iemesls pārmaiņām un inovatīvas izglītības attīstīšanai.

Alternatīvās izglītības nākotne Latvijā:

- Alternatīvā izglītība turpinās attīstīties, esošās alternatīvās skolas aktīvi darbojas, kas pierāda to nepieciešamību sabiedrībai.
- Alternatīvās izglītības nākotnei ir liela nozīme vecāku un skolotāju iniciatīvai informācijas izplatīšanā.
- Alternatīvās izglītības nepieciešamību pierāda cilvēki, kas veicina alternatīvo skolu attīstību, kā arī skolēnu mācību sasniegtie rezultāti.
- Latvijas iedzīvotāji vēlas dažādas izglītošanās iespējas.

Izmantoto literatūras avotu saraksts

1. Andersen M. L., Taylor H. F. (2009) Sociology. Sixth edition. Belmont, CA: Cengage Learning Wasworth
2. Andersone R., (2007). Mācību programmas izveides pedagoģiskie principi. Latvijas Universitātes raksti. Pedagoģija un skolotāju izglītība 715. Sējums. Rīga: Latvijas Universitāte, 157lpp.<http://www.lu.lv/materiali/apgads/raksti/715.pdf> Sk.internetā(15.09.2011.)
3. Broks A. (2000). Izglītības sistemoloģija. Rīga: RaKa, 173 lpp.
4. Golubeva M., Pārmaiņas skolās – kāpēc tās vajag un kādas? Sk. internetā (15.09.2011.) http://archive.politika.lv/temas/izglitiba_un_nodarbinatiba/parmainas_skola_golubeva
5. Штомпка П. (1996). Социология социальных изменений. М.: Аспект Пресс, 416 с.

NAUDA KĀ VĒRTĪBA PAAUDŽU SKATĪJUMĀ

MONEY AS A VALUE OF GENERATIONAL VIEW

Kitija Revina, Bc.sc.soc., kitija.revina@inbox.lv

Laima Barisa, Mg.sc.soc., Laima.Barisa@llu.lv

Abstract. In modern society money has become the largest value of many individuals, because they think that without money it is impossible to live full life. Money is everywhere – in family, in work and even in relationships, and often it is the cause of conflicts in relationships. The authors of the paper believe that changes in time may have changed generations perceptions of the money as value, so it is urgent to find out the cause of the changes and possible consequences. In this context it is important to find out the intergenerational view of money as the value. The aim of the paper is to explore and compare intergeneration view of the money as the value. Research questions: 1. What are the values and how they are formed? 2. What are people's main values? 3. What is money and how money is related to the values? 4. What kind of importance to the money as the value grants different generations of people? 5. What affects different generations view to the money as the value? There are used structured interviews of the inhabitants to get data – three different generation groups of informants. Based on empirical research acquired data, two hypothesis were marked:

- All generations' representatives declare that money is value, but for no generation it is not dominant value;
- Most radically differ youngest and oldest generations' view about money as value.

Keywords: values; money; generations; changes.

IEVADS

Cilvēki ir tikpat dažādi kā viņu vērtību sistēmas. Cilvēka vērtību veidošanās, uzskatu maiņa ir process, kas notiek visā cilvēka dzīves garumā. Tomēr priekšstati par pamatvērtībām tiek ieaudzināti jau agrā bērnībā, ģimenē, to veidošana turpinās pirmskolas izglītības iestādē, skolā, darbavietā. Cilvēks darbojas saskaņā ar vērtībām, taču par tām apzināti domā tikai tad, ja kāds cits rīkojas krasā pretstatā ar viņa priekšstatiem par tām. Vērtības savā ziņā nosaka visu, kas ar un ap mums notiek. Tās nodrošina indivīda dzīves mērķu stratēģiskās perspektīvas, motivē rīcību un nosaka uzvedības tikumiskos un ētiskos pamatus. Katrs indivīds, gan personīgi, gan vides un sabiedrības ietekmēts, veido savu vērtību sistēmu, kurā ietilpst viss viņam nepieciešamais, kā arī izvēlas savus kritērijus un nostādnes, un labāk apzinās, kādas vērtības viņam ir nepieciešamas. Vieni vairāk tiecas pēc garīgām vērtībām, savukārt citiem svarīgākas materiālās vērtības. Kāds vadās pēc pagātnes pieredzes, citi dzīvo tagadnē un vēl citi plāno tālu nākotni. Laikam mainoties, mainās paaudzes, kā arī mainās cilvēku uzskati par vērtībām, tomēr sabiedriskajā apziņā vērtības kā tādas nemainās. Dažkārt var mainīties vērtības pozīcija nozīmīguma hierarhijā, jo, laikam mainoties, var ieviesties jaunas korekcijas vērtību sistēmā. Agrāk tādi sociālie institūti kā ģimene un veselība, kuri ir saistīti ar sabiedrības vērtību sistēmu, nešaubīgi ieņēma nozīmīgu lomu cilvēku dzīvē. Tomēr mūsdienu sabiedrībā pastāv arī tādi indivīdi, kuriem eksistē tikai viens mērķis – nauda. Viņiem pat nerūp veselība, jo tā kā vērtība ir zudusi, un par to sāk uztraukties tikai tad, kad ir nopietnas veselības problēmas. Tikai reti indivīdi apzinās to, ka veselību par naudu nevar nopirkt.

Ikviens vecākās paaudzes indivīds cenšas nodot savā dzīvē uzkrāto pieredzi - gan iegūtās zināšanas, gan vērtības u.tml. jaunākajai paaudzei, lai tā varētu to izmantot savā dzīvē un iespējams arī vadīties pēc tās. Bet ne vienmēr jaunākā paaudze šī zināšanas, vērtības pieņem sev par vēlamām un noderīgām, jo izmainījusies sociālekonomiskā un politiskā vide, kas pieprasa citas vērtības.

Pati par sevi nauda ir neitrāls līdzeklis, kuras tikpat neitrālu, labdarīgu vai ļaundarīgu lietojumu nosaka tā indivīda garīgais kapitāls, kura rīcībā ir pati par sevi neitrālā nauda. (Stepčenko, 2000) Mūsdienu sabiedrībā nauda ir kļuvusi par daudzu indivīdu lielāko vērtību, jo viņi uzskata, ka mūsdienās bez naudas nav iespējams dzīvot pilnvērtīgu dzīvi un nodrošināt sevi un ģimeni ar nepieciešamajiem pakalpojumiem u.tml. Nauda ir it visur – ģimenē,

attiecībās, darbā utt., un nereti tās dēļ cilvēku attiecībās ienāk konflikti, gan kā sadzīviski strīdi, gan galējā variantā apdraud dzīvību. Vai tā ir bijis vienmēr?

Darba autore uzskata, ka mainoties laikam, varētu būt mainījušies dažādu paaudžu uzskati par naudu kā vērtību, tāpēc ir aktuāli izziņāt šo vērtību izmaiņu cēloņus un iespējamās sekas. Tāpat svarīgi ir izpētīt un salīdzināt dažādu paaudžu iedzīvotāju skatījumu uz naudu kā vērtību.

Pētnieciskie jautājumi:

1. Kas ir vērtības un kā tās veidojas?
2. Kādas ir cilvēku galvenās vērtības?
3. Kas ir nauda un kā tā saistās ar vērtībām?
4. Kādu nozīmi naudai kā vērtībai piešķir dažādu paaudžu iedzīvotāji?
5. Kas ietekmē dažādu paaudžu iedzīvotāju skatījumu uz naudu kā vērtību?

Pētījuma objekts: iedzīvotāji - 3 paaudžu pārstāvji

Pētījuma priekšmets: Nauda kā vērtība paaudžu skatījumā

Mērķis: Izpētīt un salīdzināt dažādu paaudžu iedzīvotāju skatījumu uz naudu kā vērtību

REZULTĀTI UN DISKUSIJA

Pēc sociologu domām, vērtības ir bāze tam, kas tiek uzskatīts par pieņemamu. Vērtības ir tie standarti, pēc kuriem cilvēki spēj definēt to, kas ir vēlams vai nevēlams, labs vai slikts, skaists vai neglīts, citiem vārdiem sakot, tās ir attieksmes pret to kādai pasaulei vajadzētu būt. Vērtības sabiedrības locekļiem nodrošina vispārīgās vadlīnijas tajā, kas viņu sabiedrībā tiek uzskatīts par svarīgu. (Bruce Ravelli, Michelle Webber, 2010) Lai izpētītu un salīdzinātu dažādu paaudžu iedzīvotāju skatījumu uz naudu kā vērtību, darba autore kā vienu no teorētiskajām perspektīvām izvēlējās **vērtību teoriju**. Tā ļauj noskaidrot svarīgus aspektus par vērtībām, kuri ir būtiski un saistāmi ar empīrisko pētījumu. Viens no ietekmīgākajiem mūsdienu vērtību teorētiķiem sociālajās zinātnēs ir **Ronalds Ingleharts (Inglehart)**. 20. gadsimta otrajā pusē Rietumu pasaulē notikusi pakāpeniska vērtību maiņa – pāreja no materiālajām (galvenās ekonomiski materiālās vērtības un drošības vērtības) uz postmateriālajām (tā saucamās dzīves kvalitātes vērtības). (Koroļeva I..., 1999)

Darba autore uzskata, ka materiālās vērtības agrāk nav tik izteikti dominējušas sabiedrībā, kā tas ir mūsdienu sabiedrībā. Tas izskaidrojams ar vispārēju sabiedrības attīstību. Labklājības līmenis pasaules attīstītajās valstīs ir ļoti augsts. Domājams, ka pamatā tieši ārējie faktori nosaka cilvēku izpratni par naudu kā vērtību – ģeogrāfiskais stāvoklis, politiskā un ekonomiskā situācija, valsts iekārta u.tml. Vecākās paaudzes dzīvoja atšķirīgu ārējo apstākļu ietekmē. Viņiem bija svarīgi, lai ģimene būtu paēdusi un nepieciešamās vajadzības apmierinātas, ko varēja panākt tikai smagā darbā no agras bērnības. Mūsdienu sabiedrībā ārējie faktori ir daudz labvēlīgāki, līdz ar to šobrīd pamatvajadzības iegūt ir daudz vieglāk. Nauda ir viena no indivīda vērtībām, tādēļ darba otrajā nodaļā skaidrota naudas būtība, izmantojot socioloģiskās teorētiskās nostādnes.

Dažādi sociologi skaidrojuši naudas jēdzienu no socioloģijas skata punkta. Viņu vidū īpaši izceļams G. Zimmels. Lai izprastu naudu no socioloģijas skata punkta, kā teorētiskā perspektīva izvēlēta Zimmela „naudas teorija”. Darba autore ar tās palīdzību noskaidro aspektus, kas būtu iekļaujami pētījuma empīriskajā daļā. Lai īsumā raksturotu naudas būtību, noteikti ir jāpasaka par naudu divas lietas. Pirmkārt, nauda ir maiņas līdzeklis, otrkārt, nauda ir vērtības mērs.

Darba autore uzskata, ka katrai paaudzei ir savs skatījums uz dažādiem dzīves jautājumiem, iespējams, arī uz naudu kā vērtību. Šis skatījums ir izmainījies. Lai skatītu izmaiņas, ir nepieciešama teorētiskā perspektīva, šajā gadījumā izvēlēta pārmaiņu teorija. Pārmaiņas savā ziņā ietekmē arī paaudzes uzskatus par vērtībām, normām u.tml.

Pēteris Štopka izdala piecus pārmaiņu tipus. **Pirmkārt**, var izmainīties sistēmas sastāvs (notiek mijiedarbība). **Otrkārt**, var izmainīties sistēmas struktūra, tās četras elementu saites savstarpēja sadarbība (interakcija), intereses, normas un idejas. **Treškārt**, var mainīties

sabiedrības veidojošo elementu funkcijas. **Ceturtkārt**, var izmainīties sistēmas robežas. **Piektkārt**, var izmainīties sistēmas apkārtnē un vide. Pēteris Štompka uzskata, ka pārmaiņas ir viena ar otru saistītas. (Штompка П. 2005) Vadoties pēc Štompkas pārmaiņu tipiem, darba autore savā darbā cenšas parādīt, ka paaudzēm mainoties, mainās iedzīvotāju uzskati par vērtībām, to ietekmē sabiedrībā notiekošās pārmaiņas. Notiekot sociālajām pārmaiņām, mainās arī uzskati, tradīcijas, lietas, itin viss, ko katra nākamā paaudze uzskata par vērtībām.

Lai darba autore varētu izstrādāt savu pētījumu, nepieciešams noskaidrot paaudzes jēdziena izpratni un jāiepazīstas ar paaudžu veidiem un raksturojumu. Tātad, ar jēdzienu paaudze saprot objektīvi veidojušos sociāli – demogrāfisku un kulturāli vēsturisku cilvēku kopību (kopumu), kas apvienoti pamatojoties uz noteiktām vecuma robežām un kopējiem, noteiktiem funkcionēšanas un veidošanās apstākļiem konkrētā vēsturiskajā laika periodā. (Paula L., Korpa V. 2010)

PĒTĪJUMA METODOLOĢIJA

Lai sasniegtu pētījumā izvirzīto mērķi – izpētīt un salīdzināt dažādu paaudžu iedzīvotāju skatījumu uz naudu kā vērtību, darba autore veica intervijas ar iedzīvotājiem – triju paaudžu pārstāvjiem, jo ar intervijas palīdzību var iegūt padziļinātu informāciju par aptaujātā uzskatiem, rīcības motīviem, priekšstatiem un domām.

Darbā pielietota **kvalitatīvā pētījuma pieeja**, kā informācijas iegūšanas metode izmantota **strukturētā intervija**, ar kuru iespējams izziņāt cilvēku pieredzi konkrētajā jomā - informantu subjektīvo skatījumu par naudu kā vērtību. Jautājumi tika sastādīti balstoties uz pētījuma teorētisko daļu. Visiem informantiem tika uzdoti vienādi, jau iepriekš sagatavoti, divdesmit četri jautājumi.

Darba autore, veicot pētījumu, pielietoja **mērķtiecīgo izlases metodi**, atlasot nepieciešamos informantus, jo bija svarīgi, lai informanti atbilstu pētījuma grupām. Šajā gadījumā tika izmantots paaudžu iedalījums. Pētījuma ietvaros tika meklēti konkrēta vecuma cilvēki, balstoties uz aspektiem, kuri noteikti definīcijā. Tādējādi tika izdalītas **trīs paaudzes**: jaunākā paaudze no 18 līdz 35 gadiem, vidējā paaudze no 36 līdz 62 gadiem, vecākā paaudze sākot no 63 gadiem un vecāki.

Darba autore intervijās iegūto informāciju vispirms analizēja par katru paaudzi atsevišķi, bet pēc tam šīs analīzes tika krustotas, lai varētu iegūt salīdzinošos rezultātus.

Darba gaitā intervēti 60 informanti, no tiem 35 sievietes, 25 vīrieši. No katras paaudzes tika intervēti 20 informanti. Jaunākās paaudzes informanti - divpadsmit sievietes un astoņi vīrieši, tikpat vidējās paaudzes informanti, bet vecākās paaudzes informanti – vienpadsmit sievietes un deviņi vīrieši. Pārskatāmībai katras paaudzes informants tiek kodēts pēc šādas sistēmas: jaunākā paaudze – **J**, vidējā paaudze – **V**, vecākā paaudze – **P**.

Lai noskaidrotu un salīdzinātu dažādu paaudžu iedzīvotāju skatījumu uz naudu kā vērtību, informantiem tika uzdoti jautājumi, kas saistīti ar tādiem aspektiem kā nauda, vērtības, pārmaiņas. Piemēram, kurā brīdī informants sāka izprast naudas nozīmi, kad sāka patstāvīgi rīkoties ar naudu, kādas vispār ir informantu galvenās vērtības un citus pētījumam svarīgus jautājumus. Darba autore uzskata, ka mainoties laikam, varētu būt mainījušies dažādu paaudžu uzskati par naudu kā vērtību, tāpēc ir aktuāli izziņāt šo vērtību izmaiņu cēloņus un iespējamās sekas.

Vispirms pētījuma ietvaros bija svarīgi noskaidrot, **kad un kā informanti sāka izprast naudas nozīmi** savā dzīves laikā. **Visu paaudžu** informanti naudas nozīmi sākuši izprast jau bērnībā un skolas laikos, kā arī tad, kad pirmo reizi sākuši strādāt un pelnīt savu naudu: **P(7)** „*Vai! Es jau agri izpratu, kad man bija varbūt kādi 13 gadi, Sibīrijā tas bija. Tad es sāku saprast, ko nozīmē nauda. Man ļoti patika tirgoties un patika iet uz tirgu pārdot. Es pat neēdu brokastīs oliņas, visu nedēļu krāju. Un svētdien, gāju uz tirgu tirgot. Un visu naudu, protams, atdevu mammai.*”

Izskanēja arī viedoklis: **V(6)** „... noteikti ļoti sen. Kādos desmit gados noteikti, tad, kad es sāku krāt. Man patika krāt 15 kapeikas.” Informanti jau agrā vecumā ir sākuši izprast

naudas nozīmi. Šo izpratni veicināja noteikti faktori, šajā gadījumā – mērķis krāt naudu. Tomēr citi naudas nozīmi sāka izprast, tad, kad uzsāk patstāvīgu dzīvi. **J(7)** „*Vairāk es sāku izprast, manuprāt, tad, kad es pārstāju dzīvot pie vecākiem. Kad es sāku dzīvot kopā ar draugu, tad vairāk kaut kā tai pievērsu uzmanību, vai ir tās naudas vai nav.*”. Šajā informanta izteikumā iezīmējas indivīda dzīvē notikušas pārmaiņas, kas devušas tikai labumu, jo aizejot no vecākiem, radās izpratne par naudas nozīmi. Dažos gadījumos šo izpratni veicināja kāds svarīgs notikums. **P(18)** „*Kad un kā! Tad, kad Repše mani uztaisīja par nabagu.... Tad es sāku izjust, kas, ka naudas nav. A līdz tam, man nauda bija kā spaļi. Un tagad krīzē es nepiedalos.*” Tika sniegtas arī atbildes, ka **visu vecumu** informanti vēl joprojām neizprot naudas nozīmi. **J(16)** „*Es vēl neesmu izpratis...*”.

Apstiprinot Smelsera teoriju, ka nauda nepārprotami ir simbolisks starpnieks starp sociālo komunikāciju un mijiedarbību, aptaujātie informanti tās nozīmi sāk izprast tajā brīdī, kad pāriet patstāvīgā šīs sociālās komunikācijas un mijiedarbības vidē, t.i., sāk veidot patstāvīgu, finansiāli neatkarīgu dzīvi.

Pētījuma ietvaros tika jautāts, **vai nauda ietekmē informantu personības attīstību**. Informanti uzskata, ka viņiem nauda ietekmē personības attīstību. Ir arī gadījumi, ka cilvēks pat neapzinās, ka nauda ir ietekmējusi viņa personības attīstību. **P(9)** „*Nu, ko viņa man varēja ietekmēt. Algas jau padomju laikā bija ļoti mazas. Tikai varēja tā, nu, apģērbties un paēst un izdzīvot. Nekur jau es ceļojusi neesmu.*”, **P(10)** „*Noteikti, noteikti. Jo es saprotu naudas vērtību. Un man ir drošāka sajūta, ja man naudiņa ir. Tā, ka tā mani ietekmē, katrā ziņā. Negribu dzīvot bez naudas.*” Citi informanti uzsver, ka nauda neietekmē viņu personības attīstību. **J(10)** „*Šobrīd nē, bet skolas dienās gan, kad no skolām brauca tālākās ekskursijās, nebija liekas naudas un netiku uz tām. Izveidojās mazvērtības komplekss. Kad ir nauda - jūtos pārliecinātāka par sevi.*” Tika pausti **vidējās un vecākās paaudzes** informantu viedokļi, kuros viņi īsti nebija pārliecināti par to, vai nauda ir ietekmējusi viņu personības attīstību. **V(2)** „*Nu daļēji. Pieņemsim, es nevaru iziet kursus, jo man viņi ir par dārgu, un kopā saskaitot ar ceļa izdevumiem uz Rīgu prom un atpakaļ teiksim, ja nedēļa. Jā, ka tas ietekmē, daļēji ietekmē. Bet tā it kā es sliktāk no tā nestrādāju, bet tieši, lai izietu kursus, papildus mācītos, vai izglītībā.*”, **P(4)** „*Ne sevišķi, kā ir tā ir. Pie tā ir pierasts jau. Kā, ir tā jādzīvo.*”

Cilvēka personības attīstībai viennozīmīgi ir nepieciešami daudzi no šiem faktoriem un vērtībām (izglītība, grāmatas, informatīvā vide), ko var iegūt tikai par naudu jeb par jebkuru citu maiņas līdzekli, kas apmierina abas attiecībās iesaistītās puses.

Informantiem tika uzdots jautājums, **vai nauda viņiem ir palīdzējusi sasniegt svarīgāko mērķi dzīvē**. No **jaunākās un vecākās paaudzes** informantiem izskanēja viedokļi, ka viņiem nauda nav palīdzējusi sasniegt dzīves svarīgāko mērķi. **J(20)** „*Nē, tas tomēr nav atkarīgs no naudas.*”, **P(10)** „*Nu, vai nauda, es domāju, ka nē, nē. Tā ir vienkārši rakstura īpašības.*” Arī **vidējās paaudzes** informanti uzskata, ka nauda nav viņiem palīdzējusi sasniegt mērķi. **V(2)** „*....! Ko varētu saistīt ar kvēlāko mērķi. It kā ģimene man ir bijusi kvēlākais, mīļa, jauka ģimene, satiecība, lai man bērni būtu. Bet tamdēļ man nav bijusi tieši vajadzīga nauda.*” Tomēr tika minēti viedokļi, ka nauda ir palīdzējusi svarīgāko mērķu sasniegšanā. **J(10)** „*Jā! Bez naudas man tagad nebūtu savs mājoklis, lietas, kas dod komforta sajūtu.*”, **V(9)** „*Jā ir. Tiešām, viss, ko es, cik es varēju, tik es, ko es gribēju, to es dabūju. Un tā, ka es vairs nevaru dabūt, tad nav no kā dabūt. To, ko es visu gribēju. Domās, ko es gribēju, to es visu dabūju. Un viss, tieši tā ir piepildījies....*” **Vecākās paaudzes** informanti uzskata, ka bez naudas jau neko nevar. **P(17)** „*Noteikti. Nu, tāpat mašīnu vajadzēja, dzīvoklis vajadzēja, mēbeles vajadzīgas.*” Informantu vidū izskanēja arī nepārliecinoši viedokļi: **J(18)** „*Nu laikam kad īsti nē. Nu kaut gan varētu teikt, ka es, līdzekļi mājas celšanai. Tad ir vajadzība bijusi. To varētu tā uzskatīt, bet tā varētu atbildēt, ka nē.*”, **V(3)** „*Nu es nezinu, vai viņa man ir tā palīdzējusi. Nu bez naudas vispār, nu šobrīd tu neko nevari. Ne tu savu personīgo izaugsmi, vienalga. Jebkurā gadījumā viņa ir nepieciešama, kaut vai, lai grāmatu nopirktu, vai par kursiem samaksātu. Jo tagad bez finansējuma nekas nesanāk.*”

Informantu vidū **visās paaudzēs** dzīves svarīgākie mērķi ir ļoti piezemēti un materializēti – māja, remonts, mašīna, mēbeles. Tikai nedaudzas atbildes puda pēc tādām vērtībām kā, piemēram, ceļošana, kas attīsta paša cilvēka personību, paplašinot tā zināšanas un pasaules skatījumu, kā arī mīlestība, ģimene. Pēdējo sasniegšanai naudai ir pakārtota nozīme.

Piemēram, uz jautājumu, **vai un kādās situācijās informanti visbiežāk runā par naudu**. Pēc atbilžu apkopošanas var secināt, ka visu paaudžu informantu sniegtās atbildes bija vienlīdzīgas. Tika minēti vairāki gadījumi, kad informanti visbiežāk runā par naudu. Tad, kad nav naudas un tā ir vajadzīga, kad jāmaksā rēķini, un kad veikalā ir jāiepērkas vai jāpērk kaut kas lielāks. **J(18)** „Runājam par naudu. Bet situācijas. Nu, kad ir jāērķina izdevumi, teiksim, tad tiek domāts, kur ko var samazināt un kas ir svarīgāks, prioritāte.”, **V(2)** „ Jā, tad, kad vajag pārtiku. Visbiežāk par naudu ir runa tad, kad, teiksim, kaut kas varbūt ir jāsvin, tādi lielāki svētki, ja, vai gribas kaut kur aizbraukt. Tad sāk domāt, zini nevar, nav, nesanāks tā nauda. Jo, ja mēs visi pieci gribam braukt, pieci reiz tur simts vai piecdesmit. Bet tā ikdienā, nu jā, vai ir ēšanai, galvenais, lai būtu no kā pārtiku nopirkt.” **Vecākās paaudzes** informanti saka, ja kādam nolūkam pietrūkst, vai tad, kad nāk termiņš līdz nākamajai pensijai. **P(9)** „Nu, piemēram, ja viņa ir vajadzīga. Piemēram, uz šodien es esmu pensionārs. Un man tā nauda, cik viņa ir tik viņa ir. Es nevaru nopirkt zāles un es nevaru aiziet pie zobārsta, ne zobus sataisīt, neko ne. Labi, ka es varu nopirkt zāles un izdzīvot un palīdzēt vēl savam mazbērnam.” Citi informanti savos viedokļos pauž, ka par naudu nemēdz sevišķi runāt, cenšas nerunāt. **V(14)** „Īpaši, ko tur runāt. Mēs tik daudz nepelnām, lai mums tik daudz būtu jārunā.” Tika minēta arī atbilde: **V(6)** „Man liekas, ka man nav mīļākā tēma – nauda. Nu, tad, kad es sasapņojos, tad, kad man kaut kādas utopijas rādās un tad man sākas nullītes griezties. Gribas kaut kādu biznesu taisīt.”, kas liecina to, ka cilvēkam nauda nav galvenā vērtība dzīvē. **P(10)** „Vispār nemēdzu sevišķi daudz runāt par naudu. Arī nemēdzu žēloties, ka ir naudas maz. Cik ir tik jāiztiek! Nevajag bēdāties par to kā nav, bet jāpriecājas par to, kas ir. Jā.” Vai arī runā par naudu tikai tādās situācijās, kad tiešām ir nepieciešams, piemēram, apmeklēt ārstu. **P(1)** „Kad jāiet pie ārsta, kad bērniem vajag, kad mazbērni saslimst, tad jāpērk degviela, lai ielietu mašīnā, lai viņus aizvestu pie ārsta. Nu un pēc tam nāk pārtika.” Tika minētas arī atbildes: **J(20)** „Kad nav par ko citu vairs runāt, tad var uzplēst kādu joku par naudu.”, **P(14)** „Pēc tam, kad es saņemu pensiju. Tikai tad.”

Nauda kā sarunu temats populārāka ir jauniešu sabiedrībā. Taču **vidējs un vecākas** paaudzes informanti par to runā tikai akūtas nepieciešamības gadījumā. To daļēji var izskaidrot ar lielāku dzīves pieredzi, izdzīvotiem notikumiem, pārdzīvotām emocijām par kurām ir vērts dalīties. Kā arī noteikti ar atšķirīgu vērtību skalu.

Darba autorei pētījuma ietvaros bija svarīgi noskaidrot, **ja, informantiem būtu jāizveido sava vērtību skala, kādas vērtības viņi tajā iekļautu un kādā secībā. Kā arī, kādu vietu viņi šai skalā atvēlētu naudai**. Analizējot informantu sniegtās atbildes, var secināt, ka **jaunākās un vidējās paaudzes** informantu vērtību skalā, pirmajā vietā dominē ģimene. **J(19)** „Nu, kā pirmais ir ģimene, vairāk kā skaidrs. Tas primārais, tas pārējais jau pakārtots. Nauda! Nu, kaut kāda ... trešā vai ceturtā, jā. Tikai kā līdzeklis, lai to visu uzturētu un vairāk. Tas ir līdzeklis.”, **V(5)** „Ģimene pirmajā vietā, nu tad, laikam pēc tam veselība. Naudai! Tā būtu, laikam kaut kāda nu otrā vietā. Nu principā tā dalītu otro vietu ar veselību. Ja nav naudas, tad jau nebūs tas viss, būs grūti ar to veselību.” Savukārt **vecākās paaudzes** informanti vērtību skalā pirmajā vietā ierindotu veselību, bet kā otrā vērtību skalā būtu nauda. **V(18)** „Pirmajā vietā, tur bez domāšanas – veselība, visiem, visiem savējiem. Nauda ir otrā. Nu tad teiksim, to es arī zinu. Man meita ar asins vēzi saslima un tad es arī. Ā! Arī jutu, ka naudai, ka varēja dot, cik vajag, lai atveseļotos.”, **P(16)** „Nu, droši vien jau veselība, tad lauki, tehnika. Veselība būs, ja būs nauda. Ja, nauda ir, tad ir viss.” Pēc **jaunākās paaudzes** informantu viedokļiem, pēc tam vērtību skalā galvenokārt atrastos veselība un nauda galvenokārt atrastos pa vidu vai pēdējā vietā. Taču informantu vidū izskanēja arī tādas atbildes, ka naudu būtu pirmajā vietā. **J(12)** „Veselība, ģimene, lai būtu

mīlīga. Nauda! Īstenībā jau pirmajā vietā, jo bez naudas jau nekā. Veselību jau tu ar nedabūsi bez naudas.”, **J(9)** „Pirmajā vietā būtu pārticībai, otrajā vietā būtu sanāk rēķini, visi maksājumi, trešajā vietā būtu apģērbi. Man liekas, ka nauda būtu pirmajā vietā. Bez naudas viss iespējama, ko ar rokām var izdarīt, darbs. Otrajā – veselība, trešajā vietā darbs.” Taču **vidējās paaudzes** informantu vērtību skalā veselība tiktu ievietota vai nu skalas sākumā vai, pat kā otrā aiz ģimenes. Informanti min, ka nauda atrastos vērtību skalas apakšā. **V(3)** „Vispirms noteikti garīgās vērtības. Nauda katrā gadījumā nebūtu no pirmajiem, primārajiem, ja.” Arī **vecākās paaudzes** informantu viedokļi pierāda to, ka nauda viņu vērtību skalā neatrastos skalas augšā. **P(1)** „...! Nauda man būtu kaut kur pa vidu. Es nekad neliktu pirmajā vietā naudu. Pirmajā vietā būtu veselība, satiecība, ģimene, attiecības kolektīvā, ja. Nauda kaut kur, tas ir tāds, ja tev nebūs labas attiecības, tad tev nebūs ne draugi, ne ģimenes, tad tai naudai nav nekāda vērtība vairāk.” Savukārt ģimeni un bērnus vērtību skalā ierindotu gan sākumā, gan, pa vidu, vai pat beigās. **P(9)** „Pirmajā vietā jau, lai var izdzīvot. Nu, lai izdzīvotu, lai ir apģērbi, lai nav pliks kā muļķis. Ģimene būtu pirmajā vietā, veselība. Ko es vairs vecumā vispārībā ar naudu. Nauda jau visa pamatā ir. Nu, jā, bet tā viņš ir.”. Proti vērtību skalā tiek ierindotas arī tādas vērtības kā satiecība, darbs, labklājība, mīlestība, draugi, izglītība, māksla u.tml.

Vērtības sabiedrības locekļiem nodrošina vispārīgās vadlīnijas tajā, kas viņu sabiedrībā tiek uzskatīts par svarīgu. Konkrētajiem informantiem šīs svarīgākās vērtības ir ģimene, veselība un tikai tad nauda.

Kā viens no svarīgākajiem jautājumiem ir jautājums, **vai informantu dzīves laikā ir mainījušies uzskati par naudu kā vērtību un kas tos ir mainījis. Jaunākās un vidējās paaudzes** informanti uzskata, ka viņiem ir mainījušies uzskati par naudu kā vērtību. **J(6)** „Jā, ir mainījušies uzskati. Kādreiz man likās, ka nauda nav tik svarīga, bet tagad, kad esmu vecāka, pati strādāju un pelnu naudu. Naudai tomēr ir liela nozīme.”, **V(2)** „Jā, ... kādreiz es domāju, nu jā, par naudu nevar nopirkt veselību.... Tagad jā, ja tev ir nauda, tu vari sev kaut kādu tur vajadzīgu, neatliekamu operāciju, tas maksā. Nu ir vajadzīga nauda. Kaut vai zobārsts. Bieži vien neapmeklē, tāpēc, ka tas dārgi maksā. Jā, tas mainījies. Kādreiz domāju, būdama bērns jaunībā – nē par naudu nevar ne mīlestību, ne tur draudzību, neko. Ne veselību.”, **V(6)** „Jā, ir mainījušies. Kādreiz es domāju, kad nauda vairāk vajag. Tagad es saprotu, dzīvoju pieticīgāk un, ka viņa nav pati svarīgākā.” Arī **vecākās paaudzes** informantu vidū bija informanti, kuri uzskata, ka ir mainījušies viņu uzskati dzīves laikā par naudu kā vērtību. Uzskatu maiņu ir ietekmējuši dažādi faktori, piemēram, naudai vērtība mainījies, reformu maiņa, mainījies iekārta no Padomju Savienības uz brīvo Latviju, iepriekšējā iekārtā naudai nebija tik liela nozīmē, kā šajā iekārtā, šodien nauda ir primārais un tā ir vajadzīga obligāti, lai dzīvotu labi u.tml. **P(14)** „Man mainījās tad vērtība, kad es saņēmu pirmo algu. Tad es sapratu, ka tā nauda ir paša spēkiem nopelnīta. A, līdz tam vecāki man kā saka deva naudu. Nu, kā visiem.” Starp paaudzēm tika arī izteikti viedokļi, ka dzīves laikā nav mainījušies uzskati. **V(3)** „Būtībā nē. Nauda ir priekš tā, lai cilvēks varētu normāli dzīvot. Nevis jādzīvo tāpēc, lai tev būtu nauda.” Taču starp paaudžu informantiem tika izteikti arī tādi viedokļi, kuros informanti nebija īsti pārliecināti par to, vai viņu uzskati ir mainījušies. **J(8)** „Nu, it kā laikam. Es laikam esmu sapratusi to, ka nauda īstenībā ir diezgan svarīga dzīvē.”, **P(5)** „Kā tad, lai atbild. Kādreiz jau tā nauda bija ļoti maz, bet tagad nesūdzos man pietiek.”

Aptaujājot informantus, var secināt, ka naudas kā vērtības izpratne cilvēka dzīvē mainās divās situācijās. Visām informantu vecuma kategorijām naudas vērtība mainījās uzsākot patstāvīgi dzīvot un pelnīt, kad no bezrūpīgās bērnības, kad nauda nav vispār vērtība, cilvēks pieaug un apzinās patieso naudas vērtību un tās cenu. Kā otra situācija ir jāmin informantu attieksmes maiņa pret naudu tajā brīdī, kad pati nauda zaudē savu vērtību (naudas reformas). Bet bez iepriekšminētā jāņem vērā arī jaunu interešu rašanās un jaunu grupu veidošanās, kas izmaina cilvēka uzskatus par vērtībām. Pēc P. Štoppkas aprakstītajiem uzskatiem, indivīds sāk pieņemt par vērtību konkrētās grupas vērtību sistēmu.

Intervijas nobeigumā darba autore pētījuma ietvaros vēlējās uzzināt, **informantu domas, vai paaudzēm uzskati par naudu kā vērtību ir atšķirīgi un kāpēc**. Pēc atbilžu apkopošanas, var secināt, ka **visu paaudžu** informanti piekrīt, ka paaudzēm uzskati par naudu kā vērtību ir atšķirīgi. **J(11)** „Jā. Nu, pirmkārt, ka katrai paaudzei kā tādai ir savi uzskati. Un laiks mainās un iet uz priekšu. Es domāju, ja vecākās paaudzes naudai piešķir lielāku vērtību tādā ziņā, kad viņiem viņa nav svarīga, cik apjomā kā līdzeklis, lai saglabātos. Bet jaunieši, to naudu, tādā ziņā viņiem viņa ir svarīga kā vērtība kā tāda, ka viņiem viņu vajag. Bet viņi, tāpat kā es, tērē uz vella paraušanu bez seguma. Viņiem nav seguma šai vērtībai.”, **V(1)** „Protams, ka ir atšķirīgi. Tāpēc, ka esam dažādās paaudzēs auguši. Vecākie cilvēki, kas, dzīvojuši lielā trūkumā, ir pieticīgāki, un jaunie ir izšķērdīgāki. Un mēs pa vidu kā pa vidu – gan, gan.”, **P(3)** „Neapšaubāmi ir atšķirīgi, jā. Jaunieši pret naudu izturas vieglprātīgāk. Jaunieši neprot kaut kādas rezerves sev atstāt. Iztērē visu, kas viņiem ir un tad, kad rodas kaut kādas situācijas, tad viņi meklē, kur aizņemties. Vecāki cilvēki zina, kad jebkurā laikā var gadīties kaut kas neparedzēts, piemēram, slimība vai vēl kaut kāda nelaime. Un tādējādi nauda ir vajadzīga. Labi, ja viņa ir pie rokas.”, **P(6)** „Nu, jā ir atšķirīgi. Jo tagadējā paaudze var ļoti daudz braukāt, ceļot un mācīties. Un viņiem arī naudai ir, man liekas, cita vērtība.”, **P(14)** „Tas ir tāpēc, ka mums mainās politiskais stāvoklis. Agrāk varbūt tai naudai nebija tāda liela nozīme, tas bija sociālismā. A kapitālismā tomēr naudai ir pieaugusi vērtība ..., jā.” Informanti savos viedokļos pauž, kāpēc uzskati ir atšķirīgi, piemēram, tādēļ, ka **vecākiem** cilvēkiem tā pieredze ir lielāka, gan ar naudu, gan ar citām sadzīves situācijām, atšķirīgas intereses, viņi uzskata, ka nauda ir jākrāj, bet **jaunākā** naudu tērē, vajadzības ir vairāk u.tml. **J(17)** „Nu, jā. Vecākiem cilvēkiem tā nauda nav vajadzīga tik daudz vairāk. Cik novērots! Jauniem, to naudu vairāk vajag. Jauniešiem tā nauda ir vērtīgāka, svarīgāka nekā vecākiem cilvēkiem.” Tika izteikti arī nepārlicinoši viedokļi, kur informanti nemācēja īsti pateikt, vai paaudzēm uzskati par naudu kā vērtību ir atšķirīgi. **V(16)** „Es nezinu par paaudzēm. Visādi jau ir. Vecie tāpatās ir notriecēji bezjēdzīgi. Tāpat arī jaunie arī ir. Jaunie ir gudri, kas zina, ko dara. Man liekas, ka paaudzēm nē. Man liekas, kā kurš. Nu, es nezinu, vai vecie būtu gudrāki par jauniem, vai otrādi. I tur i tādi, i tur ir tādi, kas domā un nedomā.” Informanti kā atšķirības min, ka **jaunie** dzīvo tikai vienai dienai, vecāki cilvēki padomā vai viņiem būs rītdienai nauda. Tas ir atkarīgs, kā katram tā nauda nāk. Citi to skaidro ar situācijas maiņu, kā arī ar savādāku audzināšanu. Tika minēta arī atbilde: **P(19)** „Ir atšķirība tomēr ir jā. Mēs esam citā režīmā dzīvojuši un auguši, un strādājuši. Tagad mainoties tam visam. Tā ir paaudžu nesaderība un tas ir tīri normāli, tā tam jābūt ir.”

Daudzi nopietni faktori maina paaudžu uzskatus par naudu kā vērtību – valsts iekārta, labklājības līmenis, politiskās norises, ģimenes apstākļi un individuālā personīgā pieredze. Tāpēc neviena paaudze arī laika progresijā nebūs ar vienādiem uzskatiem par naudu kā vērtību. Sabiedrības attīstība turpinās un līdz ar to sociālo pārmaiņu process, pēc Štoppkas apgalvojumiem, ir neizbēgams un to sekas un ietekme ir neprognozējamas. Katram aspektam ir savi plusi un mīnusi. Jāveic daudzi konkrēti, preventīvi pasākumi **jaunāko paaudžu** audzināšanā, ar mērķi palielināt pārmaiņu pozitīvās sekas un mazināt negatīvās.

SECINĀJUMI

Izstrādājot bakalaura darbu, autore secina:

- Vērtības sabiedrības locekļiem nodrošina vispārīgās vadlīnijas tajā, kas viņu sabiedrībā tiek uzskatīts par svarīgu. Vērtības veido cilvēku uzvedību un tādējādi ietekmē veselu sabiedrību sociālos, ekonomiskos un politiskos procesus. Cilvēka vērtību veidošanās, uzskatu maiņa ir process, kas notiek visā cilvēka dzīves garumā;
- Nauda ir, pirmkārt, maiņas līdzeklis, otrkārt, vērtības mērs. Nauda virtuāli var iegūt sevišķu vērtību tādēļ, ka būdama universāls maiņas līdzeklis, var tikt iemainīta pret kaut ko, tā palielina indivīda brīvības zonu un paplašina iespēju diapazonu, kā arī integrējas ar varu. Kopš nauda ir socioloģisks fenomens jeb cilvēku mijiedarbības forma, tā ietekmē mijiedarbību starp indivīdiem;

- Sociālās pārmaiņas ir pārvērtības sabiedrības struktūrā, kultūrā, institūtos, cilvēku domāšanā un rīcībā. Laikam mainoties, mainās paaudzes, kā arī mainās cilvēku uzskati par vērtībām;

Salīdzinot 3 dažādu paaudžu pārstāvju uzskatus par naudu kā vērtību, var secināt, ka

Kopīgais:

- Visu triju paaudžu informanti naudas nozīmi sāk izprast tajā brīdī, kad pāriet uz patstāvīgā sociālās komunikācijas un mijiedarbības vidē, t.i., sāk veidot patstāvīgu, finansiāli neatkarīgu dzīvi;
- Informantu vidū visās paaudzēs dzīves svarīgākie mērķi, kas prasa naudas līdzekļus, saistās ar pamatvajadzību apmierināšanu (piemēram, mājoklis, tā iekārtošana u.tml.). Informanti tiecas arī pēc tādām vērtībām, kas attīsta paša cilvēka personību, paplašinot tā zināšanas un pasaules skatījumu, vērstas uz līdzcilvēkiem (ceļošana, kā arī mīlestība, ģimene). Pēdējo sasniegšanai naudai ir pakārtota nozīme;
- Visu trīs paaudžu informanti atzina, ka viņi viennozīmīgi nevarētu iedomāties savu dzīvi bez naudas un atzīst, ka tā ir viņu vērtību skalā;
- Nauda visu paaudžu informantu vidū nav dominējošā vērtība.

Atšķirīgais:

- Jaunākā paaudze nosauca – ģimeni, veselību un tikai tad naudu. Vecākā paaudze nosauca – veselību, bet kā otro vērtību naudu. Proti, tika nosauktas arī tādas vērtības kā satiecība, darbs, labklājība, mīlestība, draugi, izglītība, māksla u.tml. Informantu vidū labas attiecības ar apkārtējiem ir svarīgāka vērtība par naudu;
- No empīriskajiem datiem izriet, ka visbūtiskāk atšķiras vecākās un jaunākās paaudzes uzskati par naudu kā vērtību. Vecākās paaudzes informantiem pirmā nopietnā, patstāvīgā saskarsme ar naudu notika daudz agrāk nekā jaunākās paaudzes informantiem, to viennozīmīgi var izskaidrot ar atšķirīgiem sociālekonomiskajiem apstākļiem, kuros informanti uzauguši. Viņiem ir dažādas dzīves pieredzes, vajadzības un mērķi dzīvē;
- Vidējās paaudzes informantiem uzskati dažos aspektos par naudu kā vērtību sakrīt ar jaunāko paaudzi, dažkārt - ar vecākās paaudzes uzskatiem. Tas izskaidrojams ar to, ka vidējai paaudzei bieži nākas meklēt kompromisu gan ar jaunāko paaudzi, gan ar vecāko paaudzi;
- Paaudžu uzskatu atšķirību ietekmē daudzi nopietni faktori: valsts iekārta, labklājības līmenis, politiskās norises, ģimenes apstākļi un individuālā personīgā pieredze;
- Balstoties uz empīriskajā pētījumā iegūtajiem datiem, tiek izvirzītas divas hipotēzes:
 - Visu paaudžu pārstāvji atzīst, ka nauda ir vērtība, bet nevienai paaudzei tā nav dominējošā vērtība;
 - Viskrasāk atšķiras jaunākās un vecākās paaudzes uzskati par naudu kā vērtību.

Izmantoto literatūras avotu saraksts

1. Bruce Ravelli, Michelle Webber. (2010) Exploring sociology A Canadian Perspective, Pearson Canada Inc., Toronto Ontario, 650 p.
2. Geoffrey Ingham, Christ's College. (1998) On the Underdevelopment of the 'Sociology of Money'. Cambridge CB2 3BU, United Kingdom, Scandinavian Sociological Association, 18 p.
3. Stepčenko A. (2000) Nauda. Dzīvesstils. Identitāte. Veltījums Georgam Zimmelam - dzīves filosofam un sociologam "Naudas filosofijas" (1900) simtajā gadadienā. Rīga: Latvijas Universitāte, 220 lpp.
4. Штомпка П. (2005) Социология. Анализ современного общества. Москва: Логос, 664 с.
5. Volkovs V. (2007) Socioloģijas teorijas: XIX gadsimts - XX gadsimta sākums. Lekciju kurss. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds "Saule", 204 lpp.

ZĪMOLA MAIŅA ORGANIZĀCIJĀ: IEGUVUMI UN ZAUDĒJUMI

CHANGE OF THE ORGANIZATION BRAND: GAINS AND LOSSES

Līga Ramone, Bc. sc.soc., liga.ramone@inbox.lv
Laima Barisa, Mg.sc.soc., Laima.Barisa@llu.lv

Abstract. Every organization experience changes. It is necessary for any organization for continuing the improvement process, gaining greater success as well as expanding operations. The author of this bachelor thesis examines the changes related to brand switching in banks. The brand changing in banks has changed the experience of their customer concepts regarding particular bank, as well as, obviously these changes have affected the banking business and its reputation. The author explains the banks' customer and employees' views on the re-branding gains and losses. The aim of the study is to clarify re-branding gains and losses in JSC „SEB bank”, JSC „Swedbank” and JSC „Citadele banka”.

Keywords: organization, banks, brand, changes.

Ievads

Cilvēku lielākā dzīves daļa ir saistīta ar organizācijām. Organizācijas pēc to rakstura ir dažādas, tomēr katrai organizācijai ir būtiski, lai tā spētu izpildīt savas funkcijas un sasniegtu noteiktus rezultātus sabiedrībā. Lai organizācijas sasniegtu izvirzītos mērķus, tām ir jādarbojas mērķtiecīgi un efektīvi, ar tendenci apmierināt ne tikai savas vēlmes, bet arī klientu vajadzības. Cilvēkam, izmantojot pakalpojumus, ko piedāvā noteikta organizācija, izveidojas individuālā pieredze par to. Šī pieredze iekļauj organizācijas darbības lauku, pakalpojumu kvalitāti, kā arī komunikāciju ar klientiem. Līdz ar to konkrētās organizācijas logo, sauklis, nosaukums, arī nostāsti ir atpazīstamības zīmols, kas iemieso šo pieredzi un veido priekšstatu par konkrēto organizāciju. Organizācijām ir būtiski iegūt klientus, kas būtu tām uzticīgi un izmantotu to pakalpojumus un dažādos piedāvājumus. Tāpēc ir svarīgi, lai klienti izprastu organizācijas darbības jēgu, nozīmīgumu, kā arī spētu to atpazīt. Tieši organizācijas zīmols, kas ir vizualizētā veidā radīts nosaukums, iemieso pieredzi, kas cilvēkiem veidojas saskarsmē ar organizāciju. Pēc būtības zīmols ir kopējā sensorā pieredze, kas klientam ir radusies no jebkāda veida saskares ar kompāniju un tās produktu vai pakalpojumu. (Hammonds Dž., 2008) Lai gan nav viennozīmīga zīmola definējuma, jo dažādi autori to definē atšķirīgi, taču vairums definīciju sevī iekļauj pieredzi, kas cilvēkiem rodas saskarsmē ar zīmolu. Zīmols ir mūsdienu fenomēns, ko, iespējams, cilvēki neapzinās, taču patur tos prātā, lai arī uztver kā nenozīmīgu un cilvēku dzīvi neietekmējošu faktoru. Lai zīmols gūtu atpazīstamību un iemantotu cilvēku uzticēšanos, kā arī prezentētu savas vērtības, tam ir jābūt viegli uztveramam un saprotamam. Zīmolam ir liela loma, jo tas ilgstošā laika posmā ir iesakņojies cilvēku prātos gan vizuāli, gan audiāli, tādējādi veidojot priekšstatu par konkrēto organizāciju. Ikvienu organizāciju skar pārmaiņas. Tās ir nepieciešamas, lai organizācija turpinātu pilnveidošanās procesu, gūstot lielākus panākumus, kā arī paplašinātu savu darbību. Pārmaiņas var būt būtiskas un radušās ārēju vai iekšēju apstākļu ietekmē, kā arī mazsvarīgas, kas saistās ar ikdienā organizācijai nenozīmīgu jautājumu risināšanu. Zīmola maiņa jeb rebrandings atspoguļo uzņēmuma attīstību un to, ka pārmaiņas tiek veiktas, lai sasniegtu noteiktus mērķus, kā arī pielāgotos jaunajām tendencēm. Zīmola maiņa notiek dažādu iemeslu dēļ, piemēram, uzņēmuma pārpirkšanas, pārdošanas, apvienošanās rezultātā, kā arī konkurences ietekmē, lai atbilstu jauniem, mainīgiem apstākļiem. Zīmoli tiek izmantoti dažādās sfērās. No visām organizācijām, kas maina zīmolus, autore nolēma pētīt zīmola maiņu bankās, kas Latvijā ir aktualizējusies. Bankas, kuru specifika saistās ar pakalpojumu sniegšanu, izmanto zīmolus, kurus dažkārt nākas mainīt, pārvērtējot savas darbības neveiksmes, meklējot jaunus sadarbības partnerus, būtiski mainot organizācijas darbību, veidojot lielāku konkurētspēju vai kādu citu iemeslu dēļ. Arī Latvijā ir bankas, kuras bija spiestas mainīt savu zīmolu ārējo apstākļu ietekmē, tāpēc autore **noskaidro** zīmola maiņas ieguvumus un zaudējumus trīs Latvijas

bankās, kas veica zīmola maiņas pasākumus: AS „SEB banka”, AS „Swedbank” un AS „Citadele banka”, to, kā uz zīmolu maiņu reagē sabiedrība un kā zīmola maiņu izjūt konkrētā organizācija.

Pētījuma objekts: Banku klienti un darbinieki.

Hipotēze: Organizāciju klienti par nozīmīgāko zīmola maiņas ieguvumu uzskata vienotā zīmola izveidi visā Eiropā un kā galveno zaudējumu uzsver papildus naudas izlietojumu par zīmola maiņu.

Pētījuma metodes

Lai noskaidrotu banku klientu un darbinieku viedokli par zīmola maiņu organizācijā, tās ieguvumiem un zaudējumiem, kā arī, lai pārbaudītu hipotēzi, ir izmantota gan kvantitatīvā pieeja, gan arī kvalitatīvā pieeja socioloģijā. Kvantitatīvās pieejas datu iegūšanas instruments ir anketa, savukārt kvalitatīvās pieejas datu iegūšanas instruments - strukturētā intervija. Lai izvēlētos respondentus, pielietota nevarbūtīgā izlase pēc pieejamības principa.

Pētījumā tika iesaistīti ne tikai banku klienti (n=130), bet arī AS „SEB banka”, AS „Swedbank” un AS „Citadele banka” darbinieki (5), kas vistiešākajā mērā ir saistīti ar zīmola maiņas procesu. Darbinieku atlasei izmantota mērķtiecīgā izlase. Lai uzzinātu banku darbinieku viedokli par zīmola maiņu, tika izmantota strukturētā intervija. Autore darbiniekiem uzdeva līdzīgus jautājumus kā banku klientiem, lai varētu salīdzināt gan banku klientu, gan darbinieku viedokli par zīmola maiņas ieguvumiem un zaudējumiem. Tika veiktas divas personīgās un trīs attālinātās intervijas. (Ievads pētniecībā, 2011)

Pētījuma rezultāti

Sabiedrībā notiek pārmaiņas – dažkārt negaidītas, kas izmaina visu sociālo grupu dzīves, dažkārt tās ir tik nenozīmīgas, ka ir pat grūti pamanīt. Tomēr tās pastāv, un jebkurai sabiedrībai vēsturē ir bijušas pārmaiņas. (Волков Ю., 2005:) Pārmaiņas notiek ik dienu, tās ir neizbēgamas, jo tās veicina attīstību un jauninājumus. Arī Latvijā nozīmīgas bankas – AS „Hansabanka”, AS „SEB Unibanka” un AS „Parex banka” - ir skārušas pārmaiņas – to zīmoli ir mainīti. Zīmolu maiņa ir ietekmējusi Latvijas iedzīvotājus, jo radusies un nostiprinājusies pieredze ir mainīta. Cilvēkiem ir jāpieņem jaunais zīmols, un jāsaista tas ar noteiktu organizāciju, kas nenoliedzami rada apjukumu cilvēku prātos. Pētījums balstās uz pārmaiņu teoriju, jo tā vislabāk spēj izskaidrot organizāciju zīmolu maiņu, kā arī tā skaidro dažādus cēloņus, kāpēc pārmaiņas notiek. Pārmaiņu teorija definē arī dažādus veidus, kā sabiedrība pretojas un cīnās ar pārmaiņām, jo ikviena sabiedrība ir līdzsvarota un pārmaiņas sabiedrībā rada stresu un neziņu, kā rīkoties tālāk.

Vispirms tika noskaidrots, vai respondenti vispār **pievērš uzmanību organizāciju zīmoliem**. Lielākā daļa respondentu – 90 pievērš uzmanību organizāciju zīmoliem, savukārt 40 respondentu - nepievērš uzmanību organizāciju zīmoliem. Autore secina, ka respondentiem ir nozīmīgi organizāciju zīmoli, jo ikdienā izmanto organizāciju sniegtos pakalpojumus, tādējādi veidojot pieredzi, kas katram indivīdam rodas saskarsmē ar organizāciju. Šāda tendence raksturojas arī ar to, ka tieši zīmoli veido organizācijas tēlu un atpazīstamību, tādējādi gūstot klientu uzticēšanos.

Organizācijas zīmolus veido dažādu apstākļu pēc. Līdz ar to respondentiem tika uzdots jautājums, **kāpēc, viņuprāt, organizācijas veido zīmolus**. Izvirzītie apgalvojumi par zīmolu veidošanu balstās uz teorijā ietvertajiem zīmola raksturlielumiem. Lielākā daļa aptaujāto respondentu - 67,7%, kā vienu no diviem būtiskākajiem organizāciju zīmolu veidošanas iemesliem min to, ka organizācijas veido zīmolus, lai iegūtu atpazīstamību. 60,8 % respondentu, kā otru svarīgāko iemeslu, kāpēc tiek veidoti zīmoli, uzsver to, ka zīmols tiek radīts, lai veidotu tēlu un iegūtu klientu uzticēšanos. Autore uzskata, ka zīmola veidošanas priekšnosacījumi lielā mērā saistās tieši ar atpazīstamības un tēla veidošanu, tādējādi radot klientu uzticēšanos. Visi intervētie banku darbinieki sacīja, ka ikvienai bankai svarīgs ir tās pozitīvais tēls. Līdz ar to var secināt, ka banku darbinieku un klientu starpā ir vienprātība par to, kāpēc organizācijas veido zīmolus. 31,5 % respondentu kā būtiskāko zīmola veidošanas

iemeslu min to, ka zīmols tiek veidots, lai atšķirtos no citām organizācijām. Savukārt 20% respondentu uzskata, ka organizācijas veido zīmolus, lai radītu asociācijas par organizāciju un prezentētu savas vērtības. Autore secina, ka sava taisnība ir katram respondentam, jo zīmols ietver visus iepriekšminētos raksturlielumus, kas ir svarīgi zīmola veidošanā.

Autore pētījumā iekļāva jautājumu par **zīmola īpašībām**, kuras respondentiem bija jāsakārto pēc nozīmīguma, ko tie tām piešķir. Šis jautājums tika veidots pamatojoties uz teoriju, kas saistās ar zīmola būtību. Kā vissvarīgāko zīmola īpašību respondenti min to, ka zīmols rada asociācijas par iestādi, tās produktiem un pakalpojumiem. Arī AS „Swedbank” Bauskas filiāles vadītāja uzskata, ka svarīga zīmola īpašība ir „...*lai būtu visiem viena piederība un būtu asociācijas ieraugot logo, zīmolu.*” Respondenti uzskata, ka otra svarīgākā zīmola īpašība ir tā, ka tas piesaista klientus ar tā unikalitāti, drošību un uzticamību. Kā trešo svarīgāko īpašību respondenti min to, ka zīmols atklāj uzņēmuma/organizācijas vērtības un atbildību par tās klientiem. Savukārt kā vismazsvarīgākās zīmola īpašības respondenti uzsver tā cienīgumu, pazīstamību mērķa tirgū un to, ka zīmolam piemīt individualitāte – tas atšķir vienu produktu/pakalpojumu no citiem. Autore uzskata, ka pakalpojuma zīmolā, kas saistās tieši ar banku sektoru, nozīmīgas ir visas iepriekš minētās zīmola īpašības, jo, raugoties no klienta pozīcijām, zīmolam ir jāpauž visas iepriekš minētās īpašības, lai gūtu klientu atzinību un garantiju tam, ka organizācija tās klientiem piedāvā vislabāko.

Lielākā daļa respondentu aptaujas pirmajā jautājumā atbildēja, ka pievērs uzmanību organizāciju zīmoliem. Tāpēc bakalaura darba autore pētījumā iekļāva kontroljautājumu, **kuras bankas pēdējos gados ir mainījušas nosaukumu**. Lielākā daļa respondentu – 113, zina, ka AS „Swedbank” ir mainījusi nosaukumu, savukārt 90 respondenti atzīmēja, ka AS „SEB banka” ir mainījusi nosaukumu un 88 respondenti zina sacīt, ka arī AS „Citadele banka” ir ieguvusi jaunu nosaukumu. Vairāki respondenti, kā tiem zināmās bankas, kuras pēdējos gados ir mainījušas nosaukumu, atzīmēja visas minētās bankas, kā arī 9 aptaujātie ir informēti par to, ka „DnB NORD” ir mainījusi zīmolu uz „DNB”. Šāda tendence liecina par banku klientu informētību saistībā ar jaunumiem banku sektorā. Autore secina, ka kopumā aptaujātie respondenti ir informēti par notikumiem banku sektorā un bija patiesi savās atbildēs uz anketas pirmo jautājumu. Autoresprāt, lielākā daļa respondentu kā vienu no zināmākajām bankām, kas ir mainījusi nosaukumu, min AS „Swedbank”, jo tās nosaukums tika mainīts no tik ļoti cilvēku iecienītā zīmola „Hansabanka”, kas klientos radīja izbrīnu par šādu soli. Arī AS „Swedbank” Bauskas filiāles vadītāja A. Cirvele saka, ka „...*klienti ir pieņēmuši zīmolu, lai gan daļa sarunvalodā sauc par Hansabanku.*” Savukārt, tā kā AS „SEB banka” zīmolu mainīja vairāku gadu garumā, cilvēki šīs pārmaiņas tik ļoti neievēroja, jo „SEB” kopā ar „Unibanku” banku tirgū dominēja ilgāku laiku un cilvēki pie tā jau bija pieraduši. Arī par AS „Citadele banka” zīmola maiņu respondenti ir pietiekoši informēti. AS „Citadele banka” nosaukuma maiņa, autoresprāt, ir bijusi viena no visvairāk medijos apspriestajām pārmaiņām banku sektorā.

Respondentiem tika uzdots jautājums, **vai, viņuprāt, informācija par zīmola maiņu sabiedrībā bija pietiekoša**. Tikai 32 respondenti uzskata, ka informācija par zīmola maiņu bija pietiekoša. Autore spriež, ka, iespējams, respondenti vēlējās gūt lielāku ieskatu par to, kādas pārmaiņas būs līdz ar zīmola maiņu. Savukārt 51 respondentam ir grūti spriest par informācijas pietiekamību, iespējams, tāpēc, ka neinteresējas par to, kas notiek banku sektorā un zīmola maiņu neuzskata par nozīmīgu notikumu, kas spētu viņu ikdienā kaut ko mainīt, taču 47 respondenti uzskata, ka informācija par zīmola maiņu sabiedrībā nebija pietiekoša. Tomēr, kā liecina banku darbinieku viedokļi par zīmola maiņu, informācija par nosaukuma maiņu sabiedrībā bija pietiekoša. AS „Swedbank” Bauskas filiāles vadītāja A. Cirvele uzsver, ka „...*maiņa nenotika vienā dienā, bet gan pakāpeniski. Tas bija pietiekoši ilgs process. Klienti par to tika savlaicīgi informēti.*” Arī AS „Citadele banka” Rīgas filiāles Mārketinga komunikāciju vadītāja L. Draveniece par zīmola maiņas informētību sabiedrībā saka, ka „...*tas bija viens no galvenajiem uzdevumiem. Tika rakstītas vēstules katram personīgi. Stāstīts, ka nekas nemainās – interneta banka, noguldījumi. Mainās tikai vārds. Uzdevums bija saglabāt*

mieru – lai neviens neuztrauktos!” Arī AS „Citadele banka” Bauskas filiāles pārvaldnieks E. Urtāns sacīja, ka „...*klienti bija pietiekoši informēti. Klienti jau ļoti seko līdzīgi visiem notikumiem bankās.*” Ne vien AS „Swedbank” un AS „Citadele banka” tika pietiekoši informējušas klientus par pārmaiņām, bet arī AS „SEB banka”. Kā saka Iekšējās komunikācijas projektu vadītāja D.Kriķe: „...*mums nebija milzīga mārketinga kampaņa, ka mēs visos kanālos stāstām par to, bet mums bija PR kampaņa, ka mēs mainām zīmolu un ka tas ir uz labu. Caur darbiniekiem informācija nonāca pie klientiem. Klientiem stāstījām, ka tas ir uz labu un ka nav par ko satraukties. Maina tikai vārdu, bet tā ir tā pati banka!*” Kā liecina banku darbinieku teiktais, klienti bija pietiekoši informēti par zīmola maiņu bankās, bet lielākā daļa aptaujāto respondentu uzskata, ka informācija par zīmola maiņu sabiedrībā nebija pietiekoša. Autoresprāt, banku darbinieki darīja visu iespējamo, lai klientus informētu par zīmola maiņu, bet vai banku darbinieki meklēja atgriezenisko saiti, lai noskaidrotu, vai informācija par zīmola maiņu sabiedrībā bija pietiekoša? Iespējams, atgriezeniskās saites nemeklēšana radīja šādu situāciju, kuras rezultātā darbinieki uzskata, ka klienti par zīmola maiņu tika savlaicīgi informēti, savukārt klienti uzskata, ka nav bijuši pietiekoši informēti par zīmola maiņu bankās.

Ikvienam banku klientam zīmola maiņa ir radījusi kaut kādas emocijas. Bakalaura darba autore pētījumā noskaidro, kā **zīmola maiņu bankās vērtē to klienti**. 66 respondenti zīmola maiņu vērtē neitrāli. Autore uzskata, ka šāda pozīcija raksturojas ar to, ka zīmola maiņa tās klientus būtiski nav ietekmējusi. Savukārt 26 respondenti zīmola maiņu vērtē negatīvi. Autore to skaidro tā, ka klientiem ir grūti pierast pie banku jaunajiem nosaukumiem un zīmola maiņa tiem sagādā neērtības saistībā ar to, ka ir jāapgūst jaunās bankas vērtības. 20 respondentiem ir grūti novērtēt zīmola maiņu. Tikai 18 no aptaujātajiem respondentiem zīmola maiņa saistās ar pozitīvu vērtējumu. Savukārt visi intervētie banku darbinieki zīmola maiņu vērtē pozitīvi un uzskata, ka zīmola maiņa ir bijusi veiksmīga, vajadzīga un zīmola maiņu vērtē kā loģisku lēmumu, kas veikts pakāpeniski. Iespējams, šāda pārlicība banku darbiniekiem ir tāpēc, ka viņi ir konkrētās bankas pārstāvji un „bankas seja.” Autore pieļauj, ka gadījumā, ja viņus aptaujātu neformālā vidē, tad viņu personīgais viedoklis varētu būt nedaudz atšķirīgs.

Nenoliedzami, banku klientiem ir savs viedoklis par zīmola maiņas nepieciešamību. Līdz ar to nākamais jautājums atklāj, kā **zīmola maiņa bankās ir ietekmējusi tās klientus**. 56 respondenti uzskata, ka klientiem ir grūti pierast pie banku jaunajiem nosaukumiem. Trīs aptaujātie respondenti uzskata, ka zīmola maiņas ietekmē tieši vecāka gada gājuma cilvēkiem ir grūti pierast pie banku jaunajiem nosaukumiem, taču nevar apgalvot, ka pastāv sakarība starp cilvēka vecumu un spēju grūtāk pielāgoties bankas jaunajam zīmolam. Ar šādu apgalvojumu saistās arī tas, ka klientu pieredze ir mainīta, šādu viedokli izteica 27 respondenti. Savukārt 44 respondenti uzskata, ka zīmola maiņa banku klientus nav ietekmējusi, viss ir tā, kā bija pirms pārmaiņām. Šāds respondentu viedoklis sakrīt ar AS „SEB banka” Mārketinga komunikāciju vadītāja Ronalda Platkāja uzskatiem, ka „...*zīmola maiņa parasto privātpersonu nav ietekmējusi*”. Autore spriež, ka šāds aptaujāto respondentu viedoklis ir izveidojies, jo tagad ir pagājis zināms laiks kopš zīmola maiņas pasākumiem un cilvēki spēj novērtēt zīmola maiņas nepieciešamību, kā arī to, vai ir kādas būtiskas izmaiņas vai nē, savukārt R.Platkājis uzsver, ka zīmola maiņa ir tikai „...*devusi tādu pārlicību mūsu klientiem, ka mēs esam lielas, starptautiskas bankas sastāvdaļa.*” Arī AS „Citadele banka” Bauskas filiāles pārvaldnieks uzskata, ka „...*zīmola maiņa gan esošos, gan potenciālos klientus ir ietekmējusi tikai pozitīvi.*”

Respondentiem tika vaicāti **zīmola maiņas ietekmējošie faktori**. Respondentiem bija jāsarindo zīmola maiņas ietekmējošie faktori no vissvarīgākā līdz vismazsvarīgākajam iemeslam, kāpēc tiek mainīti zīmoli. Respondenti par vissvarīgāko zīmola maiņas ietekmējošo faktoru uzskata to, ka organizācijās zīmoli tiek mainīti īpašnieku maiņas rezultātā. Iespējams, šāds viedoklis saistās ar neseno AS „Citadele banka” zīmola maiņu, kad bankai tika mainīti īpašnieki. Arī otrais un trešais nozīmīgākais zīmola maiņas faktors, ka restrukturizācija,

organizācijas likvidācija un pārņemšanas draudi, kas saistās ar uzņēmuma pārpirkšanu, pārdošanu vai privatizāciju, autoresprāt, saistās tieši ar AS „Citadele banka” zīmola maiņu, kad strukturālo izmaiņu ietekmē tika mainīts organizācijas attīstības virziens un mērķi. Organizācijas maina zīmolu apvienojoties organizācijām, kā arī organizācijas attīstības ietekmē, šo faktoru respondenti pēc svarīguma ierindoja ceturtajā vietā. Kā nākamo svarīgāko zīmola maiņas iemeslu, respondenti uzsver jaunu konkurentu parādīšanos, kā arī vēlmi iekarot ārzemju tirgus. Kā uzsver AS „SEB banka” darbiniece, zīmola maiņa ir „...*papildus bonuss investoriem, ka esam nevis lokāla, bet starptautiska, liela organizācija!*”, tādējādi bankai sniedzot papildus ieguvumu, līdz ar zīmola maiņu. Arī ekonomiskā krīze ir par pamatu zīmola maiņai. Autoresprāt, šāda tendence, ka respondenti šo faktoru uzskata par vienu no sešiem svarīgākajiem zīmola maiņas iemesliem, raksturojas ar to, ka valsts ekonomiskais stāvoklis krīzes ietekmē pasliktinājās un izraisīja vienas no vadošākās bankas – AS „Parex banka” likvidāciju. Zīmola maiņu biznesa efektivizēšanas ietekmē respondenti ierindoja septītajā vietā pēc nozīmīguma. Kā astoto svarīgāko zīmola maiņas faktoru, aptaujātie respondenti uzskata mainīgos apstākļus, kuriem organizācijām ir jāpielāgojas. Nenoliedzami ārējie apstākļi ir par pamatu zīmola maiņai, jo tie ietekmē vēlamo mērķu īstenošanu un var kavēt attīstību. Devītais svarīgākais zīmola maiņas faktors, pēc respondentu domām, ir kompānijas finansiālie zaudējumi, kuru ietvaros nākas mainīt zīmolu. Bet, ja zīmolu nākas mainīt finansiālo zaudējumu dēļ, kur banka iegūs naudu, lai ieviestu tās izmaiņas un mainītu nosaukumu? Kā vismazsvarīgākos iemeslus, kāpēc organizācijās norisinās zīmola maiņa, respondenti uzsver šādus faktoros: organizācijas atrašanās vietas maiņas rezultātā un mēģinot izvairīties no vecā zīmola pretrunīgās reputācijas. Lai gan banku klienti uzskata, ka zīmola maiņa nenorisinās, lai izvairītos no vecā zīmola pretrunīgās reputācijas, AS „Citadele banka” Bauskas filiāles pārvaldnieks uzsvēra, ka „...*viens no zīmola maiņas iemesliem ir cerība, ka banku ar labiem aktīviem būs vieglāk pārdot*”. Tas liecina, ka banka, mainot zīmolu, mēģināja izvairīties no vecā zīmola pretrunīgās reputācijas. Autore uzskata, ka zīmolam, lai tas gūtu klientu uzticēšanos, ir jābūt atpazīstamam, kā arī nedrīkst klientos radīt šaubas par to, ka tas ir cienījams un respektabls zīmols.

Autores pētījuma mērķis ir noskaidrot zīmola maiņas ieguvumus un zaudējumus. Respondentiem tika vaicāts, ko, viņuprāt, **banka kā organizācija iegūst no zīmola maiņas**. Kā redzams 1. tabulā, lielākā daļa respondentu – 90, uzskata, ka bankas kā organizācijas zīmola maiņas nozīmīgākais ieguvums ir vienota bankas tēla Eiropā izveide, tādējādi zīmolam kļūstot atpazīstamam visiem klientiem. Arī AS „Swedbank” Bauskas filiāles vadītāja uzskata, ka: „...*ieguvums ir tas, ka „Swedbank” visā Baltijas jūras reģionā strādā ar vienotu darbību, ir vienots skats uz nākotni! Svarīgi ir, lai „Swedbank” visur būtu kā viens vesels.*” AS „SEB banka” Mārketinga komunikāciju vadītājs arī uzsver vienotā zīmola labās īpašības: „...*tagad ir daudz vieglāk arī iekšienē runāt par kaut kādām attīstībām, vērtībām, īpašībām, jo mēs pārstāvam vienu zīmolu. Mums vairs nav īsti tās atšķirības, nav dalījuma!*” Ar šo svarīgāko iemeslu saistās arī divi citi apgalvojumi, ko banka iegūst no zīmola maiņas. Kā uzskata 74 respondenti, zīmola maiņa veicina plašāku bankas klientu loka atpazīstamību, un 72 respondenti piekrīt tam, ka zīmola maiņa sekmē jaunas biznesa iespējas un jaunus sadarbības partnerus. AS „SEB banka” darbiniece sacīja, ka: „...*SEB grupa tā ir stabilitāte, starptautiska pieredze, ko mācīties vienam no otra. Tas palīdz arī mūsu klientiem!*” 62 respondenti uzskata, ka līdz ar zīmola maiņu tiek paplašināts darbības lauks. 47 respondenti uzskata, ka zīmola maiņa veido augstāku konkurētspēju, bet 45 aptaujātie uzskata, ka zīmola maiņa sniedz vēl izcilāku servisu, ko piedāvāt klientiem. Ikvienas bankas mērķis ir sniegt izcilu servisu tās klientiem, arī AS „Swedbank” Bauskas filiāles vadītāja, kā vienu no zīmola maiņas ieguvumiem uzsver labāka servisa sniegšanu klientiem, kas ir nozīmīgs faktors, lai banka strādātu efektīvi un gūtu uzticamību no klientiem. Arī AS „Citadele banka” Bauskas filiāles pārvaldnieks uzskata, ka uzticamība no klientiem un sadarbības partneriem ir ļoti būtiska. To pierāda arī apstākļi, ka AS „Citadele banka” tika novērtēta - „...*lielākais ieguvums un bankas darba novērtējums ir Valsts garantēto līdzekļu izmaksu Latvijas Krājbankas klientiem*”

uzticēšana „Citadelei””, kas liecina arī, ka AS „Citadele banka” pārvarēja grūtības un guva sabiedrības uzticēšanos. Banku darbinieku skatījumā zīmola maiņas ieguvumi ir dažādi, taču gan AS „SEB banka”, gan AS „Swedbank” lielākais ieguvumus ir vienotais zīmols, jo līdz ar zīmola maiņu šīs bankas ir lielu grupu sastāvā. Savukārt AS „Citadele banka” lielākais ieguvums, pēc AS „Citadele banka” Mārketinga komunikāciju vadītājas teiktā, ir, ka - „...klientu uzticamība iet uz augšu. Medijos mazāk parādījās negatīva informācija. Tīrs, jauns zīmols, kuru atliek parādīt ar ko tas ir labāks par citiem.”

1.tabula

Bankas zīmola maiņas ieguvumi (n=130)

	Apgalvojums	Piekrītu	Nepiekrītu	Grūti pateikt
1.	Tiek paplašināts darbības lauks	62	37	31
2.	Jaunas biznesa iespējas	72	23	35
3.	Starptautiskus sadarbības partnerus	72	19	39
4.	Vienotu bankas tēlu Eiropā, kas būtu atpazīstams visiem klientiem	90	20	20
5.	Plašāka klientu loka atpazīstamību	74	25	31
6.	Augstāku konkurētspēju	47	34	49
7.	Vēl izcilāku servisu, ko piedāvāt klientiem	45	39	46
8.	Cits (ierakstiet)	-	-	-

Pētījuma mērķis ir ne vien noskaidrot zīmola maiņas ieguvumus, bet arī zaudējumus. Respondentiem tika vaicāts, kādi ir **zīmola maiņas zaudējumi**. Lielākā daļa respondentu – 110, kā galveno zīmola maiņas zaudējumu uzsver papildus izmaksas, kuras organizācijām ir jāizlieto par zīmola maiņu. (sk. 2.tab.) AS „Citadele banka” darbiniece uzsver, ka „...vienmēr zīmola maiņa - tās būs investīcijas izmaksas!” Šādam uzskatam piekrīt arī AS „Citadele banka” Bauskas filiāles pārvaldnieks. AS „SEB banka” Mārketinga komunikāciju vadītājs R. Platkājis uzskata tāpat - „...jebkura zīmola maiņa – tās ir papildus investīcijas: gan komunikācijas, gan mārketinga.” Kā liecina masu medijos sniegtā informācija par zīmola maiņas iespējamajām izmaksām AS „Swedbank” Baltijas valstīs, tad tās kopumā sastādīja 10 milj. eiro. (Sāksies atvadas no Hansabankas. Sk.int.01.05.2012.) Var spriest, ka gan respondentu, gan banku darbinieku domas sakrīt ar realitāti un banku zīmola maiņa prasa lielus finansiālos līdzekļus. 77 respondenti piekrīt apgalvojumam, ka zīmola maiņa ir sarežģīta un laikietilpīga. Kā pierāda arī banku darbinieku viedokļi un teorija par zīmola maiņu – „...pārmaiņas nenorisinās vienā dienā”, tās ir pakāpeniskas. Arī šis jautājums respondentiem tika uzdots saistībā ar teoriju, kas apskatīta iepriekš. 75 respondenti uzskata, ka zīmola maiņa banku klientos rada neziņu un nesapratni par notiekošo un tālāko rīcību. Kā uzsver AS „Citadele banka” Bauskas filiāles pārvaldnieks, neziņā par bankas darbību ir ne vien klienti, bet arī bankas darbinieki, jo ir „...neskaidrības ar „Parex” vai no šīs bankas aktīviem varēs kaut ko atgūt, vai izdosies to pārdot.” 70 no aptaujātajiem piekrīt tam, ka zīmola maiņa rada problēmas klientiem atpazīt jauno zīmolu, kas saistās arī ar apjukumu cilvēku prātos, kam piekrīt 66 respondenti. Tikai 34 respondenti uzskata, ka zīmola maiņas zaudējums ir, ka radot kaut ko jaunu organizācija tiek publiski izsmieta, kamēr sabiedrība pierod pie jaunā zīmola. Šāda situācija raksturojas ar to, ka respondenti ar šādu situāciju nav saskārušies un zīmolus akceptējuši, neskatoties uz to, ka klientiem ir jāatzīst jaunas normas un vērtības, kā arī to pieredze tiek mainīta līdz ar zīmola maiņu, jo ir jāpierod pie jauna nosaukuma, kas, iespējams, tieši vecāka gada gājuma cilvēkiem rada neērtības. Pārmaiņas ir neizbēgamas un neprognozējamas, tās var tikt viegli pieņemtas, bet var būt arī gadījumi, kad šis risks, kas saistās ar jauna zīmola izveidi var neatmaksāties, šādam viedoklim piekrīt 62 respondenti. AS „SEB banka” darbiniece uzskata, ka „...vienmēr pastāv risks, kad nāk jauns zīmols, vārds – kā

to uztvers darbinieki, klienti.” Kopumā gan banku darbinieku, gan klientu uzskatos valda vienprātība par to, ka lielākais zīmola maiņas zaudējums ir lielās izmaksas, kā arī tas, ka zīmola maiņa ir sarežģīts un laikietilpīgs process.

2.tabula

Zīmola maiņas zaudējumi (n=130)

	Apgalvojums	Piekrītu	Nepiekrītu	Grūti pateikt
1.	Papildus izmaksas, kuras organizācijām ir jāizlieto par zīmola maiņu	110	11	9
2.	Zīmola maiņa ir sarežģīta un laikietilpīga	77	21	32
3.	Radot kaut ko jaunu organizācija tiek publiski izsmieta, kamēr sabiedrība pierod pie jaunā zīmola	34	52	44
4.	Banku klientos rada neziņu un nesapratni par notiekošo un tālāko rīcību	75	27	28
5.	Rada problēmas klientiem atpazīt jauno zīmolu	70	31	29
6.	Rada apjukumu cilvēku prātos	66	25	39
7.	Radusies un nostiprinājusies klientu pieredze ir mainīta	43	40	47
8.	Klientiem ir jāatzīst jaunas normas un vērtības, kā arī jārīkojas to ietvaros	56	45	29
9.	Tas ir risks, kas var arī neatmaksāties	62	29	39

Izmantoto literatūras avotu saraksts

1. Hammonds Dž. (2008) Tava biznesa zīmols. Rīga: Lietišķās informācijas dienests, 2008, 239 lpp.
2. Ievads pētniecībā: stratēģijas, dizaini, metodes. Sastādītāja K. Mārtinsone. Rīga: Raka, 2011, 284 lpp.
3. Волков Ю. Г. (2005) Социология. 2-ое издание. Москва: Феникс, 2005, 576 с.

STARPPAAUDŽU ATTIECĪBAS PAPLAŠINĀTĀ ĢIMENĒ

INTERGENERATIONAL RELATIONS IN EXTENDED FAMILY

Linda Vagale, Bc.sc.soc., Linda.Vagale@inbox.lv
Laima Barisa, Mg.sc.soc, Laima.Barisa@llu.lv

Abstract. When a new family is formed, people coming from two different backgrounds start their life together it creates pressure between the new couple and parents living in the extended family model. This can lead to arguments and even conflicts. Living in an extended family naturally creates a need to learn how to compromise and this becomes the key factor for peaceful living together. This ability is generally based on individual capabilities to realise and understand the importance of compromising and realisation that there are many other members of the family that hold their own views. The main aim of this report is to investigate and analyse the opinions of different generations of family members living in extended families, and their views on trans- generation relationships. The three main questions for analysing this family model are: What are the possible reasons behind the choice to live in an extended family; how do relationships develop and progress; what type, if any conflicts exist when living in an extended family? This research is based on two main methods, analyses of literature (studies on the subject) and field interviews. The report consists of four main chapters: Sociological research on generations, Studies of the role and meaning of the family in the field of sociology, Views on trans- generational relationships in the extended family in theories of sociology and the interpretation on relationships in the extended family from different generational representatives. In the theoretical chapter of the report the general view and sociology studies on trans- generational living in the extended family model are explored and analysed. In the practical/field research chapter, by way of interview, different generational representative's opinions on relationships in the extended family are revealed. The above is based on one to one interviews of nineteen different generational representatives from several extended families. The hypothesis of the report is as follows:

1. Extended family creation is due to the different economic, social and psychological conditions which can occur at any stage of family existence.
2. Intergenerational relations in extended family is formed on the principle of cooperation, which leads to a failure to dissent or even conflicts.

Key words: generation, intergenerational relations, the extended family.

Ievads

Cilvēkam piedzimstot, pirmā socializācija notiek viņa vecāku ģimenē. Taču tad, kad bērns ir izaudzis, ir jāveido pašam sava ģimene. Nereti kā atspēriena punkts tiek izvēlēta jaunās sievas vai vīra vecāku ģimene, kura ir kā balsts jaunās ģimenes izveidei. Šādi visbiežāk veidojas paplašinātās ģimenes. Paplašinātā ģimene ir tā, ko veido ne tikai māte, tēvs un viņu bērni, bet tajā kopā dzīvo vairāku paaudžu ģimenes locekļi.

Šāda ģimenes modeļa izveidei par iemeslu bieži vien ir ekonomiskie apstākļi. Jaunizveidotā ģimene vēl nespēj būt patstāvīga, tāpēc atbalsts tiek meklēts kādā no vecāku ģimenēm. Reizēm šāds ģimenes modelis izveidojas uz laiku, bet gadās, ka šādā modelī nodzīvo visu mūžu. Situācijas šāda ģimenes modeļa izveidei ir dažādas: ekonomiskie apstākļi, uzturamais vecāku saimniecības lielums, arī veselības stāvoklis un citi iemesli.

Kad jaunās ģimenes dibināšanai satiekas jaunieši no dažādām ģimenēm, tas ir pārbaudījums gan vecākiem, gan jaunajiem. Laika gaitā ģimenē parādās strīdi un pat konflikti. Rodas stereotipiski izteicieni, ka pie vienas plīts divas saimnieces nevar būt un tamlīdzīgi. Iemesli šādiem attiecību saasinājumiem ir dažādi. Piemēram, jaunajai sievietei ir mācīts citādi, bet vīramāte grib, lai notiek pēc viņas prāta. Protams, ir arī gadījumi, kad jaunā ģimene spēj ļoti labi pielāgoties, līdz ar to lieli konflikti nerodas. Šeit sava loma ir indivīdu raksturiem un ģimenes saišu stiprumam. Lai nerastos konflikti, svarīga ir lomu sadale ģimenē.

Dzīvojot paplašinātās ģimenes modelī, svarīgi ir mācēt rast kompromisu ar ģimenes locekļiem. Liela nozīme ir indivīda spējai apzināties un saprast, ka šajā ģimenē viņš nav vienīgais un katram ir jārēķinās ar citiem ģimenes locekļiem.

Darbā tiek pētītas savstarpējās attiecības paplašinātā ģimenē, tāpēc izvirzās virkne **pētniecisko jautājumu:**

1. Kādi apstākļi ietekmē lēmumu dzīvot paplašinātā ģimenē?
2. Kā tiek veidotas savstarpējās attiecības šādā ģimenē?
3. Vai un kādas problēmas rada dzīvošana paplašinātā ģimenē?

Pētījuma objekts:

Paplašinātās ģimenēs dzīvojoši pilngadīgi dažādu paaudžu pārstāvji.

Pētījuma priekšmets:

Starppaaudžu attiecības paplašinātā ģimenē.

Mērķis: Noskaidrot paplašinātās ģimenēs dzīvojošu dažādu paaudžu pārstāvju uzskatus par starppaaudžu attiecībām šādā ģimenē.

Pētījumā pielietotās metodes:

1. Literatūras analīze.
2. Strukturētās intervijas (kvalitatīvā pētniecības pieeja).

Rezultāti un diskusija

Paaudzes socioloģiskā izpratne. Paaudze ir objektu (cilvēku, dzīvnieku, augu, arī tehnoloģiju) kopa, kurus saista kopējs dzimšanas vai dzīves laiks. Piemēram, kādā dzimtā, sākot ar vecvecākiem, nākamā paaudze ir vecāki, tad bērni, kam seko mazbērni. Katra no šīm grupām ir viena paaudze. Šajā gadījumā kopīgā pazīme ir tā, ka katra nākamā paaudze ir iepriekšējās paaudzes bērni. Līdz ar to, var secināt, ka no vienas paaudzes nākamajām tiek nodoti arī uzskati un mācītas vērtības. Tas savukārt neizslēdz faktu, ka vienas paaudzes katrs indivīds var būt ar atšķirīgām pazīmēm. (Paaudze, Sk. int. 16.03.2011.) No tā var secināt, ka katra nākamā paaudze no iepriekšējās paņem saviem uzskatiem atbilstošāko un sev pieņemamo.

Paaudžu jautājumu sociālajās zinātnēs aktualizēja Karls Manheims (Mannheim), un viņa uzskatiem joprojām ir samērā liela ietekme. Ar paaudzi Manheims saprata laiktelpā izklaidētus indivīdus, kurus iespaido vieni un tie paši sociālie procesi. (Kaprans, Sk. int. 14.03.2011.)

Mūsdienu sabiedrībā no katras jaunas paaudzes tiek sagaidīts, ka tā kļūs sociāli neatkarīga un radīs sev neatkarīgas (autonomas) iezīmes. Piemēram, šobrīd redzot mūsdienu sabiedrības straujo attīstību, mēs jau tagad rēķināmies ar to, ka nākamās paaudzes ieviesīs vēl krasākas pārmaiņas apkārt notiekošajā. Pusaudžu un jaunības gadi šādā veidā ir kļuvuši par nemiera periodu. (Ritzer, 2007:1901 – IV) Problēma, ko šajā ziņā definēja Mannheim, bija, kā empīriskā paaudze kļūs par politisko paaudzi, kas tādējādi rada sociālo dinamiku. (Ritzer, 2007:1901 – IV) Tas ir kā tā paaudze, kura tiek audzināta pēc esošiem principiem, kļūst par tādu, kas ievieš savas pārmaiņas sabiedrībā.

Ģimene ir institūcija, kurā jēdzienam paaudze ir pamatnozīme: pēcnācēju radīšana. Lai gan paaudžu attīstība ģimenē radu rakstos šobrīd ir problemātiska, tomēr populācijas līmenis ir vienmērīgs: dzimšana vairāk vai mazāk notiek regulāri. No tā var secināt, ka notiek pakāpeniska paaudžu atjaunošanās un modernizācija. Tādā veidā nav iespējams pārtulkot ģimenes paaudzes, politiskās, vai ekonomiskās paaudzēs. Tiek apgalvots, ka politiskās inovācijas vai pretošanās tiek attīstītas paaudžu konfliktā starp vecākiem un bērniem. (Ritzer, 2007:1904 – IV)

Cita saistība, kas attiecas uz iemesla, kāpēc vecuma un paaudzes ietekmē attieksme pret pārkārtojumiem caur labklājību pat šodien ir relatīvi vienkārša. Jaunajiem, tas, ka vecāki tiek nodrošināti ar pensiju, atbrīvo no jebkādiem pienākumiem, ka viņiem būtu jāatbalsta materiāli viņu vecāki. Galvenokārt jaunieši var rēķināties ar vecvecāku atbalstu, tādos gadījumos viņi var arī no viņiem saņemt materiālu atbalstu. (Ritzer, 2007:1905 – IV)

Vecākiem un bērniem ir beznosacījuma mīlestība, kurā tie bērniem sniedz visu, kas nepieciešams neņemot neko pretī un sniedzot dāvinājumus, kad paši uzskata par nepieciešamu. (Ritzer, 2007:1905 – IV) Šādi vistiešākā veidā izpaužas ģimenes saistības. No

tā izriet, ka galvenā bioloģisko paaudžu nozīme ir rūpes par jaunākajām paaudzēm, audzināšana un to atbalsts.

Darba autore veiktajā pētījumā no iepriekš aprakstītā centīsies noskaidrot, ko paaudzes nodod viena otrai no paaudzes paaudzē un to vai vecākā paaudze ir balsts jaunākajām.

Ģimene socioloģijas skatījumā. Vienas indivīdu paaudzes, apvienojoties mazās grupās, veido nākamo. Šādus paaudžu salikumus socioloģijā un citās zinātnēs dēvē par ģimeni. Ģimene ir cilvēku grupa, kurā tās indivīdi ir savstarpēji tuvi radnieki un dzīvo kopā. Parasti ģimeni veido vecāki un viņu bērni, bet nereti ģimenē ir arī vecvecāki un citas personas. (Ģimene. Sk. int. 31.03.2011.)

Ģimenes būtība, formas un funkcijas. Mūsdienu sabiedrībā, ģimene ieņem vienu no galvenajām vietām tās sociālajā struktūrā. Tāpat kā visos laikos, tā ir galvenā forma cilvēku kopībā un posms attiecības starp indivīdu un sabiedrību. (Воробьев, 2005:254)

Savā būtībā **ģimene** ir **personu grupa**, kas tieši saistīta ar paaudžu savienojumiem, pilngadīgajiem locekļiem, kas uzņemas atbildību rūpējoties par bērniem. Vienu ģimeni ar otru kopā saista radniecības saites. Radniecības saites ir savienojums starp indivīdiem, kas noteikts, vai nu laulībā vai ar paaudžu līniju, kas savieno asins radniekus (māti, tēvu, vecvecākus, mazulus, un citus). (Giddens, 2008:207) Bieži vien izveidojas situācijas, kurās jaunizveidotā ģimene turpina dzīvot tuvu saviem vecākiem, līdz ar to uzturot ar viņiem ciešu saikni. Vecāki, brāļi, māsas un citi asins radnieki kļūst par radniekiem caur partneru laulībām. (Giddens, 2008:208) Darba pētnieciskajā daļā tiks skatītas attiecības, kas veidojas šo starppaaudžu kopdzīves rezultātā.

Indivīdiem veidojot ģimenes tās var iedalīt pēc dažādiem tiem jeb **formām**. Ģimenes attiecības vienmēr tiek atzītas kā plašāka radniecība grupās. (Giddens, 2008:208)

Pastāv dažādi varianti varas sadalījumam ģimenē. Veicot literatūras izpēti, autore secina, ka varas sadalījumu ģimenē ietekmē arī vecākās paaudzes. Pamatojoties uz dažādajām varas sadalījuma iespējām ģimenē, autore darba pētnieciskajā daļā noskaidros dažādu paaudžu viedokli ģimenē par to, kurš un kāpēc ieņem ģimenes galvas lomu. Būtībā tas ir atkarīgs no tā, kā tas bijis iepriekšējā ģimenē.

Starppaaudžu saites ir praktiski kritiskas un nozīmīgas cilvēka izdzīvošanai, katram bērnam nepieciešams, lai kāds par viņu rūpētos, vienalga, vai tie ir bioloģiskie vecāki, audžu vecāki, vai arī kāds cits, kas uzņemas atbildību agrīnajos gados. Tas nav negadījums, ka mūsu ģimenes tēls iekļauj starppaaudžu komponentus. (White, Klein, 1996:20) Rezultātā parādās faktors, ka lai notiktu pilnvērtīga ģimenes atražošanās, svarīgas ir starppaaudžu saites. Paplašinātā ģimenē šīs starppaaudžu saites ir ciešākas, jo vecvecāki ar saviem bērniem un mazbērniem katru dienu atrodas ciešā kontaktā.

Paplašinātas ģimenes raksturojums. Tipisks paplašinātās ģimenes piemērs ir, kad vienā māsaimniecībā mitinās, patstāvīgi dzīvo vīrs, viņa sieva, bērni un viens no laulātā pāra vecākiem. (Knox, Schacht, 1999:8) Svarīgi ir pieminēt faktu, ka visai bieži šāda ģimenes modeļa izveidei par iemeslu ir dažādi sociālie un ekonomiskie procesi. Ekonomiska nepieciešamība bieži veicina paplašinātu ģimeņu veidošanos, kas nozīmē resursu apvienošanu. Ja finansiālie resursi ir mazi, tad jaunieši ar viņu pašu bērniem vienojas par kopdzīvi ar vecākiem vienkārši, lai ietaupītu naudu. (Appelbaum, Chamblis, 1996:393)

Vairākām paaudzēm dzīvojot vienā māsaimniecībā, tās var labāk sadalīt savus ienākumus un izdevumus un viens otram vairāk var sniegt gan finansiālo, gan morālo atbalstu. Paplašinātās ģimenes izmanto lielāku klāstu preču un pakalpojumu ieskaitot bērnu aprūpi, mājas apkopi, personīgi padomi, aprūpe un emocionālais atbalsts. (Benokraitis, 1996:362) Pamatojoties uz minēto, darba autore savā pētījumā noskaidros, kā paaudzes savā starpā atbalsta viena otru.

Lielākā atšķirība starp paplašināto un nukleāro ģimeni ir tā, ka nukleārajā ģimenē katram indivīdam ir lielāka brīvība un pašnoteikšanās. Paplašinātās ģimenēs indivīda vajadzības, laulāto saikne tiek risināta lielākās grupās. Privātumu, piemēram, ir gandrīz neiespējami atrast. (Papenoe, 1971:362) Paplašinātās ģimenes patērē krietni vairāk preču un

pakalpojumu un, apvienojoties vairākām paaudzēm vienā mājsaimniecībā, gūst gan ekonomisku, gan morālu atbalstu.

Jebkurā ģimenes novērtējumā jāiekļauj paaudžu jautājums, kas ietekmē tā brīža situāciju.

Tas ir:

- **Attiecību modeļus.** Tie var būt atšķirības, konflikti, attiecību trīsstūri, saplūšana, vai iejaukšanās.
- **Emocionālais mantojums, tēmas, noslēpumi, ģimenes mīti un aizliegumi.** Tie sevī ietver pārlicību par to, ka nauda ir viss, vai ka augšupejoša mobilitāte ir būtiska.
- **Zaudējums.** Tie var būt neatrisināti, traumatiski, priekšlaicīgi vai neseni zaudējumi.
- **Sociālekonomiskie jautājumi.** Tie sevī ietver klases, tautības, migrācijas vēsturi un kultūras pārmaiņas, reliģiskās un garīgās vērtības, ienākumus, pārliecības un aizspriedumus.
- **Darba organizācijas modeļi.** Tie sevī ietver ticību strādāt lai dzīvotu, vai dzīvot lai strādātu, bezcerību tam, ka var atrast nozīmīgu darbu, un galējus mērķus.
- **Darbības traucējumus.** Tie sevī ietver atkarību, vardarbību, hroniskas slimības un invaliditāti.
- **Sociālo un sabiedrības iesaistīšanos.** (Carter, McGoldrick, 1999:18)

Paplašinātās ģimenēs nozīme nav tikai pagātnei. Tā ir esošu un ārkārtīgi nozīmīgu emociju sistēma, pat tad, ja kādi ģimenes locekļi savā starpā nesarunājas. (Carter, McGoldrick, 1999:18) Piemēram, ja attiecībās ir radies konflikts starp vidējās un vecākās paaudzes sievietēm, no tā tiešā kontaktā cieš arī pārējie paaudžu pārstāvji attiecībās vecākā paaudze pret vidējo un vidējā pret jaunāko un jaunākā pret vecāko. Šādā gadījumā veidojas iepriekš jau pieminētais attiecību trijstūris.

Termins „paplašināto ģimeņu savstarpējās attiecības” ir attiecināms uz radniekiem ar tuvām attiecībām ar kuriem konkrētai ģimenei ir regulārs, stabils kontakts, pat ja viņi nedzīvo vienā mājsaimniecībā. (Hardman, Drew, 2002:87)

Varētu teikt, ka **paplašinātās ģimenēs attiecības** ir mainīgas, jo, kad ģimenē ienāk vēl kāds ģimenes loceklis, veidojas jaunas attiecību sistēmas. Kāda ģimenes locekļa acīs šis jaunpienācējs kļūst par prioritāti, tādējādi šo statusu atņemot kādam citam. Līdz ar jauna bērna piedzimšanu laulātie un viņu palīgi veido jaunus paplašināto ģimeņu tīklus. Bieži vien tie dzīvo kopā vai arī blakus ar saviem vecākiem un citiem ģimenes locekļiem. Tas tā ir tāpēc, ka paplašināto ģimeņu tīkli var sniegt bērnu aprūpi un ir ļoti vajadzīgi kā atbalsts ne gluži finansiālā ziņā, bet gan tieši emocionālā, neskatoties uz to pārāk cieša saikne var rosināt kādu iepriekš paredzamu problēmu rašanos. Pāri var cīnīties ar jautājumiem par lojalitāti starp jaunizveidoto ģimeni un vienu vai abām jau esošās paplašinātās ģimenes sistēmām. Ģimenes bieži sevī ietver bērnus un/vai mazbērnus, kā arī citus radniekus no viena vai abu vecāku puses, radot problēmas šo pušu atšķirīgajās un mainīgajās attiecībās. Turklāt, nabadzībai ir tendence raksturot ļoti augstu ģimenes mobilitāti, tāpēc vecāki un bērni ir spiesti nepārtraukti pielāgoties radniekiem, kas ienāk ģimenē un iziet no tās, un reizēm viņiem pašiem ir tendence ļoti bieži mainīt dzīvesvietas un skolas. (Carter, McGoldrick, 1999:337)

Starppaaudžu attiecības paplašinātā ģimenē sociālisko teoriju perspektīvā.

Socioloģijā pastāv dažādas teorijas, caur kurām var skatīt starppaaudžu attiecības paplašinātā ģimenē. Autore darba ietvaros ir izvēlējusies divas no tām.

Izvēles teorija ir pamatā apmaiņas pieejai ģimenes mijiedarbībai. Rīcība kļūst par apmaiņu, kad viena indivīda darbības kļūst par cita indivīda ieguvumiem vai ieguldījumiem, un katrs no indivīdiem izmaina otra rīcību. (Ritzer, 2007:1630 – IV) No iepriekš minētā autore secina, ka tas ko viens indivīds veic cita labā nes viņam sava veida zaudējumus, jo tai laikā kas tika patērēta rīcībai viņš varēja darīt ko citu, tāpēc ir svarīgi lai ieguldījums tiktu novērtēts.

Ģimenē indivīdi katrs pilda kādu lomu, bet ne vienmēr šīs lomas pret visiem indivīdiem sakrīt, piemēram, vidējās paaudzes sieviete ir ne tikai māte saviem bērniem, bet arī meita vecākajai paaudzei. Starppaaudžu attiecības paplašinātā ģimenē var tikt skatītas arī caur

lomu teoriju. Lomu teorija ir paredzēta, lai izskaidrotu, kāda izturēšanās tiek gaidīta no indivīdiem, kuri ieņem noteiktu sociālu statusu, un kā viņi gaida, lai citi izturas. Lomu teorija ir balstīta uz novērojumiem, ka cilvēki izturas paredzami un ka indivīda izturēšanās ir saistīta ar kontekstu, atkarīga no viņa sociālā statusa un situācijas. (Ritzer, 2007:3952-VIII)

Veidojot attiecības ģimenē, svarīgs ir ne tikai lomu sadalījums ģimenē un attiecībās ar indivīdiem, bet arī tas, kā notiek apmaiņas process starp indivīdiem, kas ieņem noteiktas lomas. No iepriekš minētā, darba autore pētnieciskajā daļā skata, vai un kā indivīdi, pildot savas lomas, savstarpējā mijiedarbībā izmanto apmaiņas principu.

Darba ietvaros tika veikts **empīrisks pētījums**, kura rezultātā tika noskaidroti paplašinātās ģimenēs dzīvojošu dažādu paaudžu pārstāvju uzskati par starppaaudžu attiecībām šādā ģimenē. Katrā paplašinātajā ģimenē tika uzrunāti respondenti no visām trim paaudzēm. Pētījuma laikā tika uzrunātas 13 ģimenes, no kurām kopskaitā intervijām piekrita 19 respondenti.

Lēmumu dzīvot paplašinātā ģimenē ietekmē dažādi sociālie, ekonomiskie un arī psiholoģiskie apstākļi. Visi respondenti kā viens atzina, ka viņu ģimenēs kopdzīve izveidojusies dažādu apstākļu sakritības dēļ. Piemēram, respondente Linda (23) stāsta: „*Mainījās dzīvesvieta un gāja bojā vectēvs, līdz ar to, pārcēlāmie pie vecmamma.*” Jaunāko paaudžu vidū dominēja viedoklis, ka lielākoties šāda situācija ir izveidojusies līdz ar to, ka, lai arī pilngadīgi, bet bērni vēl joprojām izjūt atkarību no vecākiem. Parādās arī ģimenes, kurās šāda kopdzīve ir izveidojusies arī uz brīvas izvēles principa. Piemēram, Rasma (50) stāsta: „*Mazotnē nevarēju izvēlēties, kur dzīvot, bet, kad nodibināju savu ģimeni, - bija iespēja dzīvot pilsētā dzīvoklī, bet tomēr izšķīros par labu dzīvot kopā ar vecākiem savās mājās. ... Un tā kā dzīvojam laukos, tad dārza un saimniecības darbi vēl bija viens no saistošajiem faktoriem palikt savās dzimtajās mājās.*” Savukārt šajā ģimenē dzīvojošā vecmāmiņa stāsta: „*Agrāk gandrīz visi dzīvoja un strādāja laukos, kopā dzīvot bija lētāk un praktiskāk. Šodien teiktu, ka vēlme nepamest sev tuvos vienus, ja ir vieta, kur brīvi dzīvot un izvērsties.*” Kā jau iepriekš tika minēts, pastāv dažādi apstākļi, kas veicina paplašināto ģimeņu veidošanos. Autore interviju laikā novēroja, ka tas, kā kurš no informantiem šo situāciju uztver, ir atkarīgs no tā, kurā paaudzē tas atrodas. Šeit lielu lomu spēlē balstīšanās uz iepriekšējo paaudžu pieredzi saistībā ar mūsdienu dzīves apstākļiem.

Viens ir tas, ko pieņemam kā faktu, ka šādas ģimenes pastāv, bet svarīgi ir zināt arī to, kā šādās **ģimenēs veidojas savstarpējās attiecības**. Savstarpējās attiecības paplašinātā ģimenē, pēc informantu viedokļa, veidojas balstoties uz iepriekšējo pieredzi, radniecīgām saitēm, sabiedrībā pieņemtiem uzskatiem, savstarpējo sapratni, māku sadalīt uzmanību starp abām pārejām paaudzēm. Analizējot intervijas, autore secina, ka būtībā viedoklis starp paaudzēm nav krasi atšķirīgs, tikai balstās uz iepriekšējo pieredzi. Savu lomu ģimenes attiecību veidošanā katra paaudze raksturo no sava skatu punkta. No informantu sniegtajām atbildēm var secināt, ka katra loma ne tikai dod savas priekšrocības, bet arī uzliek pienākumus, ar kuriem jātiek galā. Piemēram, vecākā paaudze lutina jaunāko, sagaidot, ka tā, savukārt, palīdzēs mājas darbos.

Katrā ģimenē kāds no tās locekļiem ir ģimenes galva. Vienā tas izpaužas mazliet vairāk, bet citā mazāk. Lielākā daļa informantu apgalvoja, ka konkrēta ģimenes galva viņu ģimenēs ir tikai simboliskā līmenī. Dažās ģimenēs parādījās fakts, ka šo lomu ieņem mamma, bet dažās, ka tēvs. Ilzei (42): „*Nav tāda kopēja ģimenes galva – katram ir savas lietas, ko viņš pārziņā, par ko atbild.*” Informanti visās paaudzēs šo situāciju raksturoja kā tādu, kurā bieži vien dominējošā persona var mainīties, tas ir atkarīgs no tā, kurš par konkrēto lietu ir atbildīgais. Šeit parādās lomu sadale, katram ir savi pienākumi, kas jāveic un par kuriem jāuzņemas atbildība. No respondentu sniegtajā atbildēm parādās apmaiņas princips. Ģimenes locekļi veic savus pienākumus atbilstoši savām spējām un sagaida, ka pārējie darīs to pašu.

Lai varētu runāt par to, kā veidojas attiecības paplašinātā ģimenē, šajā ziņā svarīgs faktors ir **pienākumu sadale** starp ģimenes locekļiem. Atsaucoties uz darba teorētiskajā daļā minēto ģimenes funkciju iedalījumu, autore no informantu sniegtajām atbildēm secina, ka

pienākumu sadale ģimenē ir tā, caur kuru tiek veikta saimnieciski ekonomiskā funkcija. Darba ietvaros veiktā pētījuma intervijās pārsvarā dominē viedokļi, ka pienākumu sadalē svarīgi ir šādi faktori - kam uz doto brīdi ir vairāk brīva laika, kā arī vispārnoteikti principi - sievietēm sievietes darbi un vīriešiem vīriešu. Individīda vairākkārtēja kāda darba izpilde kļūst par neapzinātu pienākumu attiecībā pret citiem ģimenes locekļiem. Lauris(25) raksturo situāciju savā ģimenē: „*Principā katrs zina, ko jādara un to arī dara, pienākumi laika gaitā ir sadalījušies paši.*”

Paaudzes viena otrai nodod savu uzkrāto pieredzi. Tāpēc pētījuma ietvaros bija svarīgi noskaidrot, vai ģimenēs norisinās **apmaiņas princips „Es Tev, Tu Man”**. Apmaiņas princips “Es Tev, Tu Man” norisinās ikvienā ģimenē. Vienā tas notiek apzināti, bet citā ne. Galvenokārt šis princips parādās sadzīvīskās lietās. No visām intervētajām ģimenēm tika saņemta apstiprinoša atbilde, ka tajās dzīvojoši indivīdi apmainās gan ar informāciju, gan dod viens otram padomus un sagaida to pašu pretī. Tikai katra paša ziņā izvērtēt, cik nozīmīga ir sniegtā informācija un dotie padomi, un kā to izmantot savā labā. Vecvecāki neapzināti saviem mazbērniem šo principu ieaudzina jau no bērnības. Guna(31): „*Šāds komunicēšanas modelis vairāk izpaužas starp vecāko un jaunāko paaudzi, kur par nelielu izpalīdzēšanu var saņemt šokolādes gabaliņu vai sīknaudu konfektēm. Ir reizes, kad izlīdzu saviem vecākiem, vai viņi mums, bet tā nav ikdiens.*”

Analizējot kopdzīvi trijās paaudzēs, ir svarīgi noteikt **tās radītās problēmas un to risinājumus**. Problēmsituācijas šādā ģimenes modelī mēdz būt dažādas. No informantu sniegtajām atbildēm autore secina, ka visbiežāk šādas situācijas veidojas paaudžu atšķirīgo uzskatu dēļ. Interviju laikā informanti minēja dažādus faktoros, kā, piemēram, pārāk maz telpas, grūti atrast privātumu, atšķirības uzskatos un pārāk liela rosība. Ligita (57): „*Mājā vienmēr apgrozās arī cilvēki, kas ģimenei nepieder. Tas ir jāpieņem, jo katram vēl ir savi draugi.*” Ilze (42) izsaka prognozi: „*Pašlaik ir normāli, bet varētu būt nākotnē, jo puikas mums ir draudzīgi un ar katru gadu mājās nāk ciemos arvien vairāk draugu....Jūtu, ka vecākiem tas ne visai patīk – ...puišēļi dzenājas ar velosipēdiem pa apkārtni, tas rada lielāku satraukumu vecākiem par zēnu drošību.*” Autore noskaidroja, ka bieži vien konfliktisituācijas rodas, kad kādam tiek pievērsta pārāk maza uzmanība, kas aizvairo un rada saspīlējumus citai situācijai. Lelde (23): „*Problēma varētu būt tā, ka katram savu reizi gribas aizrādīt vai noteikt, kā jārikojas. Un, līdz ar to, otrs var apvainoties. Mums tā ir bijis. Es, piemēram, neko sliktu nedomājot, omei pasaku, lai zem maizes paliek šķīvīti, citādi viss galds būs drupatās. Šī gandrīz vai sāk raudāt un saka, ka viņa esot vecs cilvēks, viņai grūti tas ir. Tādos brīžos man paliek tā jocīgi.*” No informantu sniegtajiem viedokļiem autore secina, ka galvenais ir izrunāties un darīt zināmu citiem savu viedokli par negatīvajiem aspektiem. Visi informanti kā viens atzina, ka galvenais ir izrunāties un nenoklusēt.

Secinājumi

- Sociālajās zinātnēs paaudze tiek definēta kā apmēram vienā laikā dzimušu cilvēku kopums, kam ir kopīga sociālā, ekonomiskā, politiskā un vēsturiskā pieredze.
- Paplašinātās ģimenēs attiecības ir mainīgas, jo, tajās ienākot vēl kādam ģimenes loceklim, veidojas jaunas attiecību sistēmas.
- Lai arī sociālajās zinātnēs pastāv virkne teoriju, caur kurām var tikt skatītas starppaaudžu attiecības paplašinātā ģimenē, autore bakalaura darba ietvaros ir izvēlējusies divas no tām: *sociālās apmaiņas teoriju*, kuras pamatā ir doma, ka cilvēku attiecības sociālajā mijiedarbībā var analizēt no partneru ieguldījumu un ieguvumu viedokļa, un *lomus teoriju*, kas paredzēta, lai izskaidrotu, kāda izturēšanās tiek gaidīta no indivīdiem, kuri ieņem noteiktu sociālu statusu un kā viņi gaida, lai citi izturas.
- Darba ietvaros tika veikts pētījums, kura rezultātā tika noskaidroti paplašinātās ģimenēs dzīvojošu dažādu paaudžu pārstāvju uzskati par starppaaudžu attiecībām šādā ģimenē.
- Lēmumu dzīvot paplašinātā ģimenē ietekmē dažādi sociālie, ekonomiskie un

psiholoģiskie apstākļi, lielākā daļa ģimeņu atzina, ka dzīvošana paplašinātā ģimenē drīzāk ir apstākļu sakritība, nevis tradīcija.

- Analizējot intervijas, autore secina, ka būtībā viedoklis starp paaudzēm nav krasi atšķirīgs un ir balstīts uz iepriekšējo dzīves pieredzi, kas svarīgu lēmumu pieņemšanā ieņem noteicošo lomu, saistībā ar citu paaudžu vērtībām un uzskatiem.
- Darba ietvaros veiktā pētījuma intervijās pārsvarā izskan viedokļi, ka pienākumu sadalē svarīgi ir šādi faktori: kam uz doto brīdi ir vairāk brīva laika, kā arī vispārnoteikti principi: sievietēm sieviešu darbi un vīriešiem - vīriešu.
- No informantu sniegtajām atbildēm pierādās darba teorētiskajā daļā akcentētais, ka vecākās paaudzes vairāk balstās uz jau pastāvošo, bet jaunās vairāk dod priekšroku modernizētajam un no paaudzes paaudzē pārņem tikai to, kas šķiet pieņemams un izprotams, tādējādi attiecības balstot uz mijiedarbības principu.
- Ņemot vērā, ka katras paaudze socializējusies citā sociālajā, ekonomiskajā un politiskajā vide, līdz ar izprotamas atšķirības uzskatos starp paaudzēm.

Pētījuma rezultātā izvirzītas **divas hipotēzes**:

- 1) Paplašinātās ģimenes izveidei par iemeslu ir dažādi ekonomiskie, sociālie un psiholoģiskie apstākļi, kuri var rasties jebkurā ģimenes pastāvēšanas posmā.
- 2) Starppaaudžu attiecības paplašinātā ģimenē veidojas uz sadarbības principa, kura neievērošana noved pie domstarpībām vai pat konfliktiem.

Izmantoto literatūras avotu saraksts

1. Appelbaum R. P., Chamblis W. J. (sast.) (1996) *Sociology*. New York: Longman, 620 lpp.
2. Benokraitis V. N. (1996) *Marriages and Families: changes, choices and constraints*. New Jersey: Prentice hall, Upper Saddle River, 666 lpp.
3. Carter B., McGoldrick M. (1999) *The expanded family life cycle: Individual family and social perspectives*. Boston: Allyn and Bacon, 541 lpp.
4. Giddens A. (2008) *Sociology*. USA: Polity Press, 1094 lpp.
5. Hardman L. M., Drew J. C. (2002) *Human Exceptionality: society, school and family*. Boston: Allyn and Bacon, 631 lpp.
6. Knox D., Schacht C. (1999) *Marriage and the Family*. London: Wadsworth Publishing Company, 408 lpp.
7. Papenoe D. (1971) (6edition) *Sociology*. New Jersey: Prentce Hall, 624 lpp.
8. Ritzer G. (red.) (2007) *The Blackwell encyclopedia of sociology*. Vol. IV. USA: Blackwell Publishing, 5650 lpp.
9. Ritzer G. (red.) (2007) *The Blackwell encyclopedia of sociology*. Vol. VIII. USA: Blackwell Publishing, 5650 lpp.
10. White M. J., Klein M. D. (1996) *Family theories: understanding families*. London: SAGE Publications, 271 lpp.
11. Воробьевю К. А. (2005) *Социология*. Москва: Академический Проект, 510 с.
12. Ģimene. Sk. internetā (31.03.2011.). <http://lv.wikipedia.org/wiki/%C4%A2imene>
13. Kaprāns M. Kopīgās atceršanās konteksti. Sk. internetā (14.03.2011.). szf.lu.lv/files/petnieciba/pelni/pirmie_10/sociala_atmina_eseja.pdf
14. Paaudze. Sk. internetā (16.03.2011.). <http://lv.wikipedia.org/wiki/Paaudze>

LABDARĪBA MAZNODROŠINĀTAJIEM: PROJEKTS „PAĒDUŠAI LATVIJAI”

CHARITY OF SCANTY MEANS: PROJECT: THE PROJECT „PAĒDUŠAI LATVIJAI”

Oļesja Arefjeva, Bc. sc. soc., olesjaarefjeva@inbox.lv
Laima Barisa, Mg. sc. soc., Laima.Barisa@llu.lv

Abstract. A few years ago had an economic crisis in Latvia. People lost their jobs en masse and thus diminished their revenue. In some families where both adults lost their jobs, the situation was very terrible – there was not even than feed children. In our country there are social benefits, but it's only temporary assistance. To help scanty families, the charitable project „Paēdušai Latvijai” has been created. The aim of this paper – consult employees charitable project „Paēdušai Latvijai” and low-income beneficiaries about charity in General and specifically charity project. Research questions: „what is a „charity?””; „As employees of the charity project „Paēdušai Latvijai” and low-income beneficiaries under this project understand the essence of charity?”; „As employees of the project and the poor rate Act recipients who donate to charity?”; „That means to request assistance for needy charitable projects? How can I evaluate this?” In the paper is considered concept „charity”, charity history, its essence, the purposes, motivation of participation of people in charitable actions. The paper builds upon two sociological theories: the theory of social action and social exchange theory. It was conducted qualitative research to know the employees of the charity project „Paēdušai Latvijai” and low-income beneficiaries about philanthropy in General and specifically charity project. Completing results, authors of the work reached conclusions that beneficiaries are satisfied with the assistance gives charity project. Employees of project „Paēdušai Latvijai” and low-income beneficiaries consider working on this project effective.

Key words: charity, scanty person, help, act, project „Paēdušai Latvijai”.

Ievads

Vārds „labdarība” ir bieži dzirdams dažādos masu saziņas līdzekļos. Pavisam nesen aicinājumu piedalīties labdarībā varēja dzirdēt tikai pirms Ziemassvētkiem vai pirms kādiem citiem svētkiem, bet pēdējā laikā aicinājumu piedalīties labdarības akcijās var dzirdēt arvien biežāk un biežāk. Labdarībai kā palīdzības sniegšanai ir sena pagātne. Labdarība senatnē tika uzskatīta vairāk kā pienākums vai tradīcija palīdzēt līdzcilvēkiem. Labdarība cilvēku uztverē bija kā pati par sevi saprotama parādība, kura ieņēma nozīmīgu lomu cilvēku dzīvē. Agrāk ar labdarību bija saprotama līdzjūtības izrādīšana pret līdzcilvēkiem, kā arī nevalstiska palīdzība trūkcietējiem. Šodien labdarība tiek saprasta līdzīgi – kā nekomerciāla darbība, kura tiek vērsta uz palīdzības sniegšanu trūkcietējiem. Tagad mūsu sabiedrībā notiek attieksmes maiņa pret vispārcilvēciskām vērtībām un tiek novērota dažu aizmirsto principu, tradīciju, darbības veidu atdzimšana, kuru starpā, bez šaubām, ir labdarība. Līdz ar to labdarības tēmas aktualitāte arī ir saistīta ar tām izmaiņām, krīzes parādībām, kas notiek Latvijas sabiedrībā. Šis process visvairāk skar maznodrošināto sabiedrības daļu, jo valstī nav pietiekami attīstīta iedzīvotāju sociālās aizsardzības sistēma tajā ziņā, ka valsts nevar sniegt pietiekamu sociālu palīdzību visiem trūkcietējiem. Tas arī ir pamats labdarības akeiju aktīvai darbībai. Labdarības tēmas aktualitāte ir acīmredzama, aicinājums piedalīties kādā no labdarības akcijām izskan visu veidu masu medijos. Pēc bakalaura darba autores viedokļa, pati lielākā pēdējo gadu labdarības akcija ir projekts „Paēdušai Latvijai”. Šī projekta ietvaros tiek sniegta palīdzība ģimenēm, kurām klājas visgrūtāk, kam pietrūkst līdzekļu ikdienas iztikai, kuras nevar pat elementāri nodrošināt sevi ar pārtiku. Šis projekts darbojas jau pusotru gadu, un pa šo laiku palīdzību ir saņēmušas ļoti daudz ģimeņu, un ir skaidrs, ka to saņems vēl citas ģimenes, kurām ir nepieciešama šāda veida palīdzība. Šī projekta mērķis ir palīdzēt ģimenēm un cilvēkiem, kuriem ikdienā pietrūkst līdzekļu ikdienas iztikas iegādei. Tieši tāpēc darba autore uzskata šo labdarības projektu par šī brīža aktuālāko un pēc mēroga lielāko. Par to liecina apstākļi, ka tajā ziedojot piedalās vairāki simti privātpersonu un desmitiem uzņēmumu. Šī darba ietvaros darba autore vēlas noskaidrot projekta „Paēdušai Latvijai”

darbinieku un maznodrošināto palīdzības saņēmēju uzskatus par labdarību vispār un konkrēto labdarības projektu. Līdz ar to tiek izvirzīti pētnieciskie jautājumi:

1. Kas ir labdarība?
2. Kā labdarības būtību izprot labdarības projekta „Paēdušai Latvijai” darbinieki un maznodrošinātie, kas saņem palīdzību šī projekta ietvaros?
3. Kā labdarības projekta „Paēdušai Latvijai” darbinieki un maznodrošinātie palīdzības saņēmēji vērtē to cilvēku rīcību, kas ziedo labdarībai?
4. Ko maznodrošinātajiem nozīmē lūgt palīdzību labdarības projektos? Kā vērtēt šādu rīcību?
5. Kā projekta darbinieki un maznodrošinātie palīdzības saņēmēji vērtē labdarības projekta „Paēdušai Latvijai” darbību?

Pētījuma objekts: - Labdarības projekta „Paēdušai Latvijai” darbinieki; - Maznodrošinātie, kas saņem palīdzību labdarības projekta „Paēdušai Latvijai” ietvaros. **Pētījuma priekšmets:** Labdarības projekta „Paēdušai Latvijai” darbinieku un maznodrošināto palīdzības saņēmēju uzskati par labdarību vispār un konkrēto labdarības projektu. **Mērķis:** Noskaidrot labdarības projekta „Paēdušai Latvijai” darbinieku un maznodrošināto palīdzības saņēmēju uzskatus par labdarību vispār un konkrēto labdarības projektu. Pētījumā pielietota kvalitatīva pētniecības pieeja, datu vākšanai izmantojot strukturētās intervijas.

Diskusija un rezultāti

Socioloģiskas teorijas

Bakalaura darbā pētījuma priekšmeta izpētei pielietotas divas socioloģiskas teorijas: M. Vēbera un T. Pārsona „Sociālās rīcības teorija” un Dž. Houmansa „sociālās apmaiņas teorija”. Intervijas jautājumu izstrāde veikta saistībā ar tām. Balstoties uz šīm teorijām, pētījums tika veikts sekojošos virzienos: M. Vēbers pētīja sociālo rīcību. Viņš definēja sociālo rīcību, ka tā ir visa cilvēku uzvedība un indivīds piešķir tai subjektīvo jēgu, pie tam, orientējoties uz citu indivīdu uzvedību. Cilvēku uzvedība saistīta ar cilvēku rīcībām. (Социального действия теория. Sk. int. 05.01.2011.) Iesaistīšanās labdarības akcijās ir arī noteikta cilvēku rīcība, kurai indivīds piešķir noteiktu jēgu un, bez šaubām, orientējas uz citu indivīdu uzvedību. Palīdzības saņēmēji, griežoties pēc palīdzības labdarības projektā „Paēdušai Latvijai”, un šī projekta ziedotāji veic rīcību ar piešķirto subjektīvo jēgu. M. Vēbera sociālās rīcības koncepcija savu tālāko turpinājumu ieguva pateicoties amerikāņu sociologam Talkotam Pārsonam. Pēc T. Parsona domām, rīcība rodas no struktūrām un procesiem, kuru dēļ cilvēki formē apzinātus nolūkus, mērķus un vairāk vai mazāk veiksmīgi tos realizē konkrētās situācijās. (Кравченко С.А., 2002:223) Runājot par labdarību, tad apzinātie nolūki, mērķi un situācijas ir arī attiecināmas uz labdarības akciju ziedotāju un palīdzības saņēmēju labdarības akcijās piedalīšanās motīviem. T. Pārsons vēl runāja par to, ka elementāra rīcība pārtop par sociālu, ja tai ir pievienoti vēl trīs rīcības elementi. (Кравченко С.А., 2002:223) Galvenais no tiem ir „cita rīcību persona”. Tas nozīmē, ka noteiktu rīcību veic nevis viens cilvēks, bet vairāki indivīdi veic rīcības ar tādu pašu jēgu. Kā var nojaust, tad labdarības projektā „Paēdušai Latvijai” piedalās ļoti daudz cilvēku, jo savādāk šis projekts nevarētu turpināties jau gandrīz divus gadus. Tas arī liecina par to, ka iesaistīšanos labdarībā var uzskatīt par sociālu rīcību.

Džordžs Houmans ir „Sociālās apmaiņas teorijas” pārstāvis. Viņš mēģināja izskaidrot uzvedību, kuru noteica mijiedarbības rezultāts, kuru gaitā indivīdi iegūst, pārdod vai apmaina resursus. (Теория социального обмена (social exchange theory). Sk. int. 18.01.2011.) Pēc apmaiņas teorijas cilvēku uzvedība šajā brīdī ir atkarīga no tā, vai viņu rīcības pagātnē bija kaut kā apbalvotas. Dž. Houmans izdala sešas apmaiņas teorijas aksiomas (postulātus), no kuriem ir atkarīga cilvēku rīcība. (Теория обмена (Дж. Хоманс). Sk. int. 18.01.2011)

Runājot par labdarību, tad parasti cilvēku iesaistīšanās tajā ir atkarīga no viņu iepriekšējās pieredzes.

Lai noskaidrotu labdarības projekta „Paēdušai Latvijai” darbinieku un maznodrošināto palīdzības saņēmēju uzskatus par labdarību vispār un konkrēto labdarības projektu, balstoties uz iepriekš minētām socioloģiskajām teorijām tika sastādīti jautājumi un 2011. gadā martā tika intervēti labdarības projekta „Paēdušai Latvijai” 3 darbinieki un 15 cilvēki, kuri kaut reizi ir saņēmuši palīdzību labdarības projekta „Paēdušai Latvijai” ietvaros. Pastāv daudz dažādu zinātnisku definīciju jēdzienam „labdarība”. Projekta darbinieki raksturo šo jēdzienu, kā cilvēkmīlestību un uzskata, ka nevar palīdzēt cilvēkiem, ja tos nemīli. „*Labdarība ir cilvēku mīlestība*”. Maznodrošinātie palīdzības saņēmēji akcentēja vairāk to, ka „labdarība” ir nesavtīga palīdzība tiem, kuri ir nonākuši grūtajā situācijā. „*Labdarība ir nesavtīga palīdzība citiem, grūtībās nonākušajiem.*”; „*Labdarība ir tad, kad tiek sniegta palīdzība cilvēkiem, kas nonākuši grūtībās.*”

Labdarības projekta „Paēdušai Latvijai” darbinieki ir tie, kuri zina par šo projektu visu. Līdz ar to darba autore ir lūgusi viņus pastāstīt par šī projekta izveidi. Darbinieki ir pastāstījuši, ka ideja par šo projekta izveidi radās 2009. gadā. Tajā laikā notika ekonomiskā krīze, cilvēki strauji zaudēja darbu, pabalsts ātri beidzās un cilvēki nevarēja atrast citu darbu. Tā kā šis labdarības fonds nodarbojas ar dažādu labdarību, cilvēki arī ir vērsušies tieši fondā. Cilvēkiem tika atteikts, jo viņi nenodarbojas ar trūkumcietēju palīdzību. Darbinieki paskaidroja, tā kā cilvēku bija ļoti daudz un viņi visi lūdza vismaz palīdzēt viņiem ar pārtikas iegādi viņi nevarēja mierīgi noskatīties, vajadzēja rīkoties. Izejot no šādas situācijās, tika nolemts izveidot labdarības projektu „Paēdušai Latvijai”, kura mērķis ir palīdzēt trūkumcietējiem ar pārtiku. Runājot ar darbiniekiem par ziedotāju atsaucību, tika teikts, ka atsaucība ir liela. Ja tā nebūtu liela, tad šis projekts nevarētu ilgt tik ilgi. Viena darbiniece par izteica frāzi: „*Mums ir fantastiski cilvēki Latvijā!*”. Šī frāze patiešām norāda to, ka darbinieki ir sajūsmā par tik lielu ziedotāju atsaucību. Darbinieki vēl pastāstīja, ka cilvēki ne tikai ziedo naudu, atnes pārtiku, bet arī prasa kontaktus ar ģimenēm, kurām ir vajadzīga palīdzība, tad paši sazinās ar tādu ģimeni, un tad jau palīdz ar to, kas ir nepieciešams tieši šai ģimenei. Kā ir atzinuši projekta darbinieki, tad tādu gadījumu ir bijis daudz.

Runājot ar projekta darbiniekiem par ziedotāju projektā piedalīšanās aktivitāti, tika noskaidrots, ka ziedotāju aktivitāte projektā gaitā nav mainījusies. Tieši tāpēc šis projekts turpinās tik ilgi, jo gan trūkumcietēju, gan aktīvu ziedotāju ir daudz. Līdz ar to notiek savstarpēja cilvēku mijiedarbība. Runājot par ziedotājiem, tika vēl uzdots jautājums, vai šī projekta ziedotāji ir pastāvīgi vai mainās. Uz šo jautājumu visas darbinieces atbildēja, ka ir gan pastāvīgi ziedotāji, gan daļa arī mainās. Projekta darbinieki neseko tam, kas ir ziedotāji un kuru reizi viņi ziedo. Galvenais, ka ir ziedotāji, bet kuru reizi viņi sniedz palīdzību, nav svarīgi. Ja jau šis projekts ilgst tik ilgi, tas nozīmē, ka ziedotāju aktivitāte un atsaucība ir liela.

Projekts „Paēdušai Latvijai” sniedz nesavtīgo palīdzību maznodrošinātām ģimenēm, izsniedzot viņiem pārtikas pakas. Šis projekts pastāv jau gandrīz divus gadus un tas notiek tikai pateicoties atsaucīgiem cilvēkiem, kuri nav vienaldzīgi pret citu nelaimi un ziedo, lai sniegt savu palīdzību. Projekta darbinieki atzīst, ka ziedotāju atsaucība projektu gaitā nav mainījusies un joprojām cilvēki aktīvi ziedo un iesaistās visādos šī projekta pasākumos. Palīdzības saņēmēji ir ļoti pateicīgi visiem ziedotājiem, bet viņiem nav iespēju nevar personīgi pateikties par saņemto palīdzību, līdz ar to, projekta darbinieki vienmēr cenšas ziedotājiem pateikties palīdzības saņēmēju vārdā.

Ka ir atzinuši projekta darbinieki, tad maznodrošinātajiem pirmo reizi nav tik viegli lūgt palīdzību. Viņi ir pateicīgi par saņemto un ir apmierināti ar pārtikas paku saturu, kaut gan daži ir izteikuši vēlēšanās saņemt klāt vēl citu palīdzību, piemēram: finansiālu, medikamentus, apģērbu un apavus. Labdarības projekts „Paēdušai Latvijai” nevar nodrošināt visiem trūkumcietējiem to, kas viņiem ir vajadzīgs. Neskatoties uz to, ka cilvēki vēlētos saņemt ko vairāk no šī labdarības projekta, viņi tomēr ir apmierināti un ļoti pateicīgi šim projektam par to, kas viņiem tiek sniegts – par pārtikas pakām.

Pētījumā tika noskaidrots, vai cilvēki mēdz atkārtot savu rīcību, tas ir, atkārtoti vērsties pēc palīdzības labdarības projektā „Paēdušai Latvijai”. bija cilvēki, kas saņēmuši palīdzību no šī projekta tikai pirmo reizi, taču citi jau otro reizi un jau pat trešo reizi. Tie cilvēki, kuri ir saņēmuši palīdzību ne pirmo reizi, ir atzinuši, ka viņus apmierināja pārtikas pakas saturs pirmajā saņemšanas reizē. Tās palīdzēja viņiem kādu laiciņu iztikt un kāpēc lai neizmantotu tādu iespēju saņemt vēlreiz pārtikas paku, ja joprojām šis projekts sniedz šādu iespēju - aizpildīt anketu un saņemt pārtikas paku. Runājot par sociālo aspektu, tad Dž. Housmans izdalīja sešas apmaiņas teorijas aksiomas (postulātus), no kuriem ir atkarīga cilvēku rīcība. Vairākums palīdzības saņēmēju gan arī ziedotāju mēdz atkārtoti griezties labdarības projektā „Paēdušai Latvijai”, lai sniegtu savu palīdzību, vai otrādi, palūgtu palīdzību. Ja viņu rīcība ir atkārtota, tad to noteikti var attiecināt uz Dž. Housmansa veiksmes postulātu. Veiksmes postulāts tas ir, jo biežāk kaut kāda cilvēku rīcība noved pie apbalvojuma saņemšanas, jo lielāka varbūtība, ka cilvēks atkārtoti rīkosies tāpat. (Ритцер Дж., 2002) Runājot par labdarību, tad cilvēks, kurš iesaistījies labdarībā, saņemis pateicību par savu labu rīcību vai kļuvis iekšēji apmierināts par paveikto, noteikti vēlēties rīkoties analogiski, tas ir, labprāt atkal piedalīsies labdarības akcijās. Runājot par trūkumcietējiem, kuri vērsas pēc palīdzības, tad, ja viņi saņem viņiem nepieciešamo palīdzību, viņi labprāt atkal vērsīsies pēc palīdzības, jo iepriekšējā viņu rīcība bija veiksmīga un viņi saņēma nepieciešamo palīdzību.

Darbiniekiem ir tiešs un netiešs sakars ar projekta ziedotājiem. Tāpēc projekta darbiniekiem bija iespēja izteikt viedokli par ziedotāju iesaistīšanos projektā „Paēdušai Latvijai” motivāciju. Darbinieces kā galveno ir minējušas to, ka cilvēki iesaistās labdarības akcijās, jo nekad nevar zināt, kas notiks rīt. Var gadīties, ka pats paliksi bez darba un tad par to visu, ko viņš ir iepriekš darījis, ziedojis, arī viņam labi cilvēki sniegs palīdzību. Runājot par labdarības sociālo aspektu, balstoties uz M. Vēbera izdalītiem četriem sociālās rīcības ideāltipiem, var secināt, ka šāda ziedotāju motivācija ir raksturīga mērķracionālam sociālās rīcības tipam. Tas nozīmē, ka motivācija ir saistīta ar noteiktu mērķi. Mērķracionāla rīcība, pēc Vēbera domām, ir pārdomāta rīcība, kas virzīta uz noteiktu mērķi un kurā indivīdi izvēlējušies adekvātus mērķa sasniegšanas līdzekļus, analizējot, cik lielā mērā tie tuvinās mērķim, kādi ir iespējamie blakusefekti, kāda varētu būt citu indivīdu reakcija. (Vilks A., 2007) Šajā gadījumā mērķis ir palīdzēt tagad, kamēr cilvēks var to atļauties, un tad nākotnē viņš var cerēt uz to, ka nepieciešamības gadījumā, viņam arī kāds sniegs palīdzību. Vēl, projekta darbinieces minēja motīvus, kuri skatoties pēc M. Vēbera sociālās rīcības tipiem, atbilst tradicionālajam rīcības tipam un saistīti ar stereotipiem, paradumiem, ka tā vajag, tas ir, kā pienākums pret sabiedrību: „*Cilvēki nav vienaldzīgi pret citiem un grib palīdzēt tiem, kam klājas grūti.*”. Tradicionālu rīcību nosaka izturēšanās stereotipi, paradumi, paražas, ticējumi, kas nostiprinājušies tradicionālajā kultūrā un nepakļaujas racionālai kritikai. Cilvēks savu rīcību izvēlas, pakļaujoties nemainīgai, dziļi iesakņotai tradīcijai, viņa rīcība ir autonoma. (Vilks A., 2007) Vēl ziedotāju motīvi atbilst afektīvajam sociālās rīcības ideāltipam. Kā afektīvu M. Vēbers traktēja rīcību, kas atrodas uz apzināti orientētas darbības galējās robežas. To nosaka nevis mērķis un vērtību sistēma, bet subjekta emocionālā reakcija uz noteiktiem apstākļiem. (Vilks A., 2007) Šajā gadījumā tas nozīmē, ka motīvi saistīti ar emocijām konkrētā situācijā: redz, ka ir vajadzīga palīdzība, tāpēc emociju iespaidā arī rīkojas atbilstoši – ziedo.

Labdarības projekta palīdzības saņēmēji reti vai gandrīz nekad nesatiekas ar labdarības projektu ziedotājiem, līdz ar to viņi var tikai izteikt savu pieņēmumu attiecībā uz to, kāda ir ziedotāju motivācija piedalīties labdarības projektos. Pēc palīdzības saņēmēju atbildēm, var secināt, ka ziedotāju motivācija ir raksturīga M. Vēbera afektīvajam sociālās rīcības ideāltipam: „*Cilvēki vienkārši grib palīdzēt trūkumcietējiem.*”; „*Vienkārši grib kādam palīdzēt. Tāda vēlme parasti rodas pēkšņi, piemēram, ieraugot reklāmu.*”, mērķracionālajam sociālās rīcības ideāltipam: „*Cilvēki piedalās labdarības akcijās, lai justos kādam noderīgs.*”; „*Lai justos kādam noderīgs, no tā jutīsies labāk*” un M. Vēbera tradicionālajam sociālās

rīcības ideāltipam: „Izjūt pienākumu palīdzēt trūkcietējiem”; „Daži, manuprāt, izjūt pienākumu dalīties ar to, kas viņam ir.”.

Labdarības projekta „Paēdušai Latvijai” darbība kopumā gan no projektu darbinieku puses, gan no palīdzības saņēmēju puses tiek novērtēta pozitīvi. Cilvēki bija izteikušies, ka: „Šis projekts ir ļoti veiksmīgs. Es ļoti pateicos šī projekta organizatoriem un darbiniekiem.”; „Šī projekta darbība ir ļoti laba.”; „Paldies par šo projektu. Manai ģimenei šis projekts ļoti palīdzēja.”; „Šis projekts ir liels atbalsts tiem cilvēkiem, kas ir nokļuvuši krīzes skartajā situācijā. Tā ir palīdzība cilvēkiem, kurus neatbalsta valsts.”; „Manuprāt, šis projekts ir ļoti veiksmīgs – daudzām ģimenēm tika palīdzēts.” un tml. Palīdzības saņēmēji vairākkārt uzsvēra to, ka šis projekts viņiem ir ļoti nozīmīgs. Projekta ietvaros tika sniegta palīdzība simtiem maznodrošināto ģimenēm un joprojām, tiek turpināta šī palīdzība. Projekta darbinieki uzskata, ka šis projekts turpināsies vēl ilgi, jo vienmēr ir tāds, kam klājās grūti un nepietiek līdzekļu ģimenes pilnīgai uzturēšanai. Vairākums no palīdzības saņēmējiem arī paši gribētu piedalīties labdarības akcijās, bet ne kā palīdzības saņēmēji, bet kā ziedotāji, jo viņi labāk par citiem saprot, cik svarīgi ir palīdzēt tiem, kam ir nepieciešama palīdzība. Palīdzības saņēmēji atbalsta ideju, ka projektam vēl jāturpinās, kā arī pozitīvi raugās uz līdzīgiem projektiem nākotnē.

Secinājumi

1. Labdarība – ir nesavtīga, neplānota palīdzība nepazīstamiem cilvēkiem. Piedaloties labdarībā, cilvēki gūst prieku un pašapmierinātību, ka viņi ir spējuši kādam palīdzēt. Labdarības mērķi veidojas izejot no konkrētas problēmas un nepieciešamas palīdzības veida.
2. Cilvēku piedalīšanos labdarības akcijās var uzskatīt par sociālu rīcību, jo cilvēki šādai rīcībai piešķir vienādu jēgu un veic šo rīcību ar noteikto mērķi, kura pie tam ir orientēta uz citu cilvēku izturēšanos un ir saistīta ar cerībām uz kādu noteiktu viņu reakciju.
3. Labdarības projekts „Paēdušai Latvijai” ir labdarības portāla Ziedot.lv pārtikas programma krīzes skartām maznodrošinātām ģimenēm, lai sniegtu atbalstu ikdienas pārtikas nodrošināšanā.
4. Labdarības projekta „Paēdušai Latvijai” darbinieki un maznodrošinātie palīdzības saņēmēji uzskata labdarību par palīdzību tiem, kuri ir nonākuši grūtajā ekonomiskajā situācijā, kā arī uzskata labdarību par mīlestības izrādīšanas veidu pret līdzcilvēkiem.
5. Labdarības projekta darbinieces vērtē ziedotāju iesaistīšanos labdarībā ļoti pozitīvi. Darba autore no viņu teiktā secināja, ka ziedotāju motivācija ir raksturīga M. Vēbera mērķracionālam sociālās rīcības tipam, saistīta ar noteiktu mērķi – sniegt palīdzību. Vēl, ziedotāju iesaistīšanas motivācija atbilst tradicionālajam rīcības tipam un saistīta ar stereotipiem, paradumiem, ka tā vajag, tas ir, kā pienākumu pret sabiedrību.
6. Kā izriet no labdarības projekta „Paēdušai Latvijai” maznodrošināto palīdzības saņēmēju atbildēm, tad ziedotāju rīcību var uzskatīt par M. Vēbera izdalīto afektīvo sociālās rīcības ideāltipu, mērķracionālo sociālās rīcības ideāltipu un tradicionālo sociālās rīcības ideāltipu.
7. Projekta „Paēdušai Latvijai” darbinieces atzina, ka visa projekta gaitā gan ziedotāju, gan maznodrošināto palīdzības saņēmēju aktivitāte bija ļoti liela. Līdz ar to var uzskatīt, ka projekta piedāvātā palīdzība ir ļoti nepieciešama.
8. Palīdzības saņēmējiem bija grūti stāstīt par savam problēmām, jo viņi vērsušies labdarības projektā "Paēdušai Latvijai" tikai nonākot izmisumā, kad vairs nebija citu iespēju pabarot savu ģimeni. Šāda rīcība pēc M. Vēbera izdalītiem sociālās rīcības ideāltipiem ir raksturīga mērķracionālajam sociālās rīcības ideāltipam.

9. Kopumā labdarības projekta "Paēdušai Latvijai" darbība ir novērtēta pozitīvi un atzinīgi tika novērtēta arī projekta darbinieku attieksme pret maznodrošinātajiem palīdzības saņēmējiem.
10. Visi palīdzības saņēmēji ir ļoti pateicīgi par saņemto palīdzību un paši labprāt piedalītos līdzīgos labdarības projektos nākotnē, ja viņiem būs tāda iespēja. Šādu palīdzības saņēmēju rīcību var attiecināt gan uz M. Vēbera izdalīto merķracionālo, gan uz vērtībracionālo sociālās rīcības ideāltipu.
11. Labdarības projekta palīdzības saņēmēji uzskata, ka labdarību var uzskatīt par atbalstu ne tikai maznodrošinātajiem, bet arī visiem tiem, kuri ir nonākuši ārkārtas situācijā un kuriem ir vajadzīga palīdzība.
12. Gan labdarības projekta darbinieki, gan palīdzības saņēmēji pozitīvi raugās uz līdzīgiem projektiem nākotnē, piebilstot, ka šādiem projektiem noteikti jāpastāv, jo vienmēr ir kāds, kam vajadzīga palīdzība, un projekta ietvaros var piesaistīt vairāk ziedotāju.

Izmantoto literatūras avotu saraksts

1. Кравченко С.А. (2002) Социология: Парадигмы через призму социологического воображения: Учеб. пособие для вузов. М.: Экзамен, 511 стр.
2. Маслов Д. (2008) Социальная психология 7 – е издание. СПб: Питер, 794 стр.
3. Ритцер Дж. (2002) Современные социологические теории. СПб.: Питер, 688 стр.
4. Социального действия теория. Sk. internetā (05.01.2011).
<http://filosof.historic.ru/enc/item/f00/s10/a001062.shtml>
5. Švābe A., Būmanis A., Dišlērs K. (red.) (2001) Latviešu Konversācijas vārdnīca. Rīga : A.Gulbja apgādībā. VI - XII lpp; 18435 - 20474 slejas.
6. Теория социального обмена (social exchange theory). Sk. internetā (18.01.2011)
http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_psychology/1127/%D0%A2%D0%B5%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%8F
7. Теория обмена (Дж. Хоманс). Sk. internetā (18.01.2011)
<http://immemoreal.com/sociot6r5part1.html>
8. Tisenkopfs T. (sast.) (2010) Socioloģija Latvijā. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 533 lpp.
9. Vilks A. (sast.) (2007) Pasaules socioloģi: vārdnīca. Rīga: Drukātava, 139 lpp.

E-PAKALPOJUMI PAŠVALDĪBĀ: ZEMGALES PLĀNOŠANAS REĢIONA PIEMĒRS

E-SERVICES IN SELF-GOVERNMENT: THE EXAMPLE OF ZEMGALE PLANNING REGION

Laima Romberga, Bc. sc. soc., laima.romberga@gmail.com

Laima Barisa, Mg. sc. soc., Laima.Barisa@llu.lv

Abstract. The value of services is growing all the time in Latvia and in the world. Governments are offering different services to its citizens, that they could not provide themselves. This is the century of information technologies, when it is important to receive and offer services as fast and comfortable as possible. The places where it is possible to receive services are centralized after the administrative territorial reform in Latvia in 2009, therefore they are also further from the citizens in countryside. That causes ineffective time management, the dissatisfaction of inhabitants, slowed information circulation and financial losses in institutions. To dissolve these consequences, the possibility to modernize services has arisen – e-services or services, that are available online, have made. They are becoming more and more significant in everyday life. It is not known how many people of Zemgale planning region are informed about the possibilities or e-services and how often they are used, also, why they are used or are not. To find out, is the government e-services systems in Zemgale region working and how, there is a need to do a research; to promote the use of e-services, suggestions should be made.

The goal of the paper is to research government e-services available in Zemgale planning region and to clarify the opinion of citizens and counties governments about e-services use aspects and development. The hypothesis was made: the use of offered e-services in Zemgale planning region is limited among citizens, and it is caused by the lack of information about the existence of these services and the principles of use. E-services have been viewed through the prism of Homans' social exchange theory, Gofmans' dramaturgy theory and dominant services theory. Also the trust in e-government was examined. The hypothesis was confirmed.

Key words: e-services, self-government, e-government, information.

Ievads

Pakalpojumu nozīme Latvijā un pasaulē arvien palielinās. Pašvaldība sniedz tās iedzīvotājiem dažādus pakalpojumus, ko iedzīvotāji paši sev nespētu nodrošināt. Šis ir tehnoloģiju un informācijas laikmets, kad ikvienam ir svarīgi pakalpojumus saņemt un sniegt pēc iespējas ātrāk un ērtāk. Pēc 2009.gada administratīvi teritoriālās reformas Latvijā pakalpojumu saņemšanas vietas ir centralizētas, tādējādi diemžēl attālinātas no lauku iedzīvotājiem. Tas rada neefektīvu laika izlietojumu, iedzīvotāju neapmierinātību, palēninātu informācijas apmaiņu vai iedzīvotāju nespēju nodot informāciju, un organizāciju finansiālus zaudējumus. Lai novērstu šīs sekas, ir radusies iespēja pakalpojumus modernizēt - ir izveidoti e-pakalpojumi jeb pakalpojumi, kas pieejami internetā, un tie kļūst arvien nozīmīgāki ikviena sabiedrības locekļa ikdienas dzīvē. Nav zināms, cik lielā mērā Zemgales reģiona iedzīvotāji ir informēti par e-pakalpojumu iespējām un cik aktīvi tos izmanto, kā arī, kāpēc to dara vai nedara. Lai uzzinātu, vai un kā darbojas pašvaldību e-pakalpojumu sistēmas Zemgales reģionā, nepieciešams veikt to izpēti; lai veicinātu e-pakalpojumu darbību un izmantošanu, jārada priekšlikumi, kā uzlabot e-pakalpojumu darbību.

Mērķis: izpētīt Zemgales plānošanas reģionā pieejamos pašvaldības e-pakalpojumus un noskaidrot iedzīvotāju un pašvaldību viedokli par šo pakalpojumu izmantošanas aspektiem un attīstību.

Hipotēze: Zemgales plānošanas reģionā piedāvāto pašvaldību e-pakalpojumu izmantošana reģiona iedzīvotāju vidū ir ierobežota, ko visvairāk ietekmē informācijas trūkums par šādu pakalpojumu esamību un izmantošanas principiem.

Pētījumā pielietotās metodes:

- Teorētiskās – literatūras analīze
- Empīriskās – kvantitatīvā pētniecības metode - anketēšana, kvalitatīvā pētniecības metode - attālinātā intervēšana.

E-pakalpojumi pašvaldībās

Pašvaldībai ir jāpilda likumos noteiktās autonomās funkcijas (arī tās, kas tiek īstenotas kā brīvprātīgas iniciatīvas), jāveic deleģētās valsts pārvaldes funkcijas, pārvaldes uzdevumi un citu pašvaldību kompetencē ietilpstošās funkcijas, kuras cita pašvaldība pēc savstarpējās vienošanās nodevusi attiecīgajai pašvaldībai. Brīvprātīgās iniciatīvas atļauts realizēt tad, ja tās nav valsts pārvalžu iestāžu kompetencē un ja tās nav pretlikumīgas. (Likums „Par pašvaldībām“, Sk.int. 29.01.2013.) Lielu daļu no pašvaldībām piešķirtajām autonomajām funkcijām iespējams nodrošināt elektroniski vai, ja ne pilnībā elektroniski, tad vismaz sniegt informāciju par funkciju norisi, sniegt iespēju iedzīvotājiem iepazīties ar normatīvajiem aktiem, kas norāda, kādā kārtībā tiek sniegti pakalpojumi un tml. Šo informāciju var ievietot pašvaldības mājas lapā internetā. Tādējādi pašvaldība piedāvā iedzīvotājiem elektroniskos pakalpojumus jeb e-pakalpojumus.

E-pakalpojums jeb elektroniskais pakalpojums ir pakalpojums, kura pieprasīšanas vai sniegšanas veids nodrošina tā pieejamību attālināti – ar informācijas un komunikācijas tehnoloģiju palīdzību. Ja e-pakalpojumus sniedz pašvaldība un ja pašvaldība izmanto informāciju un komunikāciju (IKT) tehnoloģijas, tad tā tiek saukta par e-pašvaldību. Piedāvātie e-pakalpojumi rada alternatīvu saņemt pašvaldību pakalpojumus elektroniski, tādējādi neveidojot rindas pašvaldības telpās, taupot gan savu, gan pašvaldības darbinieku laiku. Ar elektroniskās saziņas iespējām tiek atvieglota komunikācija starp pašvaldību un iedzīvotājiem.

E-pakalpojumi Zemgales reģionā

Zemgales plānošanas reģionā ir 22 pašvaldības: 5 lielas novadu pašvaldības – Jelgavas un Jēkabpils pilsētas, Bauskas, Jelgavas un Dobeles novads; 10 vidēji lielas pašvaldības un 7 mazas pašvaldības.

Latvijā ir izveidota interneta platforma Latvija.lv – vienotais valsts un pašvaldību e-pakalpojumu portāls, kas apkopo Latvijā pieejamos e-pakalpojumus no pašvaldībām; kur katrs iedzīvotājs, autentificējoties ar e-parakstu, e-paraksta viedkarti vai savu internetbanku, var pieprasīt un saņemt valsts pārvaldes un pašvaldību e-pakalpojumus, sekot e-pakalpojumu izpildes gaitai un saņemt informāciju par e-pakalpojuma izpildes rezultātu. (E-pakalpojumi, Sk.int.24.02.2013.) Par portāla darbību atbild Valsts reģionālās attīstības aģentūra, bet informācija par pašvaldībās pieejamajiem e-pakalpojumiem ir jāiesniedz katrai pašvaldībai. Pašreizējā struktūrfondu plānošanas periodā 2007.–2013. gadam tiek turpināta jaunu e-pakalpojumu ieviešana un attīstība. (E-pakalpojumu attīstība, Sk.int.24.02.2013.)

Latvija.lv nodrošina vairākus e-pakalpojumus visās Latvijas pašvaldībās, kas nozīmē, ka pašvaldībai savā mājas lapā e-pakalpojumi nav jāintegrē vai jāizstrādā, ja šāda iniciatīva nerodas. Šie pašvaldību elektroniskie pakalpojumi ir: dzīves vietas deklarēšana un citi pakalpojumi, ko sniedz Pilsonības un migrācijas lietu pārvalde; iesniegums pašvaldībai; pakalpojumi, kas saistīti ar laulības, dzimšanas, miršanas apliecību vai izziņu un to kopiju izsniegšanu. (E-pakalpojumi, Sk.int., 04.03.2013.)

Vairākas pašvaldības izmanto arī platformu www.epakalpojumi.lv, kur iespējams reģistrēt un apmaksāt maksājumus saistībā ar nekustamo īpašumu, komunālajiem pakalpojumiem un maksājerēšanu.

Visās Zemgales plānošanas reģiona pašvaldības mājas lapās ir iespēja atrast pašvaldības darbinieku kontaktus vai vismaz vienoto pašvaldības informatīvā e-pasta adresi, kur vajadzības gadījumā, var nosūtīt savu elektronisko vēstuli.

E-pakalpojumu pašvaldībā izpratnes socioloģiskā perspektīva

Dominējošā pakalpojumu teorija (*service - dominant theory*) apskata aktivitātes un procesus, kas saistīti ar darījumiem ar nemateriāliem labumiem un kur šo aktivitāšu

īpašumtiesības nav tālāk nododamas. Saprotams, ka pakalpojumam ir jāpiegādā tam paredzētais labums. Tomēr līdzko pakalpojuma saņēmēji sagaida pakalpojuma atbilstību tā nolūkam, viņi izveido savu vērtējumu par pakalpojuma sniegumu no viņu gaidām un par pakalpojuma saņemšanas procesu vairāk kā par pašu gala rezultātu. (Osborne S.P., Radnor Z., Nasi G., 2012:138) Tas norāda uz to, ka saprotot pakalpojumu lietotāju gaidas un pakalpojuma ietekmi uz lietotāju, iespējams radīt uz cilvēku centrētus pašvaldības e-pakalpojumus un veicsmīgu to izpildi.

Izmantojot dominējošos pakalpojumu teorijā minētos aspektus un Daši (Dashti), Benbasata (Benbasa) un Burtona Džounsa (Burton-Jones) apgalvojumus par uzticamību e-pašvaldībai, metodoloģiskajā daļā apskatīts, vai process un problēmas, ar kādām saskaras iedzīvotāji izmantojot e-pakalpojumus, ietekmē e-pakalpojuma lietošanu.

Homansa sociālās apmaiņas teorija izmantota, lai analizētu, vai iedzīvotāju aktivitāte būtu lielāka, ja par to tiktu saņemta balva vai atzinība.

Gofmana dramaturģiskās teorijas kontekstā tika apskatīts, kādēļ iedzīvotāji izvēlas konkrēto saziņas veidu (elektroniski vai klātienē).

Osborna (Osborne), Reidnora (Radnor), Nasi (Nasi) apkopotais laba pakalpojuma raksturojums tika izmantots sniedzot priekšlikumus pašvaldībām.

Iedzīvotāju viedoklis par Zemgales plānošanas reģiona pašvaldību e-pakalpojumiem un to izmantošanas paradumi

Lai uzzinātu iedzīvotāju viedokli par pašvaldības e-pakalpojumiem un to izmantošanas paradumus, darbā tika izmantotas vairākas metodes – kvalitatīvā pētniecības metode - attālinātā intervija (pa e-pastu) (Mārtinsone K., 2011:172) pašvaldībām, kvantitatīvā pētniecības metode - Zemgales iedzīvotāju aptauja elektroniski.

Kopā no 22 pašvaldībām atbilde tika saņemta no 10. Visām Zemgales plānošanas reģiona pašvaldībām tika nosūtīts e-pasts ar lūgumu ievietot saiti uz elektronisko anketu un nelielu informāciju par e-pakalpojumiem pašvaldības mājas lapās, tika izveidota arī relīze Zemgales reģiona medijiem. Autore personīgi izsūtīja vēstules ar aicinājumu aizpildīt anketu Zemgales plānošanas reģiona pašvaldību iedzīvotājiem, izmantojot sociālos tīklus Facebook.com un draugiem.lv, kā arī, par iespēju aizpildīt anketu, informējot sociālajā tīklā Twitter.com (šāda iespēja uzzināt bija Twitter profilu 7833 sekotājiem). Kopā tika izsūtītas 476 vēstules portālā Facebook.com un 2224 vēstules portālā draugiem.lv.

Tika iegūtas 356 derīgas anketas jeb 0.14% Zemgales plānošanas reģiona iedzīvotāju (353 jeb 0.17% pilngadīgo iedzīvotāju) viedokļi. Pētījums norisinājās no 2013.gada 20.marta līdz 8.maijam.

Pašvaldībām tika uzdoti vairāki jautājumi: kādi e-pakalpojumi ir pieejami Jūsu pašvaldībā; vai tiek apkopota statistika par izmantotajiem e-pakalpojumiem un tie ir publiski pieejami; vai ir mēģināts noskaidrot iedzīvotāju viedoklis par e-pakalpojumu kvalitāti, runāts par problēmām, ar ko viņi saskaras e-pakalpojumu izmantošanas laikā; un, ar kuru personu par šiem jautājumiem būtu turpmāk jākontaktējas.

Visas atbildējušās pašvaldības norāda saiti uz viņu mājas lapās atrodamajām sadaļām par e-pakalpojumiem un Latvija.lv portālu. Sešas no deviņām pašvaldībām sīkāk paskaidroja kādi pakalpojumi ir pieejami, Ozolnieku novads norāda, kādi pakalpojumu apraksti tiek gatavoti, lai tos iesniegtu Latvija.lv portālā. Aknīstes novada pašvaldība norādīja, ka e-pakalpojumi pašvaldībā netiek izmantoti, uz ko precizējot minēja, ka pakalpojumi ir pieejami Latvija.lv, bet neviens tos neizmantojot.

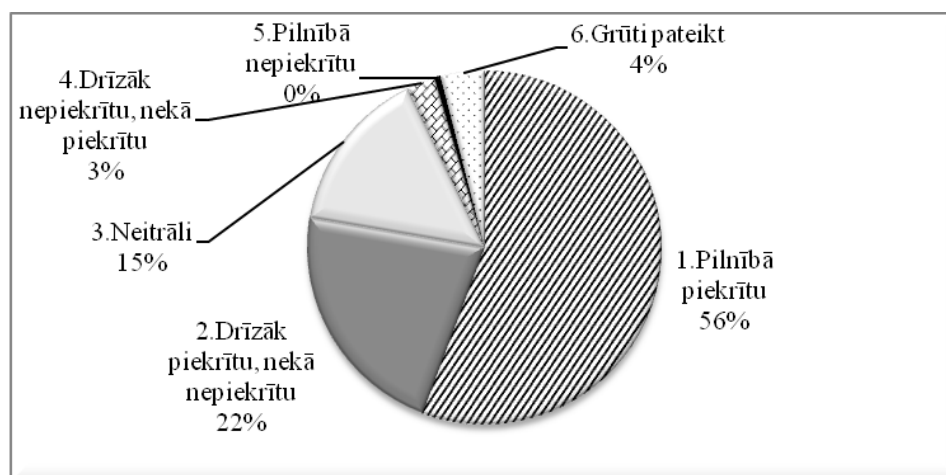
Iedzīvotāju aptaujas anketā tika iekļauti 8 jautājumi par e-pakalpojumiem un 5 demogrāfiskie jautājumi. Tās aizpildīšana katram respondentam prasīja apmēram 7 minūtes. Uzdotie jautājumi palīdzēja noskaidrot Zemgales plānošanas reģiona iedzīvotāju viedokli. Tika noskaidrots, cik bieži iedzīvotāji lieto internetu, lai noskaidrotu, vai lietotājs orientējas interneta vidē, tika noskaidrots, kādus e-pakalpojumus iedzīvotāji lieto un kur uzzina par piedāvātajiem pašvaldības e-pakalpojumiem un to lietošanu. Tika jautāts, vai ir saprotams, kā

jālieto e-pakalpojumi, vai iedzīvotāji uzticas elektroniskajiem pakalpojumiem un noskaidroti uzticēšanās vai neuzticēšanās iemesli. Tāpat, tika noskaidrots, ar kādām problēmām e-pakalpojumu lietotāji ir saskārušies, kas varētu ietekmēt viņu uzticību šo pakalpojumu kvalitātei. Likerta skala tika izmantota, lai noskaidrotu, cik lielā mērā iedzīvotāji piekrīt 13 apgalvojumiem, kas saistīti ar pašvaldības darbību, e-pakalpojumiem un iedzīvotāju paradumiem. Aptaujā piedalījās respondenti no visām 22 Zemgales plānošanas reģiona pašvaldībām, aptverot no 0.08% līdz 0.45% pašvaldības iedzīvotājus.

Darba autore vēlējas noskaidrot, vai ir kādi pakalpojumi, kurus iedzīvotāji ir lietojuši, bet atzīmējuši, ka e-pakalpojumu darbība ir viņiem mulinoša, nesaprotama. Noskaidrojās, ka visbiežāk e-pakalpojumu darbība nav saprotama tieši tiem, kas tos nekad nav izmantojuši. Visbiežāk izmantotie pakalpojumi ir informācijas uzzināšana un nekustamā īpašuma nodokļa apmaksāšana; salīdzinot šos pakalpojumus ar iedzīvotāju e-pakalpojumu darbības izpratni, atklājās, ka ~2-3% e-pakalpojumu darbību neizprot, kas, savukārt, norāda, ka mājas lapā vai e-pakalpojuma sniegšanas laikā sniegtā informācija ir nepietiekama, pārāk sarežģīta vai grūti uztverama. Tomēr laba pakalpojuma rādītājos teikts, ka ar pakalpojumu saistītajām vizuāliem un tehniskiem procesiem jārada iespēja pakalpojumu veiksmīgi saņemt. Dominējošā pakalpojuma teorija norāda, ka pakalpojuma saņemšanas process var būt pat svarīgāks par pakalpojuma rezultātu, kas nozīmē, ka, ja šie e-pakalpojumi nav pilnībā saprotami, iedzīvotājiem radīsies negatīvs viedoklis par e-pakalpojumiem kopumā vai par konkrētu e-pakalpojumu darbību (pat ja viņi galu galā ir saņēmuši pakalpojumu).

Apgalvojumam „Jūsu novada vai pilsētas pašvaldībai vajadzētu vairāk informēt **par iespējām** lietot e-pakalpojumus” pilnībā piekrīt 56% iedzīvotāju. 22% iedzīvotāju drīzāk piekrīt, nekā nepiekrīt, 15% atbildēja neitrāli, 4% - grūti pateikt, tikai divi (0%) respondenti pilnībā nepiekrīta šim apgalvojumam (skat. 1.attēlu).

Apgalvojumam „Pašvaldībai nepieciešams izskaidrot iedzīvotājiem e-pakalpojumu **lietošanas priekšrocības**” piekrīta vēl vairāk iedzīvotāju – 58%. Līdzīgi arī iedzīvotāji piekrīt apgalvojumam, ka pašvaldībai nepieciešams izskaidrot iedzīvotājiem **kā lietot e-pakalpojumus**. Šim apgalvojumam pilnībā piekrīt 55%, drīzāk piekrīt, nekā nepiekrīt 26% iedzīvotāju.

1.att. „Iedzīvotāju vērtējums par apgalvojumu: „Jūsu novada vai pilsētas pašvaldībai vajadzētu vairāk informēt par iespējām lietot e-pakalpojumus.”

Secinājumi

1. Latvijā vietējā pašvaldība ir vietējā pārvalde, kas ar pilsoņu vēlētās pārstāvniecības — domes — un tās izveidoto institūciju un iestāžu starpniecību nodrošina likumos noteikto funkciju, Ministru kabineta doto uzdevumu un pašvaldības brīvprātīgo iniciatīvu izpildi.

2. E-pakalpojums jeb elektroniskais pakalpojums ir pakalpojums, kura pieprasīšanas vai sniegšanas veids nodrošina tā pieejamību attālināti - ar informācijas un komunikācijas tehnoloģiju palīdzību.
3. Pašvaldības telpas var uzskatīt kā „teātri”, kur iedzīvotāji dodas „nospēlēt savu ainu”.
4. Ikviens sabiedrības loceklis vēlas divpusēju apmaiņu ikvienā notikumā, rīcībā.
5. Uzticamību e-pašvaldībai nodrošina lietotāja interesējošo uzdevumu ātra, droša un veiksmīga izpilde.
6. Pašvaldību e-pakalpojumi tiek izmantoti mazāk, nekā pašvaldības gaida, toties iedzīvotāji sagaida lielāku e-pakalpojumu daudzveidību un attīstību.
7. Iedzīvotāju izpratnei par interneta vides darbību ir neliela saistība ar e-pakalpojumu darbības izpratni.
8. Tie, kas e-pakalpojumus ir izmantojuši, un viņiem ir bijusi pozitīva pieredze, uzticas e-pakalpojumiem.
9. Pašvaldības e-pakalpojumu galvenās pazīmes: ātri, ērti, droši.
10. Daļa iedzīvotāju baidās no datu noplūdes, tādēļ neuzticas e-pakalpojumiem un izvairās tos lietot.
11. Iedzīvotāji dodas uz pašvaldību klātienē, lai būtu fiziska saskarsme, tieša komunikācija, materiāls dokuments.
12. Visbiežākais ieteikums, ko iedzīvotāju sniedz e-pakalpojumu darbības uzlabošanai, ir „e-pakalpojumus nepieciešams popularizēt, stāstīt par to iespējām un to, kā tie jālieto”.
13. Hipotēze *Zemgales plānošanas reģionā piedāvāto pašvaldību e-pakalpojumu izmantošana reģiona iedzīvotāju vidū ir ierobežota, ko visvairāk ietekmē informācijas trūkums par šādu pakalpojumu esamību un izmantošanas principiem* apstiprinās.

Priekšlikumi pašvaldību e-pakalpojumu darbības uzlabošanai

Osborne, Radnor un Nasi nosauca laba pakalpojuma rādītājus. Tie iekļauj: zināšanas, kas ir pakalpojuma lietotājs, viņu gaidas, vajadzības un vērtības; pakalpojuma attīstību, stabilitāti un (neaizstājama) pakalpojuma solījumus vai piedāvājumu; pakalpojuma dizainu un tehnisko izstrādi, kas sola to veiksmīgi nogādāt klientam; pakalpojuma kultūras veidošanu un uz lietotāju vērstu domāšanu; pakalpojuma izmērīšanu un novērtējumu no lietotāja puses.

Tātad, apvienojot šos rādītājus ar Zemgales plānošanas reģiona iedzīvotāju sniegtajiem viedokļiem, pašvaldības pakalpojumiem jāklūst:

- Caurspīdīgiem – lai ir pilnībā skaidrs, kas kurā pakalpojuma saņemšanas solī notiek, un būtu pārlicība, ka viss ir izdarīts pareizi;
- Vienkāršiem – lai ikviens, pat cilvēks, kas internetā nedarbojas ikdienā, spēj bez problēmām lietot e-pakalpojumus;
- Ar vienkāršu valodu – lai neviens neapmulstu terminu gūzmā;
- Ar ātru atbildes reakciju – lai iedzīvotājiem nav jāgaida atbilde mēnesi, lai ierosinājumi tiktu ņemti vērā un problēmas ātri risinātas;
- Vajadzīgiem – lai pašvaldības mājas lapas kalpo ne tikai par formālu objektu, bet lai tās kalpo par galveno informācijas avotu pašvaldības iedzīvotājiem (nevis tikai pašvaldības darbiniekiem);
- Aktuāliem – lai informācija mājas lapā nav novecojusi, ir pieejami aktuālie pašvaldības normatīvi, iespēja lejupielādēt veidlapas;
- Patīkamiem – lai vizuāli pakalpojumu sniegšana rada baudījumu, nevis vēlmi pēc iespējas ātrāk mājas lapu aizvērt ciet;
- Ar atgriezenisko saiti – lai lietotājs var vērtēt pakalpojumu kvalitāti, ieteikt vēl labākus risinājumus; pašvaldībai tie jāņem vērā.

Iedzīvotāji ierosina izveidot bukletu ar informāciju, kādi e-pakalpojumi ir pieejami, kādas ir to priekšrocības un kā tie jālieto, un to izsūtīt visiem pašvaldības iedzīvotājiem uz mājām, kā arī sniegt iespēju šādu informatīvo materiālu saņemt pašvaldības telpās. Zemgales

reģiona iedzīvotāji arī rosina pašvaldības darbiniekus sniegt praktisku palīdzību tiem, kas e-pakalpojumus tikai sāk lietot; organizēt apmācības.

Apkopotie iedzīvotāju priekšlikumi individuāli katrai pašvaldībai tika izsūtīti tūlīt pēc pētījuma pabeigšanas.

Izmantoto literatūras avotu saraksts

1. Definition of *service noun* from the Oxford Advanced Learner's Dictionary, Sk.internetā (24.02.2013.). <http://oald8.oxfordlearnersdictionaries.com/dictionary/service>
2. E-pakalpojumi, Sk.internetā (24.02.2013.). <https://www.latvija.lv/LV/LDV/Default.aspx>
3. E-pakalpojumu attīstība, Valsts reģionālās attīstības aģentūra, Sk. internetā (24.02.2013.). <http://www.vraa.gov.lv/lv/epakalpojumi/>
4. Likums „Par pašvaldībām” (stājas spēkā ar 01.01.2012.), Sk.internetā (29.01.2013.) <http://www.likumi.lv/doc.php?id=57255>
5. Osborne S.P., Radnor Z., Nasi G. (2012) A New Theory for Public Service Management? Toward a (Public) Service-Dominant Approach, *The American Review of Public Administration*, SAGE, 2013, 135-153 pp

INTERNETA BALSĒŠANA KĀ INOVĀCIJA LATVIJAS VĒLĒŠANU SISTĒMĀ

ONLINE VOTING AS AN INNOVATION IN LATVIAN ELECTORAL SYSTEM

Ligita Vaita, Bc.sc.soc., ligita.vaita@inbox.lv
Laima Barisa, Mg.sc.soc., laima.barisa@llu.lv

Abstract. An internet has become as inevitable part of modern society, it can be considered as one of the most important innovations in the last 20 years. Introducing of online voting has been put in the agenda. Nevertheless the use of internet in society only increases, voter's attitude towards an opportunity to vote online in previous researches has been reflected as negative. In Latvia there has been gained time for possible problem identification and solutions before the real establishing of online voting system.

The goal of this research is to investigate online voting as an innovation in Latvian electoral system in the view of experts that deals with the organization of online voting. In the research are used theoretical research methods (analysis of scientific literature), empirical research methods (partially structured interviews) and data processing methods (interpretative data analysis).

For further researches the author has put forward the hypothesis that the main problem of online voting is the aspect of public distrust of the election results, if the online voting would be introduced.

Key words. Elections, electoral system, online voting, innovations.

Ievads

Sabiedrības attīstība saistās ar dažādu inovāciju ieviešanu, visos laikos kādu jau ierastu rīcības metodi nomainījusi jaunāka, ērtāka, pieejamāka. Par vienu no pēdējo divdesmit gadu nozīmīgākajām inovācijām var uzskatīt internetu.

Centrālās statistikas pārvaldes apkopotie dati liecina, ka uz 2012.gada sākumu 70,3 % Latvijas iedzīvotāju regulāri (vismaz reizi nedēļā) izmanto internetu. (LR Centrālās statistikas pārvalde sk.internetā 13.11.2012.)

Masu medijos biežāk ir dzirdams jēdziens „elektroniskā balsošana” un tas tiek lietots kā jēdziena „interneta balsošana” sinonīms, tomēr savā nozīmē tie nav līdzvērtīgi jēdzieni. Tā kā plašākā nozīmē vēlēšanu organizēšanu nav paredzēts veikt internetā, bet gan jau esošajā vēlēšanu sistēmā piedāvāt jaunu balsošanas veidu – balsošanu internetā, tad precīzāk ir izmantot jēdzienu „interneta balsošana”.

Interneta balsošanas aktualitāte tikai pieaug, ņemot vērā, ka pasaulē jau šāda pieredze ir. Elektronisko tehnoloģiju plašāka izmantošana valsts pārvaldē kā mērķis ir iekļauta Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģijā līdz 2013.gadam. Šajā plānošanas dokumentā ir uzsvērts, ka, „lai atvieglotu pilsoņu iespēju piedalīties referendumos un parakstu vākšanā gan lokālā, gan nacionālā līmenī, būtu jānodrošina iespēja piedalīties referendumā un iesniegt peticijas, izmantojot e-tehnoloģijas”. (Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģija līdz 2030.gadam, sk.internetā 28.10.2012.)

Kaut arī 2012.gada 8.martā Valsts sekretāru sanāsmē tika atbalstīta koncepcija „Par interneta vēlēšanu sistēmas izveidi” un, Koncepciju 2012.gada 4.septembrī vērtējot arī Ministru kabinetā, ministri vienojās kopumā atbalstīt interneta vēlēšanu sistēmas izveidi, vienlaikus lēmums par interneta vēlēšanu sistēmas ieviešanas termiņu pieņemts netika.

Savukārt vēlētāju attieksme pret interneta balsošanu līdz šim veiktajos pētījumos atspoguļota kā salīdzinoši negatīva. Tirgus un sabiedriskās domas pētījuma centra SKDS 2011.gadā veiktajā Vēlētāju attieksmju pētījumā iedzīvotāji snieguši kritisku vērtējumu ne tikai iespējai balsot internetā, bet arī neuzticību vēlēšanu rezultātiem, ja tajās būtu piedāvāta iespēja balsot internetā – 52% aptaujāto norādījuši, ka neuzticētos vēlēšanu rezultātiem, ja tiktu ieviesta balsošana internetā. (Vēlētāju attieksmju pētījums, 2011: 19). Pretrunīgie dati par iedzīvotāju plašo interneta izmantošanu un vēlētāju negatīvo attieksmi pret iespējamu

interneta balsošanu norāda, ka par interneta balsošanas problemātiku Latvijā ir jārunā, sevišķi, ņemot vērā, ka valdības dienas kārtībā šāds jautājums jau ir nonācis.

Vēlēšanas un to sistēmas

Vēlēšanas ir viens no galvenajiem demokrātijas instrumentiem, tas ir pamata mehānisms, caur ko pilsoņi demokrātiskā valstī piedalās politiskajā sistēmā. Un, pilsoņu varas aspektā, pilsoņi savu politisko lēmumu pieņemšanu veic galvenokārt ar vēlēšanu palīdzību. (Rand, 2006: 241) Socioloģijā tiek uzskatīts, ka katra sociālā struktūra darbojas kā sistēma, kurā katrs loceklis pilda kādu noteiktu funkciju (McMahon, 2009:1) un arī vēlēšanu organizēšanas kārtībai parasti izmanto jēdzienu „sistēma”, pamatojoties uz to, ka to organizēšanā ir iesaistītas vairākas savstarpēji atkarīgas daļas – vēlētāji, valsts, vēlēšanu organizētāji, politiķi u.c.

Vēlēšanu sistēmas ir iedalāmas divās lielās grupās atkarībā no tā, kā pēc vēlēšanām tiek „pārskaitītas” vēlētāju balsis konkrētās varas institūcijās – mažoritārās vēlēšanu sistēmas (uzvarējusī partija iegūst procentuāli vairāk vietu, nekā tā saņēmusi balsu vēlēšanās) un proporcionālās vēlēšanu sistēmas (vienāda vai līdzīga proporcija starp iegūto balsu skaitu vēlēšanās un vietu skaitu institūcijā). (Хейвуд, 2005: 291) Politikas zinātnē izšķir arī vēl trešo – jauktu vēlēšanu sistēmu, kurā par pamatu tiek ņemti vēlēšanu organizēšanas principi gan no mažoritārās, gan proporcionālās vēlēšanu sistēmas. (Tauriņš, 1999: 101)

Saskaņā ar Latvijas Republikas Satversmi Latvijā valsts suverenā vara pieder Latvijas tautai. Viens no veidiem, kā tauta var īstenot savu varu, ir brīvas un demokrātiskas vēlēšanas. Vispārīgie vēlēšanu principi ir noteikti Latvijas Republikas Satversmē, savukārt vēlēšanu norisi nosaka trīs valsts likumi – Saeimas vēlēšanu likums, Republikas pilsētas domes un novada domes vēlēšanu likums un Eiropas Parlamenta vēlēšanu likums.

Latvijā ar vispārēju demokrātisku vēlēšanu palīdzību tiek vēlēts parlaments, pašvaldību domes un Eiropas Parlaments, katrā no šīm vēlēšanām procedūra ir nedaudz atšķirīga.

Saeimas vēlēšanas Latvijā norisinās [piecos vēlēšanu apgabalos](#) – Rīgā, Vidzemē, Latgalē, Zemgalē un Kurzemē. Saeimas vēlēšanas notiek vienu dienu, un ikviens vēlētājs neatkarīgi no deklarētās dzīvesvietas drīkst balsot jebkurā vēlēšanu iecirknī Latvijā vai ārvalstīs. Saeimas vēlēšanās nav iespējams nobalsot iepriekš, taču ārvalstīs dzīvojošie vēlētāji var izmantot iespēju balsot pa pastu. (Saeimas vēlēšanas, Centrālā vēlēšanu komisija, sk.internetā 5.02.2013., Saeimas vēlēšanu likums, sk.internetā 12.02.2013.) Ņemot vērā, ka Saeimas vēlēšanās netiek paredzēta iespēja nobalsot iepriekš, pastāv liela iespējamība, ka vēlētāji, kuri īslaicīgi devušies uz ārvalstīm, Saeimas vēlēšanās nevar piedalīties.

Eiropas Parlamenta vēlēšanās Latvija ir viens vēlēšanu apgabals. Atšķirībā no Saeimas vēlēšanām un tautas nobalsošanas Eiropas Parlamenta, tāpat kā pašvaldību vēlēšanās, vēlētāju uzskaitē tiek lietots vēlētāju reģistrs un balsošana notiek, izmantojot vēlētāju sarakstus. Katrs vēlētājs vēlēšanām tiek reģistrēts noteiktā vēlēšanu iecirknī atbilstoši reģistrētajai dzīvesvietai. Eiropas Parlamenta vēlēšanās ir iespējama arī iepriekšējā balsošana vēlēšanu iecirknī – triju dienu laikā pirms vispārējās vēlēšanu dienas – un balsošana pa pastu Latvijas pilsoņiem, kas dzīvo ārvalstīs. (Eiropas Parlamenta vēlēšanu likums, sk.internetā 12.02.2013.) Tā kā Eiropas Parlamenta vēlēšanās tiek izmantots vēlētāju reģistrs un vēlētājs drīkst balsot tikai tajā iecirknī, kurā ir reģistrēts, pastāv liela iespējamība, ka vēlētāji, kuri devušies izbraucienā vai kādu citu iemeslu dēļ vēlēšanu dienā devušies prom, vēlēšanās nepiedalīsies.

Pašvaldību vēlēšanās katras republikas pilsētas un novada pašvaldības administratīvā teritorija veido atsevišķu vēlēšanu apgabalu. Ja vēlētājs vēlēšanu dienā nevarēs nobalsot, viņš var nobalsot iepriekš – triju dienu laikā pirms vispārējās vēlēšanu dienas – vēlēšanu iecirknī, kura vēlētāju sarakstā ir reģistrēts. Pašvaldību vēlēšanās, tāpat kā Eiropas Parlamenta vēlēšanās, tiek izmantots Vēlētāju reģistrs. Katrs vēlētājs balso tajā vēlēšanu iecirknī, kura vēlētāju sarakstā viņš ir reģistrēts (Republikas pilsētas domes un novada domes vēlēšanu likums, sk.internetā 10.02.2013.), līdz ar to attiecībā uz pašvaldību vēlēšanām pastāv tie paši riski, kas uz Eiropas Parlamenta vēlēšanām.

Interneta balsošana kā viens no balsošanas procedūru veidiem

Balssšanas procedūru politikas zinātnē skaidro kā valsts rīcību vēlēšanu organizācijā un īstenošanā jeb „vēlēšanu likumu darbībā”. (Василик, 2003: 279) Par demokrātijas dzimteni tiek uzskatīta Senā Grieķija, kur Atēnās jau 507.gadā pirms mūsu ēras polisai nozīmīgu lēmumu pieņemšanai tika organizētas demokrātiskas tiešās vēlēšanas. (Krimmer, 2010: 147) Tomēr kopš demokrātijas pirmsākumiem vēlēšanu norise jeb procedūra ir ievērojami mainījusies un pilnveidojusies. Tāpat kā pārmaiņas sabiedrībā ietekmēja balsošanas veida izmaiņas, tā tehnoloģiskās inovācijas ļāvušas modernizēt arī vēlēšanu sistēmu kopumā, daudzās pasaules valstīs tiek piedāvāti aizvien jauni, vēlētajam ērtāki balsošanas veidi – pasta balsošana, iepriekšējā balsošana u.c. (Herrnson, Niemi, Hanmer, 2007: 9)

Vēlēšanas tāpat var tikt organizētas vairākos atšķirīgos veidos. Papīra zīmju vēlēšanās tiek izmantotas papīra vēlēšanu zīmes, savukārt automatizētajās vēlēšanās tiek izmantotas dažādas tehniskas ierīces, kas palīdz apkopot balsošanas rezultātus. Par elektronisko balsošanu runā, kad par balsošanas ierīcēm tiek izmantoti datori. (Loncke, Dumortier, 2004: 60)

Zinātniskajā literatūrā un arī masu mediju lietojumā trūkst konsekvences par jēdzieniem, apzīmējot balsošanu, kura tiek organizēta, izmantojot informācijas un komunikāciju tehnoloģijas. Visbiežāk mediju telpā tiek izmantotas jēdziens „e-vēlēšanas”, taču tas nav precīzs, jo elektroniskās balsošanas sistēmu var sekojoši iedalīt bezsaistes (*off-line*) un tiešsaistes (*on-line*) balsošanas sistēmās. (Loncke, Dumortier, 2004: 60) Bezsaistes balsošanā datorī tiek izmantoti kā savrupi stāvošas ierīces, savukārt tiešsaistes balsošanā datori ir savienoti ar (atvērta vai slēgta) tīkla palīdzību, kas veido būtisku atšķirību starp klientiem un serveriem. Ja par datoru savienošanas tīklu tiek izmantots internets, tad var runāt par interneta balsošanu. (Loncke, Dumortier, 2004: 60)

Interneta balsošanu var iedalīt trīs galvenajos veidos, un, vadoties pēc interneta balsošanas veidu pazīmēm, V.Valtenbergs piedāvā pārskatāmu veidu vēlēšanu institūcijas kontroles analizēšanai pār interneta balsošanas procesiem (skat. 1.tabulu):

1.tabula

1. tabula Institūciju kontrole pār interneta balsošanas procesiem

	Autentificēšanās	Vēlēšanu institūcijas kontrole pār tehnoloģiju, procesiem un vidi
Interneta balsošana iecirknī	Klātienē, iecirknī, uzrādot dokumentus	Augsta
Interneta balsošana kioskos	Neklātienē, publiskās vietās, elektroniskā autentificēšanās	Vidēja
Attālinātā interneta balsošana	Neklātienē, jebkurā vietā, elektroniskā autentificēšanās	Zema

Avots: Valtenbergs, 2012: 4

Aizvien pieaugošā interneta nozīme, kā arī tehnoloģiju plašāka izmantošana politiskajos un valsts pārvaldes procesos vairāk valstīm jau ļāvusi realizēt interneta balsošanas iespējas pilotprojektu vai kā Igaunijas piemērā – pat vispārējo vēlēšanu veidā.

Līdz šim jau daudzviet pasaulē bijuši mēģinājumi ieviest balsošanu internetā kā vienu no vēlēšanu papildu balsošanas veidiem. Ne pārāk veiksmīgi mēģinājumi bijuši arī **Amerikas Savienotajās Valstīs** (ASV), kur būtiskākās problēmas bijušas nepilnīgas vēlēšanu reģistrācijas procedūras un vienotas autentifikācijas sistēmas neesamība. (Valtenbergs, 2012: 5) Taču interneta balsošanas pilotprojekti ir notikuši vēl virknē pasaules valstu, piemēram, vairākās valstīs balsošana internetā tika piedāvāta noteiktām iedzīvotāju grupām (iedzīvotājiem un militārpersonām, kuri uzturas ārvalstīs – ASV un Francijā; diasporai – Filipīnās), bet pašvaldību interneta balsošanas pilotprojekti notikuši arī Lielbritānijā, Spānijā, Norvēģijā u.c. valstīs. (Valtenbergs, 2012: 5)

Šveice tiek uzskatīta par attālinātās balsošanas pionieriem. Pamazām pilnveidojot pasta balsošanas sistēmu, Šveicē ir veikti vairāki piltomēģinājumi ieviest arī interneta balsošanu.

Ženēvas, Cīrihes, Nošatēlas kantonu referendumos interneta balsošana iespējama jau kopš 1998.gada. (Loncke, Dumortier, 2004: 72; Valtenbergs, 2012: 5; Konceptija „Par interneta vēlēšanu sistēmas izveidi”, 2012: 3)

Igaunija ir vienīgā valsts Eiropas Savienībā, kur interneta balsošanu izmanto visā valstī gan vispārējās parlamenta, gan pašvaldību vēlēšanās. Pirmoreiz interneta balsošana tika ieviesta 2005.gadā pašvaldību vēlēšanās, kad iespēju nobalsot internetā izmantoja nedaudz vairāk par 9 tūkstošiem iedzīvotāju, kas ir 1,9 % no kopējā vēlēšanās piedalījušos skaita, savukārt pēdējās parlamenta vēlēšanās 2011.gadā internetā nobalsoja jau 24,3 % no vēlēšanās piedalījušos kopskaita. (Statistics about Internet Voting in Estonia, sk.internetā 15.01.2013.) Līdz šim interneta balsošana Igaunijā ir izmantota jau piecas reizes.

Izvērtējot citu valstu pieredzi un mēģinājumus ieviest interneta balsošanu un īpašu uzmanību pievēršot relatīvi līdzīgā situācija esošās Igaunijas pieredzei, 2012.gadā Latvijā Satiksmes ministrijas atbildībā tika izstrādāta Konceptija „Par interneta vēlēšanu sistēmas izveidi”, kas ir būtiskākā iestrāde Latvijas interneta balsošanas ieviešanai.

Patlaban Latvijas Republikas vēlēšanu sistēma paredz trīs balsošanas veidus: balsošana vispārējā vēlēšanu dienā vēlēšanu iecirknī, iepriekšēja balsošana un balsošana pa pastu. Vēlēšanu sistēmas pilnveidošanas koncepcijā paredzētais interneta balsošanas veids neparedz radikāli mainīt pastāvošo vēlēšanu sistēmu, bet gan balsošanu internetā piedāvāt kā vienu no balsošanas neklātienē veidiem. (Konceptija „Par interneta vēlēšanu sistēmas izveidi”, 2012: 7) Konceptija paredz noteikt balsojuma korekcijas mehānismu jeb iespēju vēlētajam, kurš ir izmantojis interneta balsošanas sistēmu, balsot atkārtoti (klātienē vispārējā vēlēšanu dienā vai iepriekšējai balsošanai atvēlētajā termiņā). (Konceptija „Par interneta vēlēšanu sistēmas izveidi”, 2012: 14) Šī iespēja paredzēta galvenokārt, lai izvairītos no balsojuma izvēles ietekmēšanas, piemēram, darba vietā, ģimenē vai citur, jo ļauj vēlētajam balsojumu labot.

Lai nodrošinātu interneta balsošanas procesa aizklātumu, Koncepcijā piedāvātais risinājums atbilst patlaban realizētajai klātienē balsojuma procedūrai, kur vēlētajā identitāte tiek pārbaudīta pirms vēlēšanu zīmju izsniegšanas un katrs balsojums nonāk vēlēšanu urnā ar jau zaudētu saiti starp konkrēto vēlētajā un balsojuma saturu. Arī balsojot internetā, balsojuma šifrēšana nodrošinās to, ka nevar identificēt balsojumu ar balsotāju. (Konceptija „Par interneta vēlēšanu sistēmas izveidi”, 2012: 15-16)

Lemjot par interneta balsošana ieviešanu, nepieciešams vērtēt iespēju par tās ieviešanu pilnā apjomā vai pilotprojekta veidā (piemēram, noteiktās pašvaldībās), lai pārbaudītu dažādus interneta balsošanas sistēmas darbības aspektus, izvērtētu dažādus drošības riskus, kā arī izvērtētu sabiedrības aktivitāti. (Konceptija „Par interneta vēlēšanu sistēmas izveidi”, 2012: 17)

Interneta balsošanas kā inovācijas socioloģiskā izpratne

Inovācijas ir jēdziens, ko mūsdienu globalizētajā un straujajā laikmetā politikā, uzņēmējdarbībā un citās jomās var dzirdēt ļoti bieži, tomēr tas ne vienmēr tiek pareizi saprasts. Plašā izpratnē inovācija ir jauns veids, kā kaut ko darīt. (Boļšakovs, 2008: 12) Vārda „inovācija” pamatnozīme ir „kaut kā jauna ieviešana, kaut kā vispārināta mainīšana, ieviešot jaunus elementus vai formas”. (Boļšakovs, 2008: 12) Kaut arī mēģinājumi definēt un skaidrot jēdzienu „inovācijas” ir bijuši daudzveidīgi, tomēr apkopojot inovāciju jēdziens ietver trīs nozīmes: inovācijas kā instruments, inovācijas kā process jeb darbība, inovācijas kā galarezultāts (jauna prece, jauns pakalpojums, jauni tirgi, izmaiņas sabiedrības dzīvē u.c.) (Dimza, 2003: 16) Šādā aspektā kā par inovāciju iespējams runāt arī par interneta balsošanu.

Kaut arī inovāciju pētījumi aizvien populārāki kļūst tieši 21.gadsimtā, pirmie teorētiskie inovāciju pētījumi aizsākās jau 20.gadsimta pirmajā pusē. Viens no pirmajiem sociologiem, kas pievērsās galvenokārt tehnoloģisko inovāciju teorētiskā ietvara veidošanai, ir amerikāņu sociologs Viljams Ogburns (*William Fielding Ogburn*), kurš attīstīja ideju par tehnoloģisko

inovāciju trīs aspektiem – izcelšanos (rašanos), izplatību jeb difūziju un ietekmi. (Godin, 2010: 277)

Socioloģijā ilgstoši ir pievērsta uzmanība faktoriem, kas ietekmē inovāciju izplatību dažādās grupās, sabiedrībās un valstīs. Mūsdienās interese par inovāciju izplatību ir kļuvusi konkrētāka un sociologi šo izplatību dēvē par inovāciju difūziju. Difūzija ir īpašs process, kurā caur dažādiem komunikācijas kanāliem un noteiktā laikā idejas, prakses vai produkta inovācija tiek izplatīta sociālās sistēmas dalībniekiem. (Rogers, 2003: 5) No šīs definīcijas izriet četri galvenie difūzijas jēdziena elementi – inovācija, komunikācijas kanāls, laiks un sociāla sistēma, kas ir pamatā sociologu Evereta Rodžera un Karīnas Skotas (*Everett Rogers and Karyn Scott*) veidotajam inovāciju difūzijas modelim. (Rogers, 2003: 5)

Būtiski ir akcentēt, ka inovāciju teorētiskā izpēte palīdz saprast, kā sabiedrībā inovācijas izplatās un, vēl vairāk, kā sabiedrība pieņem inovācijas. Interneta balsošanas sakarā ir būtiski saprast, kā šīs inovācijas ideja ir radusies, kāds ir tās mērķis un tad, izmantojot inovāciju izplatības jeb difūzijas teorētiskās atziņas, iespējams veismīgāk ieviest interneta balsošanu Latvijā. Īpaši tas ir svarīgi, lai paaugstinātu sabiedrības atbalstu interneta balsošanai.

Ekspertu skatījums uz interneta balsošanu kā inovāciju Latvijas vēlēšanu sistēmā

Lai noskaidrotu ekspertu skatījumu uz interneta balsošanu kā inovāciju Latvijas vēlēšanu sistēmā, autore uzrunāja un intervēja četrus ar interneta balsošanas ieviešanu saistītus ekspertus – Centrālās vēlēšanu komisijas priekšsēdētāju Arni Cimdaru, Latvijas valsts radio un televīzijas centra valdes priekšsēdētāju Jāni Boktu, Latvijas informācijas un komunikāciju tehnoloģijas asociācijas prezidenti Signi Bāliņu un Satiksmes ministrijas Sakaru departamenta direktoru Edmundu Beļski.

Galvenās problēmas, kas saistībā ar tehnoloģiskajām inovācijām tiek iezīmētas teorijās, ir saistītas ar dažādiem tehnoloģiskiem riskiem, kā nesankcionēta piekļuve datiem, datu noplūde, un vairākiem nelabvēlīgiem procesiem sabiedrībā, kā nevienlīdzības palielināšanās un dažādu publiskai varai naidīgu organizāciju attīstība. Uz tehnoloģiskajām problēmām intervijās norādīja arī eksperti, taču pārējās teorijās minētās problēmas ar interneta balsošanu eksperti nesaista.

Raugoties uz interneta balsošanu jeb inovāciju *kā uz instrumentu*, eksperti kā būtiskākās problēmas min vēlētāju pasivitāti, ko ar interneta balsošanas ieviešanu atrisināt nevarētu, un ID karšu ieviešanas problēmas Latvijā. Eksperti, no vienas puses, norāda, ka ID karšu nepieciešamība varētu radīt problēmas interneta balsošanas ieviešanā, bet, no otras puses, ka interneta balsošana būtu instruments ID karšu plašākai lietošanai sabiedrībā.

Vērtējot interneta balsošanas *kā inovācijas procesa* problēmas, eksperti kā būtiskāko problēmu min pagaidām, viņuprāt, neatrisināmo pretrunu starp nepieciešamību nodalīt vēlētāja balsojumu no viņa identitātes, nodrošinot aizklātumu, un izveidot drošu interneta balsošanas sistēmu, kam nepieciešams vēlētāja balsojumu un identitāti saglabāt.

Savukārt interneta balsošanas *kā inovācijas galarezultātu* eksperti pagaidām analizē prognožu līmenī. Eksperti uzskata, ka sabiedrības attieksme pret interneta balsošanu turpmāk uzlabosies un pēc tās ieviešanas aizvien lielāks vēlētāju skaits izteiks atbalstu un uzticību interneta balsošanai, bet nevienlīdzības problēmas sabiedrībā interneta balsošana neradīs.

Inovāciju difūzijas teorijā tiek izdalīti četri *difūzijas* elementi – inovācija, komunikācijas kanāls, laiks un sociāla sistēma, kam intervijās pievērsās arī autores uzrunātie eksperti.

Interneta balsošana atbilst inovāciju teorētiskajām pazīmēm un ieviešanas procesā iziet visas inovāciju izplatības jeb difūzijas stadijas, tāpēc interneta balsošana ir uzskatāma par *inovāciju* Latvijas vēlēšanu sistēmā.

Teorijā tiek uzsvērts, ka būtiskākais *komunikācijas kanāls* tehnoloģisko inovāciju izplatīšanā ir tehnoloģijas pašas, taču eksperti uzskata, ka, informējot par interneta balsošanu, būtu jāizmanto visi iespējamie komunikācijas kanāli, nevis tikai internets. Eksperti intervijās runā ne tikai par masu mediju izmantošanu, bet arī nepieciešamību par interneta balsošanas ieviešanu izglītēt arī skolā, dažādās NVO un par šo jautājumu nepieciešams runāt arī ģimenē.

Taču pagaidām komunikācija ar sabiedrību nenotiek mērķtiecīgi, tāpēc ka par interneta balsošanas ieviešanu nav pieņemts konceptuāls lēmums valdībā un parlamentā.

Laiks ir elements, kas nosaka inovācijas difūzijas ātrumu sabiedrībā. Arī eksperti norāda, ka ir nepieciešams laiks, lai lielākā daļa sabiedrības interneta balsošanu akceptētu kā drošu un uzticamu balsošanas metodi. Tāpat laiks ir nepieciešams interneta balsošanas sistēmas izstrādei un ieviešanai, un eksperti vērtē, ka aptuvenais laiks, kas nepieciešams, lai Latvijā ieviestu interneta balsošanu, ir aptuveni pusotrs gads, tāpēc, viņuprāt, labākais risinājums būtu to ieviest nākamajās – 2017.gada – pašvaldību vēlēšanās.

Jebkuras inovācijas un arī interneta balsošanas difūzijā ir iesaistīta *sociāla sistēma*, jo interneta balsošanas ieviešana ir atkarīga ne tikai no tās ieviesējiem, bet arī no tehnoloģijām, sabiedrības attieksmes un citiem elementiem. Eksperti norāda uz veselu priekšnoteikumu kopumu, kas sociālajā sistēmā ir jāsakārto pirms interneta balsošanas ieviešanas – vispirms jau nepieciešams konceptuāls lēmums par interneta balsošanas ieviešanu, tāpat nepieciešams sakārtot atbilstošo likumdošanu, atvēlēt finansējumu sistēmas ieviešanai, kā arī informēt un izglītēt sabiedrību, jo tieši no sabiedrības atbalsta lielā mērā ir atkarīga interneta balsošanas ieviešana. Eksperti norāda uz būtiskām problēmām šajā sakarā, jo uzskata, ka sociālās sistēmas elementi interneta balsošanas aspektā pašlaik darbojas savstarpēji nesaistīti.

Secinājumi

1. Zinātniskajā literatūrā un masu medijos trūkst konsekvences, izmantojot apzīmējumus balsošanas procedūrai, kurā tiek izmantotas informācijas un komunikāciju tehnoloģijas; elektroniskajās balsošanā tiek izmantoti datori vai citas elektroniskas iekārtas, taču interneta balsošanas galvenā pazīme ir balsošanas procedūras norise ar interneta starpniecību.
2. Arī koncepcijā „Par interneta vēlēšanu sistēmas izveidi”, kas ir pamata dokuments interneta balsošanas ieviešanas plāniem Latvijā, trūkst konsekvences jēdzienu lietošanā, kas apzīmē balsošanu internetā – nosaukumā iekļautais jēdziens „interneta vēlēšanu sistēma” pēc būtības nav precīzs, jo Koncepcijā netiek paredzēts organizēt vēlēšanas internetā, bet gan piedāvāt papildu balsošanas veidu – interneta balsošanu.
3. Latvijas sabiedrība ir atvērta dažādām inovācijām, taču nav gatava pieņemt riskus, kas saistīti ar iespējamām kļūdām valsts pārvaldes darbā; eksperti uzskata, ka tieši sabiedrības negatīvā attieksme pret interneta balsošanu ir galvenais tās ieviešanas bremsējošais faktors.
4. Interneta balsošana neietekmētu sabiedrības līdzdalību vēlēšanās, tātad interneta balsošana nav vērtējama kā instruments līdzdalības veicināšanai, jo galvenās problēmas ar zemu līdzdalību vēlēšanās eksperti saista ar motivācijas problēmām, nevis problēmām ar balsošanas iespējām.
5. Kā būtiskāko problēmu interneta balsošanā kā procesā interneta balsošanas organizēšanā iesaistītie eksperti redz pretrunu starp sistēmas drošību un vēlētajā balsojuma aizklātumu, kā arī organizatoriskās problēmas, kas saistītas ar neskaidri nodefinētiem mērķiem parlamentā un valdībā.
6. Vērtējot interneta balsošanu kā galarezultātu, eksperti prognozē, ka sabiedrības attieksme pret interneta balsošanu nākotnē varētu uzlaboties, savukārt iespējamās nevienlīdzības izpausmes sabiedrībā interneta balsošanas ieviešanas dēļ eksperti nesaskata.
7. Kā iespējami labāko risinājumu eksperti redz interneta balsošanu Latvijā ieviest 2017.gada pašvaldību vēlēšanās, taču atšķiras redzējumi par pilotprojektu īstenošanas veidiem, kas būtu veiksmīgākie gan no sistēmas drošības, gan sabiedrības attieksmes uzlabošanas puses.
8. Ekspertu intervijās iezīmējās vairāki aspekti, kam interneta balsošanas aspektā būtu lietderīgi pētījumos pievērsties arī nākotnē:

- jēdziena „interneta balsošana” skaidrošana. Gan pašu interneta balsošanas ieviešanas ekspertu starpā, gan masu mediju lietojumā nepastāv vienotības jēdzienu izmantošanā, un vairāki pēc būtības atšķirīgi jēdzieni tiek lietoti kā sinonīmi, tāpēc autore uzskata, ka nepieciešams nopietnāk pievērsties šī jēdziena izpratnei un izskaidrošanai.

- sabiedrības attieksme pret interneta balsošanu. Intervijās iezīmējās, ka galvenokārt sabiedrības negatīvā attieksme pret interneta balsošanu ir saistāma ar bailēm par interneta balsošanas drošību, tāpēc sabiedrības aspektā nepieciešams nopietns sabiedrības izglītošanas darbs, sevišķi pievērsties datu drošības jautājumiem.

9. Turpmākiem pētījumiem iespējams izvirzīt hipotēzi, ka būtiskākā problēma interneta balsošanas ieviešanas aspektā ir sabiedrības neuzticība vēlēšanu rezultātiem, ja tiktu ieviesta interneta balsošana.

Izmantoto literatūras avotu saraksts

1. Boļšakovs S. (2008) Inovatīvā darbība Latvijā, Rīga: Jumava, 2008, 324 lpp.
2. Dimza V. (2003) Inovācijas pasaulē, Eiropā, Latvijā, Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmijas Ekonomikas institūts, 2003, 206 lpp.
3. Eiropas Parlamenta vēlēšanu likums, sk.internetā (12.02.2013.) <http://www.likumi.lv/doc.php?id=84185>
4. Godin B. (2010) Innovation Without the Word: William F.Ogburn's Contribution to the Study of Technological Innovation, *Minerva: A Review of Science, Learning & Policy*; Jul2010, Vol.48, 277-307 p. Academic Search Premier, Ebsco Host, sk.internetā (23.01.2012.) <http://web.ebscohost.com/ehost/detail?sid=f1747504-4b61-40aa-88b6-b0f5e00dbc80%40sessionmgr12&vid=1&hid=24&bdata=JnNpdGU9ZWZwhvc3QtbG12ZQ%3d%3d#db=aph&AN=53723720>
5. Herrnson P.S., Niemi R.G., Hanmer M.J. (2007) Voting Technology: The Not-So-Simple Act of Casting a Ballot, Washington: Brookings Institution Press, 2007, 232 p. Ebrary, sk.internetā (2.02.2013.) <http://site.ebrary.com.ezproxy.llu.lv/lib/llu/fb/docDetail.action?docID=10224518&p00=voting%20technology%20the%20not-so-simple%20act%20casting%20ballot>
6. Iedzīvotāji, kuri lieto datoru/internetu gada sākumā, LR Centrālās statistikas pārvalde, Ikgadējie dati, Informācijas tehnoloģijas, sk.internetā (13.11.2012.) <http://data.csb.gov.lv/DATABASE/zin/Ikgad%C4%93jie%20statistikas%20dati/Datoriz%C4%81cija/Datoriz%C4%81cija.asp>
7. Konceptija „Par interneta vēlēšanu sistēmas izveidi” (informatīvā daļa), koncepcijas projekts, Satiksmes ministrija, 2012, sk.internenā (28.10.2012.) <http://www.mk.gov.lv/lv/mk/tap/?pid=40244943>
8. Krimmer R. (2010) E-voting as a New Form of Voting, Book: Balci A., Can Aktan C, Dalbay O. (ed.) Explorations in Egovernment & E-governance: Selected Proceedings of Second International Conference on E-government and E-governance, 11-12 March 2010, Antalya, Turkey, Volume 2, 2010, Turkey: Turksat, 147-152 p.
9. Latvijas ilgtpējīgas attīstības stratēģija līdz 2030.gadam (2008), sk.internetā (28.10.2012.) http://www.latvija2030.lv/upload/lias_1redakcija_pilnv_final.pdf
10. Loncke M., Dumortier J. (2004) Online Voting: A Legal Perspective, *International Review of Law Computers & Tehnology*, Volume 18, No.1., 59.-79.p., Academic Search Premier, Ebsco Host, sk.internetā (15.11.2012.) <http://web.ebscohost.com/ehost/detail?vid=8&sid=9767e4b5-643f-4846-9993-3dbb2192194d%40sessionmgr111&hid=112&bdata=JnNpdGU9ZWZwhvc3QtbG12ZQ%3d%3d#db=aph&AN=13524153>
11. McMahan M. (2009) Structural Functionalism, *Research Starters – Sociology*, 2009, 1-7 p., Ebsco Host, sk.internetā (15.01.2013.) <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=rst&AN=36268059&site=ehost-live&scope=site>
12. Rand D. (ed.) (2006) *Studying Politics: An Introduction to Political science*, 2nd edition, Canada: Thomson Nelson, 2006, 442 p.
13. Republikas pilsētas domes un novada domes vēlēšanu likums, sk.internetā (10.02.2013.) <http://www.likumi.lv/doc.php?id=57839>
14. Rogers E.M. (2003) *Diffusion of Innovations*, 5th edition, New York: Free Press, 2003, 551 p., sk.internetā (4.02.2013.) <http://books.google.lv/books?id=9U1K5LjUOwEC&printsec=frontcover&hl=lv#v=onepage&q&f=false>
15. Saeimas vēlēšanas, Centrālās vēlēšanu komisijas mājaslapa, sk.internetā (5.02.2013.) <http://web.cvk.lv/pub/public/27427.html>

16. Saeimas vēlēšanu likums, sk.internetā (12.02.2013.) <http://www.likumi.lv/doc.php?id=35261>
17. Statistics about Internet Voting in Estonia, Estonian National Electoral Committee, sk.internetā (15.01.2013.) <http://www.vvk.ee/voting-methods-in-estonia/engindex/statistics>
18. Tauriņš G. (1999) Politika I, Rīga: LR Nacionālā Aizsardzības akadēmija, 1999, 129 lpp.
19. Valtenbergs V. Interneta balsošanas globālā perspektīva: svarīgākās atziņas, diskusija "Interneta vēlēšanas Latvijā: vai un kad?", Latvijas Universitāte, 24.09.2012., sk.internetā (15.01.2012.) http://www.szf.lu.lv/files/ALISE/V_ValtenbergsPrezentacija.pdf
20. Vēlētāju attieksmju pētījums 2011, Latvijas iedzīvotāju aptauja, Tīrgus un sabiedriskās domas pētījumu centrs SKDS, 2011.gada oktobris, sk.internetā (12.02.2013.) http://web.cvk.lv/pub/upload_file/atskaite_CVK_102011.pdf
21. Василик М.А. (ред.) (2003) Политология, Москва: Гардарики, 2003, 588 стр.
22. Хейвуд Э. (2005) Политология, второе издание (под ред. Водолазова Г.Г., Вельского В.Ю.), Москва: Юнити-Дана, 2005, 544 стр.

VESELĪBAS APRŪPES PIEEJAMĪBA UN KVALITĀTE LATVIJAS PIEROBEŽĀ: ALŪKSNES NOVADA PIEMĒRS

HEALTH CARE ACCESSIBILITY AND QUALITY IN LATVIAN BORDER AREA: ALUKSNE REGION IS AS EXAMPLE

Zane Zvejniece, Bc.sc.soc., zane_zvejniece@inbox.lv

Laima Barisa, Mg.sc.soc., laima.barisa@llu.lv

Abstract. Health care services must be available and the quality not only in major cities, but also in all Latvia, including border areas. Unfortunately, health care is not provided in the amount and quality of the central parts of the country. Developed the paper, authors explore the Aluksne county residents, doctors, parishes managers views on health care accessibility and quality of Aluksne region. The paper is based on literature analysis, questionnaires to residents of the county Aluksne, structured interviews with doctors, the government leaders of Aluksne region. Aim of the paper - to make out an accessibility and quality of health care services of the Latvian border Aluksne region. The paper describes the health-care nature in perspective of functionalism and conflict theory, the criterions of health care assessment - accessibility and quality. The second section is made up of characteristics of health care in Latvia. Part of the work reflects the specificity of Latvian border areas, characteristics of Aluksne Region and describes the health care situation in Aluksne region. Last chapter consists of empirical part – methodology of research and analysis of the facts and data. To achieve the aim of the paper was performed a quantitative and qualitative research. The structured interviews were the tool in qualitative. Using questionnaires were made out opinion of 100 inhabitants of Aluksne region about a accessibility and quality of a health care in Aluksne region.

Hypothesis: 1. Inhabitants of Aluksne region are more satisfied than not satisfied of accessibility and quality of a health care.

2. The accessibility of a health care for the most is limited by financial capacity, distance to medical authority and lack of transport, but the quality is influenced by the lack of an appropriate specialist in Aluksne region.

Recommendations how to improve a health care accessibility and quality in Aluksne region were worked out.

Key words: health care, accessibility, quality, border, Aluksne region.

IEVADS

Cilvēka dzīvē nozīmīgu vietu ieņem veselība. Lai varētu pilnvērtīgi dzīvot ir regulāri jāapmeklē gan veselības profilakses pārbaudes, gan nepieciešamības gadījumā ārstēšana.

Latvijā veselības aprūpes sistēma pēdējo gadu laikā piedzīvo daudzas reformas, kuru mērķis ir uzlabot veselības aprūpes kvalitāti, ieviest lētāku un efektīvāku veselības aprūpes sistēmu. Reformu laikā tiek slēgtas daudzas slimnīcas – līdz 2013.gadam plānots samazināt slimnīcu skaitu no 58 uz 24 slimnīcām. 2012. gadā tiks pārprofilētas astoņas stacionārās iestādes, bet 2011.gadā - trīs slimnīcas. Līdz 2013. gadam paredzēts atstāt 24 slimnīcas – trīs universitātes slimnīcas Rīgā, sešas reģionālās slimnīcas, astoņas lokālās slimnīcas un septiņas specializētās stacionārās iestādes. (Slimnīcu reforma. Sk. internetā 16.10.2011.)

Veselības aprūpes sistēmā kā rādītāji ir sniegto pakalpojumu kvalitāte un pieejamība iedzīvotājiem. Veselības aprūpes pieejamība - noteikumi un principi, pēc kuriem veselības aprūpes sistēma piedāvā ārstēšanu. (Veselības aprūpes jēdziena skaidrojums. Letonikas skaidrojošā vārdnīca. Sk. internetā 17.10.2011.) Veselības aprūpes pakalpojumiem ir jābūt pieejamiem un kvalitatīviem ne tikai lielākajās pilsētās, bet arī visā Latvijā, tai skaitā pierobežas teritorijās. Diemžēl veselības aprūpe netiek nodrošināta tādā apmērā un kvalitātē kā valsts centrālajās daļās. Viens no galvenajiem iemesliem tam ir liels attālums no pierobežas teritorijām līdz atbilstošajām slimnīcām, vai citām veselības aprūpes iestādēm. Pierobežas teritorijās ir izjūtamas nepilnības un trūkumi veselības aprūpes sistēmā.

Viens no pierobežas novadiem Latvijā ir arī Alūksnes novads. Tas robežojas ar Igaunijas un Krievijas teritorijām. Novada kopējā platība ir 1764.83 km². Pēc Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldes datiem, Alūksnes novadā 2011.gada 1.janvārī bija reģistrēti 19 121 iedzīvotāji, no tiem 46,3% Alūksnes pilsētā, bet pārējie 53,7% dzīvo lauku teritorijās

(Alūksnes novada iedzīvotāju skaits. Sk. internetā 18.10.2011.) Lauku iedzīvotāju skaits ir lielāks nekā pilsētā dzīvojošo skaits. Alūksnes novadam ir jānodrošina pietiekami kvalitatīva un pieejama veselības aprūpe gan pilsētas iedzīvotājiem, gan laukos dzīvojošajiem.

Pētnieciskie jautājumi: 1. Vai Alūksnes novadā iedzīvotājiem ir pietiekoši pieejami veselības aprūpes pakalpojumi?

2. Vai Alūksnes novada iedzīvotāji ir apmierināti ar veselības aprūpes kvalitāti?

3. Kādas ir galvenās problēmas, ar kurām nākas saskarties veselības pieejamības un kvalitātes ziņā? Kā tās tiek risinātas?

4. Kādi ir ieteikumi veselības aprūpes pieejamības un kvalitātes uzlabošanai pierobežā?

Darba mērķis: Noskaidrot, kāda ir veselības aprūpes pakalpojumu pieejamība un kvalitāte Latvijas pierobežā Alūksnes novadā.

Pētījuma objekts: Alūksnes novada iedzīvotāji, ārsti, pārvaldes darbinieki.

Pētījuma priekšmets: Veselības aprūpes pieejamība un kvalitāte Alūksnes novadā.

Darba izpildei izvirzīti šādi **uzdevumi:**

1. Izskaidrot veselības aprūpes pieejamību veselības socioloģijas kontekstā.

2. Raksturot pierobežas teritoriju.

3. Rakturot veselības aprūpes pieejamību Latvijas pierobežā.

4. Noskaidrot Alūksnes novada iedzīvotāju, ārstu un Alūksnes pārvaldes darbinieku viedokli par Alūksnes novadā pieejamajiem veselības pakalpojumiem un to kvalitāti.

5. Izstrādāt ieteikumus veselības aprūpes pieejamības un kvalitātes uzlabošanai Alūksnes novadā.

Darbā izmantotās **metodes:** literatūras analīze, statistikas datu analīze, intervēšana, anketēšana.

Ar interviju palīdzību noskaidrots ārstu un Alūksnes novada pārvaldes darbinieku viedoklis par veselības aprūpes pieejamību un kvalitāti. Alūksnes novada iedzīvotāju viedoklis noskaidrots ar anketu palīdzību.

Hipotēzes –

1. Veselības aprūpes pieejamība un kvalitāte Alūksnes novada iedzīvotājus vairāk apmierina nekā neapmierina.

2. Veselības aprūpes pieejamību visvairāk ierobežo finansiālās iespējas, attālums līdz medicīnas iestādei un transporta trūkums, bet kvalitāti ietekmē atbilstošu speciālistu trūkums Alūksnes novadā.

PĒTĪJUMA METODOLOĢIJA

Bakalaura darba „Veselības aprūpes pieejamība un kvalitāte Latvijas pierobežā: Alūksnes novada piemērs” ietvaros izmantota gan kvantitatīvā, gan kvalitatīvā pētniecības pieeja.

Respondentu izlase tika veidota mērķtiecīgi. Izmantotas strukturētās intervijas. Tika intervēti Alūksnes novada pārvalžu vadītāji un medicīnas darbinieki. Intervēti 8 medicīnas darbinieki – SIA ”Alūksnes slimnīcas” valdes priekšsēdētāja, ģimenes ārsti, ārstu palīgi – medicīnas māsas, feldšeri. Intervēti tika visu Alūksnes novada pārvalžu vadītāji – 6. Malienas, Jaunalūksnes pagastu vadītāja- Cinglere I., Mārupes, Liepnas pagastu vadītāja – Priede I., Alsviķu, Zeltiņu, Ilzenes vadītājs Griščenko J., Annas, Kalncempju un Jaunannas vadītāja Čugunova V., Mārkalnes un Pededzes pagastu vadītāja Ņikita I., Veclaicenes, Ziemeru un Jaunlaicenes pagastu vadītāja Vārtukapteine I. Kā arī tika intervēta Alūksnes novada domes izpilddirektore Čugunova J., kas sniedza kopējo informāciju par veselības aprūpes pakalpojumiem Alūksnes novadā, informēja par budžeta iedalījumu veselības aprūpes pakalpojumiem. Alūksnes novada domes izpilddirektore informēja par situāciju Alūksnes novada pierobežas pagastos.

Ar anketu palīdzību tika noskaidrots Alūksnes iedzīvotāju viedoklis par Alūksnes novadā pieejamajiem veselības aprūpes pakalpojumiem. Respondenti anketām tika izvēlēti

pēc pieejamības principa. Ar anketu palīdzību tika uzziņāts 100 Alūksnes novada iedzīvotāju viedoklis, par veselības aprūpes pieejamību un kvalitāti Alūksnes novadā. No respondentiem 68 ir sievietes, bet 32 ir vīrieši. Alūksnes novada iedzīvotāji tika aptaujāti (anketēti) viņu dzīvesvietās (pagastos) un darba vietās.

Pētījums tika veikts 2012.gada martā respondentu (medicīnas darbinieku, pārvaldes vadītāju) darba vietās. Tika noskaidrots gan ārstu viedoklis par nepieciešamajiem pakalpojumiem, ko vajadzētu ieviest Alūksnē, gan pagastu pārvalžu viedoklis par viņu pagastos esošajiem veselības aprūpes pakalpojumiem.

REZULTĀTI UN DISKUSIJA

Veselības aprūpi var skatīt no funkcionālisma aspekta, jo veselības aprūpe ir veidota kā sistēma, kad katram elementam (ārstam, pacientam, valdībai) ir sava loma, lai visa sistēma varētu pilnvērtīgi pastāvēt. Bieži vien rodas konflikta situācijas starp pacientiem un ārstiem, ārstiem un valdību. Šādas situācijas var skatīt ar konfliktu teoriju, kas par konfliktu galveno dzinuli izvirza atšķirīgās intereses un vajadzības.

Veselības aprūpes sistēma ir veidota, lai sniegtu iedzīvotājiem medicīnisko palīdzību, nodrošinātu ārstēšanu saslimšanu gadījumos. Tā pilda funkciju pret visu sabiedrību, nodrošinot pieejamus un kvalitatīvus medicīniskos pakalpojumus visiem Latvijas valsts iedzīvotājiem. Veselības aprūpes sistēmas funkcionēšanu nodrošina ģimenes ārsti, feldšeri un speciālisti, kas veido sociālās institūcijas – ģimenes ārstu prakses, slimnīcas, poliklīnikas, veselības aprūpes centrus. Funkcionālisma teorija uzskata, ka sabiedrība ir savstarpēji saistīta – ārsts ir saistīts ar pacientu, jo pacients griežas pie ārsta ar veselības problēmām, ārsts sadarbojas ar citiem speciālistiem, nosūtot pacientu uz papildu izmeklējumiem. Ārstam ir svarīga loma pacienta aprūpē.

Funkcionālisma teorija veselības sistēmu apskata kā institucionalizētu sistēmu un pēta to, kā dažādas aprūpes formas dod labumu sabiedrībai kā veselumam (Andersen M.L., Taylor H.F 2008:539). Veselības aprūpes sistēma sabiedrību nodrošina ar dažādiem medicīniskajiem pakalpojumiem.

Funkcionālisma teorētiķis Talkots Pārsons uzskata, ka medicīna ir sociālas sistēmas veselums. Slimību laikā slimnieki izjūt disfunkciju ar apkārtējo sabiedrību. Slimnieks tiek uzskatīts kā deviants, bet pret viņu netiek vērstas sankcijas. Slimības laikā netiek pildītas slimnieka pieņemtās lomas un funkcijas, kas rada disfunkciju sabiedrībai (Ballantine J. H., Roberts A.K. 2009:469). Slimību laikā ārsti neiesaka kontaktēties ar citiem cilvēkiem, līdz ar to rodas šī atstumtības sajūta.

Darba vietās, kad darbinieks ir slims, viņa darba funkcijas vai nu netiek pildītas, vai arī tiek atrast darbinieks, kas pilda funkcijas uz darbinieka slimības laiku. Katras sociālās sistēmas pamatus veido indivīdu darbības un mijiedarbības ar citiem indivīdiem.

Ārstu un pacientu mijiedarbības laikā var novērot konfliktu situācijas, kad pacients nav apmierināts ar ārsta izteikto viedokli par piemērotāko ārstēšanas veidu vai izrakstīto medikamentu cenu.

Konfliktu teorijas pieeja koncentrē uzmanību uz medicīnas pakalpojumu pieejamības un līdzekļu izmantošanas nevienlīdzību (Ballantine J. H., Roberts A.K. 2009:466). Nevienlīdzīga ir veselības pakalpojumu pieejamība pilsētās dzīvojošajiem un laukos dzīvojošajiem iedzīvotājiem. Piemēram, reizēm transporta problēmu dēļ pacienti izvēlas neapmeklēt ārstus, atsakās no medicīnas pakalpojumiem.

Konfliktu teorija uzsver, ka veselības aprūpe ir saistīta ar sociālo nevienlīdzību – bagātiem cilvēkiem ir lielākas veselības aprūpes iespējas, nekā nabadzīgāko slāņu cilvēkiem (Macionis J.J., Gerber M. L., 2009: 561). Lauku teritorijās dzīvojošie ir biežāk zemāko sociālo slāņu pārstāvji, jo viņiem nav tādu darba iespēju kā pilsētās dzīvojošajiem. Veselības aprūpes izmaksas ir dārgas, ne visi zemāko sociālo slāņu pārstāvji var finansiāli atļauties operācijas. Veselības aprūpes pakalpojumus var vērtēt pēc pieejamības un kvalitātes novērtēšanas kritērijiem.

Pieejamība veselības aprūpei ir koncepcija, kura atspoguļo sakarības starp noteiktas valsts resursiem un iespējām nodrošināt veselības aprūpi. Latvijā pieejamību veselības aprūpei nosaka sekojoši elementi: darbaspēks, finansējums, transports, izvēles brīvība, sabiedrības izglītošana, aprūpes kvalitāte un tehnoloģiju esamība (Veselības aprūpes pieejamības aspekti. Sk. internetā 07.03.2012.).

Veselības aprūpes pieejamība un kvalitāte ir galvenie kritēriji, kurus var izvirzīt, lai noteiktu veselības aprūpes sistēmas novērtēšanu.

Latvijā ir pieejama četrus veidu veselības aprūpe – neatliekamā medicīniskā palīdzība, primārā veselības aprūpe, sekundārā veselības aprūpe un nepieciešamības gadījumā terciārā veselības aprūpe. Veselības ministrija atbild par veselības aprūpes pakalpojumiem Latvijā.

Pierobežu teritorijās novērojami veselības aprūpes pakalpojumu piedāvājuma trūkums. Veselības aprūpes pakalpojumi ir centrēti vairāk uz novadu, valsts centrālajām daļām. Pierobežu teritorijās ir pieejami feldšerpunkti.

Alūksnes novadā ir pieejami neatliekamās medicīnas palīdzības, primārās un sekundārās veselības aprūpes pakalpojumi. Alūksnes pilsētā ir ģimenes ārstu prakses, zobārstniecības, Alūksnes poliklīnika un Alūksnes slimnīca. Pilsētas teritorijā darbojas četras aptiekas, kurās iespējams iegādāties nepieciešamās zāles, medikamentus.

Latvijas pierobežas teritoriju specifiku nosaka:

- 1) ģeogrāfiskās prasības, kas saistītas ar valsts robežu, valsts drošības apsvērumiem;
- 3) nomales novietojums un daudzviet nošķirtība no lielākajiem ceļiem un apdzīvotām vietām;
- 4) otras valsts tiešais tuvums un iespējamās ietekmes;
- 5) ceļu tīkla konfigurācija un apdzīvojuma īpatnības;
- 6) pārsvarā mazs iedzīvotāju skaits;
- 7) Neviendabīga vide valsts valodas lietošanai un sabiedrības integrācijai;
- 8) ģeogrāfiskās izglītības nozīme, tātad arī skolu tīkla attīstības nepieciešamība (Melluma A., 2000:94 lpp).

Alūksnes novads atrodas Latvijas pierobežas teritorijā. Pierobežas režīms Alūksnes novadā ir Jaunlaicenes, Liepnas, Mārkalnes, Pededzes, Veclaicenes un Ziemeļu pagastos (Ministru kabineta noteikumi nr.247. Latvijas Republikas pierobežas režīma un pierobežas joslas režīma noteikumi. Sk. Internetā (11.04.2012.).

Veselības aprūpi Alūksnes novadā iespējams saņemt Alūksnes poliklīnikā, ārstu prakses vietās, Alūksnes slimnīcā un Alūksnes novada pagastu feldšerpunktos.

Alūksnes novada teritorijā sekundāro veselības aprūpi nodrošina SIA „Alūksnes slimnīca” un SIA „Alūksnes poliklīnika”.

Apkopojot intervijās iegūto informāciju var izdarīt secinājumu, ka veselības aprūpes pieejamību veido divas daļas – medicīniskā un sociālā daļa. „*Medicīniskā daļa, kas attiecas uz mediķiem - sadalās, ārsta komandas darbs, kā primārais, pēc tam ir speciālistu komandas darbs, nākošie - izmeklējumi. Tad seko stacionāra darbs. Otrā lielā daļa ir sociālā daļa - kādā pagastā dzīvo, cik ir bagāts patients*” (intervija ar ģimenes ārstu A. Mingu). Pierobežu novados ir mazāk pieejami veselības aprūpes pakalpojumi, jo visi nepieciešamie pakalpojumi ir centrēti uz pilsētām.

Alūksnes novadā, lai būtu uzlabojumi veselības aprūpes pieejamībā ir jāpārskata ģimenes ārstu tīkls un feldšerpunktu izvietojums. Nepieciešams lielāks finansiāls atbalsts, lai pacientiem būtu mazāk jāmaksā par veselības aprūpes pakalpojumiem. Lai būtu pieejamāki šie veselības aprūpes pakalpojumi, jāsaņem sabiedriskā transporta kursēšana ar pagasta feldšerpunktu darba laiku, lai iedzīvotāji var nokļūt feldšerpunktos.

Kā **galvenie kritēriji**, pēc kuriem var noteikt veselības aprūpes kvalitāti tiek minēti: pacientu apmierinātība ar ārsta darbu, apmierinātība ar ārstu attieksmi, hronisko saslimšanu skaits, cilvēka dzīvildze (ietilpst – profilakse, dzīvesveids, izglītošanās), mirstības rādītāji (ar kādām veselības problēmām nomirst). Viens no galvenajiem kvalitātes kritērijiem ir ārstu profesionalitāte. Kvalitāte ir kopdarbs visam ārstu darbam.

Alūksnes novadā būtu **nepieciešami jauni speciālisti**, jo esošie jau sasniedz pensionēšanās vecumu. Nepieciešams acu ārsts, kardiologs un citi speciālisti. Alūksnes slimnīcas valdes priekšsēdētājas viedoklis: „*Būtu ļoti nepieciešamas paliatīvās aprūpes gultas hroniskiem pacientiem ar smagām slimībām.*”

Anketās iegūto datu analīze. No piedāvātajiem veselības aprūpes pakalpojumiem visvairāk tiek izmantoti ģimenes ārsta pakalpojumi (62 respondenti), zobārsta pakalpojumus izmanto – 47 respondenti, diagnostiskos izmeklējumus laboratorijā izmantojuši 30 respondenti. Speciālistu pakalpojumus izmantojuši 27 respondenti, stacionāro veselības aprūpi izmantojuši – 22, neatliekamo medicīnas palīdzību izmantojuši -15, rehabilitācijas pakalpojumus izmantojuši divi respondenti. Galvenās problēmas, ar kurām nācies saskarties, saņemot veselības aprūpes pakalpojumus Alūksnes novadā ir:

1. Garās rindas (50 respondentu atbildes),
2. Augstas zāļu cenas (47 respondenti),
3. Speciālistu trūkums (22 respondenti atbildējuši),
4. Dārgi medicīnas pakalpojumi (19 respondentu atbildes),
5. Transporta problēmas (17 respondentu atbildes),
6. Neapmierinošs ārstu darba laiks (16 respondentu atbildes),
7. Ārstu attieksmes problēmas (min 10 respondenti),
8. Informācijas trūkums (3 respondentu atbildes).

Pēc Alūksnes novada iedzīvotāju viedokļiem, galvenās atšķirības veselības aprūpes pakalpojumu piedāvājumā Latvijas pierobežu teritorijās salīdzinājumā ar valsts lielākajām pilsētām ir :

- ✓ Lielākajās pilsētās ir lielāks pakalpojumu piedāvājums;
- ✓ Alūksnē nav speciālistu un nav jaunu medicīnas iekārtu;
- ✓ Lielākajās pilsētās vairāk pieejami speciālisti, kas praktizē konkrētu medicīnas nozari.
- ✓ Ģimenes ārstu pieejamība- pierobežas teritorijās atrodas 20 km no sabiedriskā transporta, pilsētās ģimenes ārsti tuvu dzīvesvietai;
- ✓ Pierobežās ir grūtāka nokļūšana līdz ārstniecības iestādēm, pilsētās ir vieglāka nokļūšana.

Alūksnes novada 54% iedzīvotāji apgalvo, ka veselības aprūpes pakalpojumi nav vienlīdz pieejami visiem novada iedzīvotājiem. 24% respondenti uzskata, ka ir vienlīdz pieejami medicīnas pakalpojumi un 22% respondentiem bija grūti atbildēt uz šo jautājumu.

Veselības aprūpes pakalpojumus, kuri nav pieejami Alūksnes novadā iedzīvotāji saņem – Valmierā, Rīgā, Gulbenē, Balvos, daži pat dodas uz Igauniju.

Iedzīvotājiem jautājot, **kādus veselības aprūpes pakalpojumus būtu nepieciešams ieviest Alūksnes novadā**, tika saņemtas šādas atbildes:

- ✓ Nepieciešams acu ārsts;
- ✓ Okulisti;
- ✓ Infektologa pakalpojumi;
- ✓ Vientuļo cilvēku apkopes pakalpojumi;
- ✓ Kvalitatīvāka stacionārā veselības aprūpe;
- ✓ Pilnvērtīgāki rehabilitācijas pakalpojumi;
- ✓ Zobārsta pakalpojumi arī pagastu lauku teritorijās.

SECINĀJUMI

1. Medicīnas socioloģija cenšas izskaidrot sociālos cēloņus slimībām, mirstībai un iedzīvotāju invaliditātei, pievēršot uzmanību pacientu un ārstu savstarpējām attiecībām.
2. Veselības aprūpes sistēmu no socioloģijas skatu punkta var aplūkot funkcionālisma un konfliktu teorijas skatījumā.
3. Veselības aprūpes sistēmu var novērtēt pēc galvenajiem kritērijiem – pieejamības un kvalitātes.

4. Veselības aprūpes sistēmas darbību nodrošina ārsti, speciālisti, valdība, pašvaldību pārvaldes.
5. Veselības aprūpes sistēmas darbībā šobrīd iezīmējas gan pozitīvi, gan negatīvi aspekti. Pozitīvais - ir visas jaunās tehnoloģijas, kvalificēti, profesionāli ārsti un speciālisti. Negatīvais – reformu rezultātā notikušās izmaiņas, kas rada problēmas gan veselības aprūpes pieejamībā, gan kvalitātē.
6. Alūksnes novadā trūkst gados jaunu speciālistu. Alūksnē ir novērojama veselības aprūpes speciālistu novecošanās, jo jaunus speciālistus nevar piesaistīt. Galvenie iemesli, kādēļ jaunie speciālisti atsakās uz Alūksnes novadu braukt ir algas, lielais attālums līdz lielākajām pilsētām.
7. Alūksnes novadā pagastu pārvaldes atbalsta pagastā esošās ģimenes ārstu prakses, feldšerpunktus. Pašvaldības sedz komunālos un elektrības izmaksas.
8. Alūksnes novada medicīnas darbinieki un pagastu vadītāji negatīvi raugās uz notiekošajām veselības aprūpes reformām, jo reformu rezultātā iedzīvotājiem rodas problēmas ar nokļūšanu medicīnas iestādēs citos pagastos.
9. Galvenās problēmas veselības aprūpes pakalpojumu saņemšanā Alūksnes novadā ir transporta (nokļūšanas) problēmas, dārgās izmaksas, nepiemērotie ārstu darba laiki, speciālistu trūkums.

Hipotēzes:

1. Veselības aprūpes pieejamība un kvalitāte Alūksnes novada iedzīvotājus vairāk apmierina nekā neapmierina.
2. Veselības aprūpes pieejamību visvairāk ierobežo finansiālās iespējas, attālums līdz medicīnas iestādei un transporta trūkums, bet kvalitāti ietekmē atbilstošu speciālistu trūkums Alūksnes novadā.

Izmantoto literatūras avotu saraksts

1. Alūksnes novada iedzīvotāju skaits. Sk. Internet (18.10.2011.) www.aluksne.lv/.../2011/...2011/Prot_3_...
2. Andersen M.L., Taylor H.F., 2008, „Sociology. Understanding diverse society”, 4th edition, Belmont: Thomas Wadsworth, 2008, 691pp
3. Ballantine J. H., Roberts A.K. (2009) Our social world: introduction to sociology.2 edition, Los Angeles, California: Pine Forge Press, SAGE, 2009, 582p.
4. Macionis J.J., Gerber M. L. (2009) Sociology, Toronto: Pearson.Prentice Hall, 2009, 695 p.
5. Melluma A. (2000) Latvijas pierobeža. Rīga: Zinātne, 2000, 108 lpp.
6. Ministru kabineta noteikumi nr.247. Latvijas Republikas pierobežas režīma un pierobežas joslas režīma noteikumi Sk. Internetā (11.04.2012.) <http://www.likumi.lv/doc.php?id=63847>
7. Slimnīcu reforma. Sk. internetā (16.10.2011.) http://www.tvnet.lv/zinas/latvija/323152slimnicu_skaitu_4_gadu_laika_plano_samazinat_vairak_neka_uz_pusi
8. Veselības aprūpes jēdziena skaidrojums. Letonikas skaidrojošā vārdnīca. (Sk. internetā 17.10.2011.) <http://www.letonika.lv/groups/default.aspx?r=1107&q=pieejam%C4%ABba&id=2060442&g=1>
9. Veselības aprūpes pieejamības aspekti. Veselības aprūpes pakalpojumu groza pašreizējā stāvokļa izvērtējums, tā ietekmējošo faktoru analīze un nākotnes tendence. Rīga: SIA Deabaltika, 2002, 49 lpp. Sk. internetā (07.03.2012.) archive.politika.lv/index.php?f=338

FORMĀLĀ SOCIĀLĀ ATBALSTA PAKALPOJUMU NODROŠINĀŠANA: JAUNO MĀŠU EKSPEKTĀCIJAS

PROVISION OF FORMAL SOCIAL SUPPORT SERVICES: EXPECTATIONS OF THE NEW MOTHERS

Ilva Zvilna – Štrāla, Mg.sc.soc., ilvazvilna@inbox.lv
Signe Dobelniece, PhD Soc.darbā, Signe.Dobelniece@llu.lv

ABSTRACT

Although there are numerous options for acquiring formal social support provided by different public, private and non-governmental sector organizations, the number of families where parental rights have been taken away in Latvia is high. This situation can be a result of the new mothers' passivity in using the formal social support. So the goal of this research is to analyze the new mothers' expectations to the provision of formal social support services. In order to reach the goal of the research, there are used such research method as semi-structured interview with the new mothers.

The results of the conducted research lead to the following conclusions:

- 1) The new mothers expect a close location of the social support organizations, differentiated working hours, to a child and a mother friendly organization environment and easily accessible information.
- 2) The new mothers would like to receive a free, useful and reliable support which could solve the problem either completely or reduce them.
- 3) In the support organizations the new mothers want to meet a kind, supportive, understanding and professional personnel with higher education.
- 4) The new mothers expect feed-back between them and the support organizations which could be implemented by electronic questionnaires, and also expect that organizations provide the assistance outside their immediate jurisdiction.

Key words: the new mother, formal social support, provision of services, expectations.

IEVADS

Jaunās mātes – sievietes, kurām piedzimis pirmais bērns, – ir viena no sociālajām grupām, kurai ir nepieciešams sociālais atbalsts – praktiska, materiāla un emocionāla palīdzība bērna audzināšanā. Viens no veidiem, kā gūt šo palīdzību, ir izmantot formālā sociālā atbalsta sniedzēju piedāvāto atbalstu. *Formālais sociālais atbalsts* tiek definēts kā indivīdam nodrošināta bezmaksas vai noteiktas maksas sociāla, psiholoģiska, fiziska vai finansiāla palīdzība, ko sniedz organizētas grupas, organizācijas vai aģentūras (Boyd B., 2002: 212). *Sociālā pretruna* atklājas tajā, ka neskatoties uz faktu, ka jaunajām mātēm pastāv iespējas saņemt formālo sociālo atbalstu, ko nodrošina dažādas publiskā, privātā un nevalstiskā sektora atbalsta organizācijas (sociālās institūcijas, dienas un atbalsta centri māmiņām, māmiņu skolas u.c.), formālā sociālā atbalsta sniedzēju īpatsvars jauno māšu atbalsta tīklos ir zems (Zvilna I., 2010: 33). Pasivitāti formālā sociālā atbalsta izmantošanā, iespējams, varētu skaidrot ar to, ka pastāv neatbilstība starp jauno māšu izvirzītajām ekspektācijām un viņu pieredzi formālā sociālā atbalsta pakalpojumu nodrošināšanā.

Pētījuma aktualitāte pamatojama ar to, ka pastāv liels skaits jauno ģimeņu, kas nevar nodrošināt adekvātu bērnu aprūpi, par ko liecina bērnu skaits, kuri izņemti no ģimenēm. Turklāt kopš 2009. gada bērnu skaits, kuri izņemti no ģimenēm sakarā ar to, ka vecākiem atņemtas bērna aprūpes tiesības, katru gadu ir palielinājies (2011. gadā no ģimenēm izņemti 2300 bērni, 2010. gadā – 1953, 2009. gadā – 1657) (LR CSP. Bērna aizgādības..., Sk.int. 22.02.2013.), kam par iemeslu, iespējams, var kalpot tas, ka jaunās mātes nesaņem pietiekamu formālo sociālo atbalstu, vai arī pasīvi izmanto formālā sociālā atbalsta sniedzēju piedāvātās iespējas.

Taču kā atzinusi Anna Okleja: „*Tas, ka ir pieejams sociālais atbalsts, ir viena lieta, bet tas, vai sieviete ir ar šo atbalstu apmierināta, ir pavisam cita lieta*” (Cook M., Sk.int. 14.09.2012.). Tā kā apmierinātība ir cieši saistīta ar iepriekš izvirzītajām cerībām (ja indivīds saņem to, uz ko ir cerējis, tad ir lielāka iespējamība, ka viņš ar saņemto būs apmierināts), ir

būtiski izvērtēt, ko jaunās mātes sagaida no atbalsta sniedzējiem un to nodrošinājumiem pakalpojumiem un kādas ir jauno māšu prasības. Sieviete kā atbalsta saņēmēja izvērta pret atbalsta sniedzējiem noteiktas ekspektācijas jeb gaidas, t.i., jaunā māte no atbalsta sniedzējiem gaida noteiktu uzvedību un rīcību, kura atbilstu jauno māšu priekšstatiem un vēlmēm.

Klientu apmierinātības teorijas ietvaros, kas skata klientu apmierinātību ar saņemto produktu vai pakalpojumu, **ekspektācijas** tiek skaidrotas kā zināmas klienta cerības jeb gaidījumi, ka pakalpojums, ko veido noteiktas īpašības un raksturojums, sniegs noteiktu rezultātu (labumus un vērtības), kas atbilstu klienta izvirzītajām cerībām. Turklāt teorijā tiek uzsvērts, ka ir būtiski noskaidrot ne tikai klientu gaidas attiecībā uz pakalpojumiem un to nodrošināšanu, bet arī saņemtā pakalpojuma vērtējumu (Qualtrics' online., Sk.int. 15.04.2013.). Līdz ar to arī šajā pētījumā tiek noskaidroti atbalsta pakalpojumu saņēmēju (jauno māšu) uzskati par to, kādai vajadzētu būt formālā atbalsta **pakalpojumu nodrošināšanai**, ar ko parasti saprot darbību ciklu, kas sevī ietver gan pašu sniegto pakalpojumu, gan pakalpojuma sniegšanas vietu un veidu, gan pakalpojuma sniedzēja un saņēmēja mijiedarbības procesu (Dotchin J., Oakland J., 1994: 31).

Lai noskaidrotu, kādu jaunās mātes vēlas redzēt organizāciju – formālā sociālā atbalsta sniedzēju – pakalpojumu nodrošināšanu un pie kādiem nosacījumiem viņas izmantotu organizāciju piedāvātos pakalpojumus, tika analizētas jauno māšu izvirzītās ekspektācijas attiecībā uz sekojošiem pakalpojumu nodrošināšanas vērtēšanas kritērijiem:

- 1) atbalsta organizāciju pieejamība un informācijas pieejamība,
- 2) organizāciju nodrošinātais sociālais atbalsts,
- 3) organizācijās strādājošie darbinieki,
- 4) atbalsta sniedzēju loma jauno māšu problēmu risināšanā,
- 5) atbalsta sniedzēju piedāvātie risinājumi nestandarta problēmu gadījumā.

PĒTĪJUMA METODES

. Pētījumā izmantotā datu ieguves metode bija **daļēji strukturētās intervijas ar jaunajām mātēm**. Pamatojoties uz daļēji strukturēto interviju veikšanas pamatprincipiem (Focused (Semi-structured).., Sk.int. 12.12.2012.), intervijas laikā ir iespējams jautāt iepriekš nesagatavotus jautājumus, kas ļauj izziņāt informanta individuālo pieredzi un sīkāk iedziļināties atklātās informācijas detaļās.

Pētījuma izlase veidota, apvienojot **pieejamās un mērķtiecīgās izlases** veidošanas principus. Pirmkārt, uzrunātas sievietes diskusiju vietnēs trīs lielākajos Latvijas interneta portālos vecākiem (www.maminuklubs.lv, www.calis.lv un www.mammamunteti.lv.), tādējādi veidojot izlasi pēc pieejamās izlases principiem. Otrkārt, sievietes mērķtiecīgi atlasītas atbilstoši pētnieciskajam mērķim (sievietes, kuras atbilst pētījumā lietotā jēdziena *jaunā māte* pazīmēm un kuras dzīvo pētījumā ietvertajās teritorijās). Tādējādi tika iegūtas **16 intervijas** ar Zemgales reģionā dzīvojošajām jaunajām mātēm.

REZULTĀTI UN DISKUSIJA

Atbalsta organizāciju pieejamība un informācijas pieejamība

Raksturojot to atbalsta organizāciju pieejamību, kurā jaunās mātes vēlētos griezties pēc sev nepieciešamās palīdzības, informantes uzsver, ka būtiska ir organizācijas atrašanās vieta – **tai ir jābūt tuvu sievietes dzīvesvietai**. Piemēram, pilsētās dzīvojošās informantes vēlētos, lai atbalsta organizācijas būtu izvietotas pilsētu centros, tādējādi nodrošinot vienlīdz ērtu nokļūšanu līdz tām no dažādām pilsētu teritorijām, kā arī ne mazāk svarīgu faktoru – vieglu piekļuvi ar sabiedrisko transportu. Raksturojot labu atbalsta organizāciju un tādu organizāciju, kuru pakalpojumus jaunā māte labprāt izmantotu, informante D (26 gadi, bērnam 5 mēneši) min: „*Tai ir jābūt katrā pilsētā ar ērtu piekļuvi gan ar sabiedrisko, gan savu auto, kas man būtu svarīgi, ja es apmeklētu šādu organizāciju*”. Informante D, kā arī citas informantes, uzsver, ka tikpat būtisks faktors, kā ērta piekļuve ar sabiedrisko transportu, ir arī **ērta**

piekļuve organizācijai ar personīgo auto, nodrošinātas autostāvvietas un uzbrauktuves bērnu ratiem.

Attiecībā uz vēlamo organizāciju darba laiku, informantes atzīmē, ka **sagaida no atbalsta organizācijām elastīgu un diferencētu darba laiku**, lai konkrētās organizācijas varētu apmeklēt arī strādājošie vecāki un jaunās mātes, kurām pa dienu nav, kam atstāt bērnus. Informantes vēlētos, lai organizācijas strādātu ilgāk par plkst.17 vai plkst.18, pamatojot to ar iespēju arī bērnu tēviem apmeklēt attiecīgās organizācijas kopā ar bērniem, piemēram, bēbīšu skolas. Atsevišķas informantes uzsver, ka organizāciju darba laikus vajadzētu nevis pagarināt, bet gan diferencēt, nodrošinot organizāciju pieejamību dažādos dienas laikos. „*Man patiktu fleksibls darba laiks, piemēram, kādu dienu agri no rīta, citu dienu vēlāk pēcpusdienā. Nu tā, lai katra māmiņa var izvēlēties sev piemērotāko*”, pauž informante M (26 gadi, bērnam 1,4 gadi).

Jaunās mātes izvirza zināmas ekspektācijas arī attiecībā uz atbalsta organizāciju vidi – **videi ir jābūt bērnam un jaunajai mātei draudzīgai**, un, ja konkrēto organizāciju apmeklē arī citas iedzīvotāju grupas, **jaunajām mātēm jābūt zināmām priekšrocībām pakalpojumu saņemšanā** (īpaši publiskā sektora organizācijās). Informante F (26 gadi, bērniem 3 gadi, 10 mēneši) skaidro, ka „*bērnam ērta un piemērota vide ir tādās organizācijās, kur ir ratiņu novietne, tualete ar pārtinamiem galdiem un krēslu, kur pabarot bērnu, kur nav augstu jākāpj pa trepēm*”. Kā vēlamās priekšrocības pakalpojumu saņemšanā publiskā sektora organizācijās jaunās mātes min iespēju saņemt pakalpojumu nestāvot rindā.

Attiecībā uz informācijas pieejamību par atbalsta saņemšanas iespējām, atbalsta organizāciju piedāvātajiem pakalpojumiem, darba laikiem u.c. jaunajām mātēm interesējošo informāciju, jāsecina, ka informantes vēlētos, lai tā būtu atrodamā un pieejama tajos informācijas kanālos, kurus katra personīgi iecienījusi izmantot. Var izdalīt divus veidus, kā **jaunās mātes vēlētos saņemt sev interesējošo informāciju – publiskajā telpā** (ārstniecības iestādēs, organizāciju mājas lapās, sociālajos tīklos, televīzijā un vietējos laikrakstos) un **individuāli** (elektroniskajā pastā, mutiski no organizāciju darbiniekiem). Piemēram, informante K (23 gadi, bērnam 1 gads) uzsver, ka informāciju par atbalsta organizācijām vēlētos saņemt tādos masu medijos kā televīzija un internets: „*Nemot vērā, ka mūsdienu situācijā lielākoties tiek izmantots TV un internets, nevis laikraksti, tad informāciju par atbalstu sniegšanu vēlētos saņemt tieši šādos medijos*”.

Daudzas informantes uzsver, ka **ir nepieciešama vienota sistēma jeb datu bāze, kur būtu pieejama visa aktuālā informācija** par sociālā atbalsta saņemšanas iespējām, organizāciju atrašanās vietām, kontaktiem utt. Piemēram, informante D (26 gadi, bērnam 5 mēneši) uzsver, ka šādam vienotajam informācijas avotam būtu jābūt kādai tīmekļa vietnei jeb mājas lapai: „*Būtu nepieciešams kādā mājas lapā apkopot šo noderīgo informāciju, jo šobrīd informācijas aprītē ir haoss, nav vienota sistēma vai vietne, kur rast uz visiem jautājumiem atbildes*”.

Organizāciju nodrošinātais sociālais atbalsts

Analizējot pētījumā iekļauto jauno māšu ekspektācijas attiecībā uz organizāciju nodrošināto sociālo atbalstu, t.i., kāda veida atbalstu un atbalsta resursus informantes vēlētos saņemt, jāsecina, ka **no atbalsta organizācijām jaunās mātes dažādā apjomā sagaida visus atbalsta veidus (materiālo, informatīvo, emocionālo, instrumentālo un novērtējuma)**.

Visvairāk no formālajiem atbalsta sniedzējiem – atbalsta organizācijām – jaunās mātes sagaida materiālo sociālo atbalstu naudas pabalstu veidā, nodokļu atvieglojumu veidā un kā nodrošinājumu ar mājokli. Daudzas informantes atklāj, ka šos atbalsta resursus sagaida tieši no publiskā sektora organizācijām, uzsverot valsts lomu atbalsta sniegšanā. Informantes uzskata, ka valstij būtu jānodrošina materiālais atbalsts naudas pabalstu veidā, jo līdz ar bērna piedzimšanu jaunajām mātēm nav iespējams turpināt darba attiecības un nopelnīt iztikas līdzekļus. „*Es visvairāk sagaidu un vēlētos normālu materiālo atbalstu no valsts, jo kā*

nekā māmiņa izkrīt no darba tirgus uz vairākiem gadiem”, spriež informante D (26 gadi, bērnam 5 mēneši).

Atšķirīgu viedokli pauž informante G (33 gadi, bērniem 5 gadi, 3 gadi, 6 mēneši), kas uzsver, ka no valsts sagaida tādus materiālos atbalsta resursus kā nodokļu atvieglojumi un nodrošinājums ar mājokli. „[...] no valsts puses vajadzētu sniegt lielāku atbalstu ģimenēm ar bērniem, ne tikai kā nodokļu atvieglojumus [...], bet arī ar nodrošinājumu ar dzīvesvietu, vai vismaz atvieglotus noteikumus mājokļa iegādei jaunajām ģimenēm”, savas vēlmes izsaka informante G.

Tikpat nozīmīgi no atbalsta organizācijām jaunajām mātēm būtu sagaidīt arī informatīvo atbalstu, kas nodrošinātu ar tādiem atbalsta resursiem kā dažādu speciālistu konsultācijas par bērna aprūpes un audzināšanas jautājumiem, finanšu plānošanu u.c. jaunajām mātēm aktuālām tēmām. Pamatā šo atbalsta veidu jaunās mātes sagaida no dažāda profila ārstniecības iestādēm.

Mazāk būtisks, bet arī vēlams, ir instrumentālais sociālais atbalsts. Kā pašsaprotamu sagaidāmo instrumentālā atbalsta resursu informantes min nodrošinājumu ar pirmsskolas izglītības iestādēm, tāpat atzīmējot, ka no organizācijām sagaida dažādus izklaides pasākumus ģimenēm ar bērniem un konsultantu pakalpojumus pirmajos bērna dzīves mēnešos. „*Noteikti vēlētos vairāk bērnu spēļu laukumus [...]. Ļoti gribētu arī pasākumus vecākiem ar bērniem – teātra izrādes mazākiem bērniņiem, izbraucienus un tā tālāk*”, uzskaita informante E (23 gadi, bērnam 1 gads). Tāpat informantes atzīmē, ka **no atbalsta organizācijām sagaida jaunajām mātēm paredzētas visaptverošas lekcijas un kursus, kas vienlaicīgi nodrošinātu ar vairākiem atbalsta veidiem un atbalsta resursiem.**

Neskatoties uz to, kāda veida atbalstu konkrētā organizācija nodrošina, **jaunās mātes viennozīmīgi atzīst, ka vēlas saņemt savām prasībām atbilstošu, noderīgu un uzticamu atbalstu**, kas palīdzētu atrisināt konkrēto problēmu. „*Nav svarīgi, vai eju uz bēbīšu skolu vai poliklīniku, es gribu saņemt tādu atbalstu, kā gaidu un vēlos un lai, aizejot mājās, justos gandarīta par saņemto*”, savas ekspektācijas pauž informante O (28 gadi, bērnam 8 mēneši).

Atklājot ekspektācijas attiecībā uz organizāciju nodrošināto sociālo atbalstu, jaunās mātes izsaka savas vēlmes arī attiecībā uz saņemto atbalsta pakalpojumu samaksu. Informantes uzsver, ka **bez maksas būtu jānodrošina tādas lekcijas un praktiskas nodarbības, kurās jaunās mātes varētu apgūt nepieciešamākās prasmes un zināšanas** par bērna aprūpi, zīdīšanu u.c. svarīgākajām tēmām. „*Bez maksas, manuprāt, varētu sniegt dažas no nepieciešamākajām nodarbībām, kas ir, piemēram, par pareizu krūts ēdināšanu, par bērniņa barošanu vai arī tie paši dzemdību sagatavošanas kursi*”, vērtē informante K (23 gadi, bērnam 1 gads). Tāpat informantes viennozīmīgi vēlētos, lai **bez maksas būtu visi ārstniecības iestāžu pakalpojumi, tajā skaitā, informatīvais atbalsts jeb dažādu speciālistu konsultācijas, un arī bēbīšu skolas. No maksas pakalpojumiem jaunās mātes sagaida, lai tie būtu augstvērtīgāki un ar papildus ērtībām nekā tāda paša veida bezmaksas pakalpojumi.** Informantes būtu gatavas maksāt par tādiem pakalpojumiem kā apmācības, izglītojošas programmas un bēbīšu skolas.

Vērtējot to, kura sektora organizācijām būtu jāsniedz iepriekšminētie bezmaksas atbalsta pakalpojumi un kura sektora organizācijām – maksas, informantes viennozīmīgi atklāj, ka **bezmaksas pakalpojumus sagaida no publiskā sektora organizācijām.** Arī nevalstiskā sektora organizāciju atbalstam būtu jābūt bez maksas. Tikai atsevišķas informantes min, ka nevalstiskā sektora organizāciju pakalpojumi varētu būt maksas vai arī pazeminātas maksas. Savukārt privātā sektora atbalsta organizācijas jauno māšu vērtējumā var sniegt maksas pakalpojumus ar noteiktumu, ka „*maksai jābūt saprāta robežās, lai tās varētu apmeklēt visi sabiedrības slāņi*”, kā to atzīmē informante H (24 gadi, bērnam 1 gads). **Kā ieteikumu organizāciju sniegto pakalpojumu finansēšanā jaunās mātes iesaka sponsoru piesaistīšanu, kas pilnībā vai daļēji segtu pakalpojumu maksu.** „*Ideāla organizācija savas darbības izmaksas segtu nevis no māmiņu naudām, bet piesaistītu sponsorus un dažādu fondu*

līdzekļus, lai māmiņām tā būtu pēc iespējas pieejamāka”, secina informante M (26 gadi, bērnam 1,4 gadi).

Jaunās mātes atzīst, ka sagaida no atbalsta organizācijām, lai tās uzklautu jauno māšu ieteikumus pakalpojumu nodrošināšanas uzlabošanai, kā arī noskaidrotu jauno māšu apmierinātību ar organizāciju darbu un sniegtajiem pakalpojumiem. „*Ja organizācijas strādā mūsu labā, tad tām vajadzētu interesēt mūsu domas par viņu darbu un ieteikumi, kā viņu darbu uzlabot*”, secina informante G (33 gadi, bērniem 5 gadi, 3 gadi, 6 mēneši). **Kā vēlamāko un ērtāko veidu, kā organizācijām šo informāciju nodot, jaunās mātes pārsvarā min elektroniski aizpildāmas aptaujas anketas,** kuras garantētu arī personas anonimitāti. „*Optimālais veids, manuprāt, būtu anketa – vai nu web, vai nu uz vietas aizpildāma. Domāju, ka daudzām māmiņām būtu jauki un interesanti priekšlikumi*”, spriež informante B (23 gadi, bērnam 1 gads).

Organizācijās strādājošie darbinieki

Izsakot ekspektācijas attiecībā uz darbiniekiem, kuri sniedz jaunajām mātēm atbalsta pakalpojumus, **informantes sagaida, lai atbalsta organizācijās strādājošie darbinieki būtu laipni, atsaucīgi, saprotoši un ar pozitīvu attieksmi,** kas ir svarīgākais, ko uzsver informantes. „*Galvenais, ko es izceltu ir labsirdība, iejūtība, sapratne, laipnība, izpalīdzība. Nu, protams, arī tas, lai mācētu pildīt savu darbu un prasības, un lai būtu laipna attieksme pret katru klientu*”, vēlamo darbinieku attieksmi raksturo informante E (23 gadi, bērnam 1 gads).

Tikpat būtiski jaunajām mātēm ir tas, lai atbalsta organizāciju darbinieki būtu **zinoši un profesionāli savā jomā, turklāt cilvēki ar augstāko izglītību un kam attiecīgais darbs nav tikai iztikas avots, bet arī sirdslieta.** „*Es domāju, ka cilvēkiem, kuri strādā ar jaunajām māmiņām un bērniņiem, noteikti būtu jābūt ar augstāko izglītību, dzimumam nav nozīmes. Protams, ar pozitīvu attieksmi, laipnam, atsaucīgam, tādām, kurām darbs būtu sirdslieta, nevis tikai peļņas avots [..]*”, savas ekspektācijas attiecībā uz atbalsta organizāciju darbiniekiem min informante B (23 gadi, bērnam 1 gads). Atsevišķas informantes min arī to, ka būtiska ir darbinieka darba pieredze konkrētajā jomā un labas komunikācijas prasmes.

Atbalsta sniedzēju loma jauno māšu problēmu risināšanā

Vērtējot atbalsta sniedzēju lomu jauno māšu problēmu risināšanā, daļa informanšu sagaida, lai saņemtais atbalsts un atbalsta resursi pilnībā atrisinātu problēmu, ar kuru jaunā māte ir griezusies pēc palīdzības. Informante E (23 gadi, bērnam 1 gads) uzsver, ka organizācijām ir jāatrisina problēmas pilnībā, ja reiz organizācijas ir izveidotas ar mērķi, lai sniegtu palīdzību jaunajām mātēm problēmu risināšanā. „*Es uzskatu, ja viņi uzņemas atrisināt manu problēmu, tad viņiem pilnībā jāatrisina viņu. Ja nevar, tad nevajag uzņemties, kaut gan tāpēc jau tās organizācijas ir domātas, lai atrisinātu manu sāpi*”, uzsver informante E.

Citas informantes uzskata, ka atbalsta sniedzēju loma jauno māšu problēmu risināšanā ir atkarīga no problēmas, ar kuru jaunā māte vērsusies pēc palīdzības atbalsta organizācijā. Līdz ar to **jaunās mātes sagaida, ka saņemtais atbalsts problēmu vai nu atrisinātu pilnībā, vai arī mazinātu to un būtu kā instruments, kuru izmantojot, jaunā māte pati atrisinātu savu problēmu.** Taču neskatoties uz problēmas būtību, jaunās mātes sagaida, lai pilnībā viņu problēmas atrisinātu ārstniecības iestādes. „*Es domāju, ka tas, cik lielā mērā organizācijai jāspēj man palīdzēt, ir atkarīgs no problēmas, kas man kā māmiņai ir, bet, ja runa ir par bērna veselību, tad, protams, ka būtu jāatrisina pilnībā, ja vērsos ārstniecības iestādē*”, uzsver informante B (23 gadi, bērnam 1 gads). Līdzīgos uzskatos ir arī informante O (28 gadi, bērnam 8 mēneši), turklāt informante atklāj, ka saņemtais atbalsts var būt kā instruments, kuru izmantojot, sieviete pati atrisinātu savu problēmu, emocionālu un psiholoģisku problēmu gadījumos. „*Ja runa iet pat medicīnisku palīdzību, protams, ka pilnībā jāatrisina problēma, ja par psiholoģisku – tad jāiedod kaut kāds impulss, padoms, lai tālāk es pati varētu darboties un tikt galā ar savām emocijām un problēmām*”, secina informante O.

Ar izteikumu, ka organizāciju atbalstam jābūt kā instrumentam, jaunās mātes saprot to, ka organizācijas konkrēto problēmu atrisina daļēji, tādejādi parādot veidu, kā tālāk jaunā māte pati var risināt situāciju. Ar šiem instrumentiem jaunās mātes pamatā saprot dažādus padomus, ieteikumus vai arī norādīšanu uz citu atbalsta sniedzēju.

Atbalsta sniedzēju piedāvātie risinājumi nestandarta problēmu gadījumā

Analizējot jauno māšu ekspektācijas attiecībā uz atbalsta sniedzēju piedāvātajiem risinājumiem nestandarta problēmu gadījumā, jaunās mātes atzīst, ka **viņām ir būtiski, ka atbalsta organizācija spēj sniegt tādu palīdzību, kas neietilpst tās tiešajā kompetencē un pakalpojumos**. Informantes sagaida, ka organizācijas sniegtu palīdzību neskatoties uz to, ka tas nav attiecīgās organizācijas pienākums. „*Tas tiešām ir būtiski, jo dažkārt nākas saskarties ar to, ka institūcijas neiedziļinās pat tajā problēmā, ko būtu viņu pienākums risināt un kur nu vēl kaut kādā blakus lietā, jo neuzskata to par savu pienākumu. Ir patīkami, ja kāds vēlas izprast problēmas būtību, palīdzēt kaut arī tas obligāti viņiem nebūtu jādara un dot kaut vai padomu, ko tālāk iesākt [..]*”, spriež informante D (26 gadi, bērnam 5 mēneši). Viedokli, ka jaunajām mātēm ir **nepieciešama viena, daudzfunkcionāla organizācija, kas sniegtu visa veida nepieciešamo sociālo atbalstu**, pauž informante L (36 gadi, bērnam 1,2 gadi): „*Es noteikti novērtētu organizāciju, kas sniegtu vairāk nekā viena veida palīdzību, jo labprātāk apmeklētu tad tikai vienu organizāciju, kas ir multifunkcionāla, nekā staigātu apkārt pa piecām un sešām, līdz rastos problēmas vai atbalsta risinājums [..]*”.

Tikai dažas informantes neuzskata par būtisku to, ka atbalsta organizācija sniedz tās tiešajā kompetencē neietilpstošu palīdzību, taču atzīmējot, ka gadījumos, ja organizācija nespēj palīdzēt, tad tās pienākums būtu norādīt, kur jaunajai mātei meklēt sev nepieciešamo atbalstu konkrētajā situācijā. „*Nē, man tas nav tik būtiski, ka man palīdzētu ārpus tā, kas ir organizācijas uzdevums. Vienīgais tā konkrētā organizācija varētu palīdzēt atrast un ieteikt to vietu, kura atbild par manu situāciju un problēmu [..]*”, savas ekspektācijas pauž informante C (26 gadi, bērnam 1,2 gadi).

SECINĀJUMI

1. No formālā sociālā atbalsta sniedzējiem pētījumā iekļautās jaunās mātes sagaida maksimāli tuvu organizāciju atrašanās vietu, diferencētus darba laikus, bērnam un mātei draudzīgu organizāciju vidi un ērti pieejamu informāciju (gan publiskajā telpā, gan individuāli).
2. Jaunās mātes vēlas saņemt bezmaksas, visa veida savām prasībām atbilstošu, noderīgu un uzticamu atbalstu, kas problēmas vai nu atrisinātu pilnībā, vai arī mazinātu tās, esot kā instruments, kuru izmantojot, jaunā māte pati atrisinātu savu problēmu.
3. Atbalsta organizācijās pētījumā iekļautās jaunās mātes vēlas sastapt laipnus, atsaucīgus, saprotošus un profesionālus darbiniekus, turklāt ar augstāko izglītību un kam attiecīgais darbs ir arī sirdslieta.
4. Jaunajām mātēm ir būtiski tas, lai starp viņām un atbalsta organizācijām pastāvētu atgriezeniskā saite, ko varētu īstenot ar elektroniski aizpildāmām aptaujas anketām, un lai organizācijas spētu sniegt arī tādu palīdzību, kas neietilpst to tiešajā kompetencē.

Izmantoto literatūras avotu saraksts

1. Boyd B., 2002. Examining the Relationship Between Stress and Lack of Social Support in Mothers of Children With Autism. Focus on Autism and Other Developmental Disabilities. Vol. 17, N. 4, 208. – 215. p.
2. Cook M. The role of social support in midwifery practice and research. Sk. internetā (14.09.2012.). <http://members.efn.org/~djz/birth/HVMA/socialsupport.html>
3. Dotchin J., Oakland J., 1994. Total Quality Management in Services: Part 2 Service Quality. International Journal of Quality and Reliability Management. Vol. 11, N. 3, 27. – 42. p.
4. Focused (Semi-structured) Interviews. Sk. internetā (12.12.2012.) <http://www.sociology.org.uk/methfi.pdf>

5. LR CSP. Bērna aizgādības un aprūpes tiesību atņemšana un atjaunošana gada beigās. Sk. internetā (22.02.2013.). <http://data.csb.gov.lv/Dialog/Saveshow.asp>
6. Zvilna I. (2010) Jauno māšu sociālā atbalsta tīklu analīze. Jelgava, 76 lpp.
7. Qualtrics' online survey platform. Customer Satisfaction Theory. Sk. internetā (15.04.2013.). <http://www.qualtrics.com/university/researchsuite/survey-types/market-surveys/customer-satisfaction-theory>